

AZ AGRÁRINFORMÁCIÓS RENDSZER JELENE ÉS JÖVŐJE*

DR. KAPRONCZAI ISTVÁN – DR. KOVÁCS GÁBOR

Az elmúlt évtizedek egyik általános érvényű – társadalmi formációktól független – jelensége, hogy az állam, a gazdaság és a társadalmi szervezetek működéséhez egyre több, gyorsan hozzáférhető információra van szükség. A nagy tömegű információt hagyományos módszerekkel viszont nem lehet a rendelkezésre álló rövid idő alatt feldolgozni, ezért növekszik mindinkább világszerte az informatika jelentősége.

Ezen az általános tendencián túl, Magyarországon a rendszerváltás során felmerült igényeknek való megfelelés, valamint az Európai Unió informatikai standardjaihoz való alkalmazkodás is a nemzetgazdaság – s benne az agrárgazdaság – információs rendszerének újragondolását és továbbfejlesztését tette, illetve teszi szükségessé.

Az elmúlt időszakban felmerült új követelményeket az információs szolgáltatás egyelőre még nem tudja kielégíteni. Sőt, az átalakulási folyamat egyik sajnálatos kísérőjelensége volt, hogy a statisztikai adatgyűjtési és adatfeldolgozási rendszer korábbi teljesítménye is nagymértékben visszaesett. (Ebben a gazdasági nehézségekkel összefüggő költségvetés- és létszámcsökkentés, valamint szervezési problémák nem kis szerepet játszottak.)

Az utóbbi években megváltozott a vállalatok döntési szabadsága, piaci és társadalmi környezete. Mindez megalapozott és gyors reagálást kíván a vállalati vezetőkől, ami csak az összes lényeges információ birtokában lehetséges. Az is egyértelműen megállapítható, hogy – különösen az átmeneti időszakban – a kormánynak piaczgazdasági viszonyok között is fontos szerepet kell betöltenie a gazdaság hatékony működéséhez szükséges makroökonómiai, jogi és infrastrukturális feltételek biztosításában. Ez a szerep azonban nem lehet a múltbeli közvetlen beavatkozással rendszer folytatása. Tehát a kormány megváltozott feladatai a korábbitól eltérő tartalmú, részletességű és gyakoriságú információt kívánnak, ami jelenleg csak korlátozottan áll rendelkezésre.

A korábbi, viszonylag kevés számú mezőgazdasági, élelmiszeripari, kereskedelmi stb. nagyüzem helyzetéről és tevékenységéről a statisztikai rendszer teljes körű adatgyűjtést végzett. Az állami vállalatok privatizációja, a szövetkezetek átalakulása és a termőföld

* A tanulmány az OTKA T 018455 nyilvántartási számú, „A korszerű agrárinformációs rendszer tudományos megalapozása” című, 1995–1998 között folyó kutatás keretében készült. A Szerkesztőség jelen tanulmányt vitaanyag gyanánt bocsátja a nyilvánosság elé.

magántulajdonba kerülése révén a gazdálkodó egységek száma a korábbi többszörösére nőtt. Az újonnan alakult, többnyire kisméretű, de összességében nagy és növekvő gazdasági potenciálú vállalkozásokról minimális ismerettel rendelkezünk. A vállalkozások számának felduzzadása szükségessé teszi, hogy a felmérések jelentős része reprezentatív jelleggel történjék, vagyis csak a teljes állományból megfelelően kiválasztott mintára korlátozódjék. Bizonyára csökkenteni kell a kötelező adatszolgáltatás körét, s ehelyett az önkéntességen alapuló megoldásoknak kell teret nyerniük. Nagyobb súlyt kell helyezni arra is, hogy az egyedi adatok bizalmas jellegének és titkosságának garanciái hihetőbbek legyenek az adatszolgáltatók számára.

További problémát jelent, hogy az információs rendszer keretében alkalmazott fogalmak és mutatók jelentős részben eltérnek a Nyugat-Európában használatosaktól, s így azokkal csak korlátozottan hasonlíthatók össze. Az információs szolgáltatás és a rendszerfejlesztési tevékenység koordinálatlan. Emiatt párhuzamosságok és lefedetlen részterületek egyaránt előfordulnak. Az átalakulással járó – hangsúlyozzuk – szükség-szerű problémákat felerősítette a nyolcvanas évek végén végrehajtott, sok vonatkozásban átgondolatlan dereguláció, amely számos olyan elemet is „kigyomlált” az információs rendszerből, amely ma hiányzik. Főként kormányzati és kutatói körökben az információigény és a rendelkezésre álló információk közötti rés kitágulása vált nyomasztóvá, a koordinálatlanság következtében pedig gyakran a meglévő információk sem hasznosulnak megfelelően. Az utóbbi néhány évben történtek ugyan kísérletek az információs rendszer megreformálására, születtek is bizonyos részeredmények, de ez a folyamat rendkívül vontatottan halad, s nem kapja meg a szükséges támogatást.

RÖVID ÉS KÖZÉPTÁVÚ TEENDŐK

A korszerűsített agrárinformációs rendszert egységes egészként kell felfogni, és struktúráját ennek megfelelően kell egy átfogó rendszertervben felvázolni. Ez annyit jelent, hogy a vállalkozásoktól kiindulva, a régiókon keresztül a kormányzati szintig, illetve a nemzetek fölötti irányítószervekig bezárólag egymásra épülő, lehetőleg konzisztens, minden irányban egymással kommunikálni képes (al)rendszereknek kell kialakulniuk. Ebben a fázisban tehát az információs rendszer szerkezetének kialakításán és az alrendszerek közötti kapcsolatok biztosításán van a hangsúly. Lehetetlen és szükségtelen lenne „zöldmezős” fejlesztéseket tervezni, a már most is működő programok, adatbázisok, a meglévő eszközrendszer kiiktatására törekedni. Az átfogó rendszerterv ismeretében a meglévő elemek felhasználásával is biztosítható (a szükséges módosításokat elvégezve) egy koordinált rendszer kialakítása.

Az adatszolgáltatók körét érintő megállapítások

A mezőgazdasági termelőkre vonatkozó adatok gyűjtése során alapvető kérdés, hogy rendelkezünk-e a teljes sokaságot tartalmazó regiszterrel. Ilyen lista ma a legteljesebben a Központi Statisztikai Hivatalnál (KSH) áll rendelkezésre. A KSH adatbázisának felhasználási lehetőségei, az adatvédelmi törvény megkötéseiből adódóan, napjainkban még nem teljesen tisztázottak a más szervezetek által végzendő reprezentatív felmérések adatszolgáltatóinak kijelöléséhez, ami megnehezíti a sokaságot jellemző minta kiválasztását.

Lényeges továbbá, hogy a reprezentatív felmérések szervezéséhez a termelői kör kategorizálását szolgáló információk rendelkezésre álljanak. Az üzemkategóriák kialakítása EU-konform módon három kritérium együttes figyelembevétele alapján történhetne, mégpedig az üzemek

- jövedelemtermelő képessége (ez leginkább az üzemmérettől függ),
- tevékenységi iránya,
- geográfiai elhelyezkedése alapján.

Jelenleg ennek az összes EU-tagállamra kiterjedő mintavételi rendszernek a hazai alkalmazásához nincsenek meg a feltételek. Meggyőződésünk, hogy elkerülhetetlenül szükséges mielőbbi lépéseket tenni ennek a módszernek az adaptációja érdekében, mivel alkalmazása a sokszínű szervezeti struktúrát és az adatszolgáltatói fegyelmet tekintve nem ígérkezik könnyűnek. Még fontosabb azonban, hogy – történjék a kiválasztás akár kevésbé megalapozottan is – a gazdasági szervezetek mellett az egyéni gazdálkodók termeléséről, pénzügyi és vagyoni helyzetének alakulásáról évente megbízható képet kapjunk.

Az információs rendszer tartalmi elemei

Az agrárágazat tevékenységét támogató információs feladatok (a vállalati döntések megalapozása, illetve az ágazatirányítási, hatósági, felügyeleti, szakigazgatási feladatok támogatása) közül egyre inkább az ágazatirányítási funkciók információigényének kiszolgálása kerül a középpontba, mivel a társadalmi–gazdasági átalakulás leginkább itt hozta felszínre a hiányosságokat, s itt tűnnek a legsürgetőbbnek a változtatások.

Az információs rendszerek legalapvetőbb összetevőjének az adatrendszer tekinthető, amely adatokból a feldolgozási műveletek (a műveletrendszer a másik fontos összetevő) állítják elő a felhasználók igényeinek megfelelő információkat. Az agrárágazat irányítási információs rendszerének – felsorolásszerűen – az alábbi adatállományokkal kell rendelkezniük:

- az agrárgazdaság szervezeteivel, strukturális viszonyaival kapcsolatos információk;
- az ágazatban rendelkezésre álló (felhasznált) erőforrásokra (föld, munkaerő, épületek, építmények, állatállomány, beruházások) vonatkozó adatok;
- a termelés alakulására vonatkozó adatok;
- a ráfordítás–hozam, illetve költség–jövedelem viszonyokat tükröző adatok;
- a gazdaságok pénzügyi, vagyoni helyzetére vonatkozó adatok;
- a termékek forgalmazására (termékmérlegek, belkereskedelmi, külkereskedelmi forgalom, élelmiszerfogyasztás) és árára vonatkozó adatok;
- az agrárágazat irányítási, szabályozási rendszerére vonatkozó információk;
- nemzetközi információk.

A felsorolt adatállományoknak természetesen mind a mezőgazdasági, halászati, erdő- és vadgazdálkodási, mind pedig az élelmiszeripari, feldolgozóipari tevékenységre ki kell terjedniük. (A hatósági–felügyeleti, illetve szakigazgatási célú adatállományokkal itt nem foglalkozunk.)

Az ágazatirányítási adatállományok konkrét tartalmát a későbbiekben szakszerűen elvégzendő logikai adatmodellezéssel kell kialakítani. Már most is fel kívánjuk azonban

hívni a figyelmet néhány olyan szempontra, illetve hiányosságra, amelyre az adatállományok továbbfejlesztésekor figyelemmel kell lenni.

– Az agrárgazdaság szervezeti rendszerével kapcsolatos adatbázis ma még sok kívánnivalót hagy maga után. Ennek kell tartalmaznia a tulajdoni szerkezet, továbbá a vállalaton belüli és a vállalatok közötti szervezeti viszonyok alakulására vonatkozó információkat is. Itt kell megjelenniük továbbá azoknak a jellemzőknek is, amelyek a gazdaságok csoportosítását szolgálják. Az adatgyűjtés és -feldolgozás – az eddigiekhez hasonlóan – a KSH szervezésében történhetne, de bizonyos kiegészítő információk előállításában célszerű lenne az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet (AKII) és az Agrárkamara közreműködése is.

– Az erőforrásokra vonatkozó statisztikai adatbázis tartalmi oldalról a KSH-ban viszonylag jól megalapozott, néhány elemének megbízhatósága azonban kérdéses. Példaként említhető az állatállomány-alakulás statisztikája, melyet néhány esetben tényleges adatfelvétel nélkül, „számítások alapján” közölnek. Ugyancsak továbbfejlesztést igényel az AKII által szervezett termelőeszköz-kereskedelmi statisztika, hogy még inkább megfelelhessen a főleg szervezeti szempontból gyorsan változó forgalmazási helyzetnek. Hiányoznak a rendszerből például a termőföld más célú hasznosítására vagy a víz-, a levegő- és a talajszennyezésre vonatkozó adatok.

– A termelés alakulását jelző információkról hasonlók mondhatók el, mint az előzőről, vagyis hogy elsősorban az adatok megbízhatóságán kell javítani. Külön ki kell emelni az ide sorolt termésbecslések pontosításának igényét, amely a hagyományos módszerek mellett korszerű térinformatikai megoldások alkalmazását is feltételezi.

– A termékenkénti ráfordítás–hozam, illetve költség–jövedelem viszonyokat vizsgáló adatbázis az AKII keretében szakmailag jól megalapozott, egy PHARE-fejlesztés eredményeként sok elemében EU-kompatibilis. Ugyanakkor az adatgyűjtés metódusa, a mintavételi eljárás nem „szabványos”, az adatok kiértékelése hiányos, illetve – más oldalról – ma még az adatszolgáltatók együttműködési készsége nem megnyugtató.

– A vállalatok pénzügyi, vagyoni helyzetére vonatkozó információ-szolgáltatás korábban az igényeket kielégítő módon működött az AKII szervezeti kereti között, az Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivataltól (APEH) átvett alapadatokra építve. Tekintve azonban, hogy az alapadatok esetenként nagyon sok hibával terheltek, valamint, hogy 1994-től az előzetes (február 28-i) adóbevallás elmaradt, az output-adatok is pontatlanok és előállításuk is csak késve lehetséges. Ezért az AKII-ban saját reprezentatív megfigyelésre kellett áttérni. A legjelentősebb probléma azonban mégis az, hogy az adatok csak a kettős könyvelést végző, tehát a jelentősebb méretkategóriába tartozó gazdasági szervezetekre vonatkoznak, tehát a megfigyelésből kiesnek a kisméretű egyéni vagy társas vállalkozások. Ennek a problémának a megoldása – véleményünk szerint – akkor remélhető, ha a gazdaságok pénzügyi adatainak gyűjtése az ágazati költség–jövedelem adatokkal közösen, egységes rendszerben történik. Az adatgyűjtés alapját – nyugati mintára – egy megfelelően kiépített testületi hálózat képezhetné, aminek a létrehozásához a szervezeti, pénzügyi és jogi feltételeket meg kellene teremteni!

– A termékmérlegek ma még nagyon hiányosan állnak rendelkezésre. A mezőgazdasági termékekre vonatkozóan a KSH-mérlegek több hónapos késéssel jelennek meg, míg az AKII élelmiszeripari termékmérlegei operatívabbak ugyan, de megbízhatóságuk még kétséges. Az agrárpiac szabályozása miatt kulcskérdés a termékmérleg-

adatállomány megteremtése, mert e nélkül sem a készletalakulásról, sem az exportlehetőségekről, sem pedig az import szükségességéről nem rendelkezünk információval. A termékmérlegek előállítása alapvetően azért problematikus, mert ehhez több más blokk jó működésére lenne szükség. Ilyen például a külkereskedelemre vonatkozó információk csoportja, amely a KOPINT-DATORG Konjunktúra-, Piackutató és Számítástechnikai Rt. vámstatisztikára épített – meglehetősen sok hibával működtetett – adatbázisán alapulnak. Vélhetően azonban néhány éven belül ez az információbázis megszűnik, és a primer adatok a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnokságánál (VPOP), a szekunder információk pedig a KSH-nál állnak majd rendelkezésre.

Az élelmiszerfogyasztás-statisztikai információk a KSH háztartás-statisztikai vizsgálataira épülnek. Ennek adatai azonban csak nagy késéssel hozzáférhetők, így operatív döntésekhez lényegében használhatatlanok. Véleményünk szerint újra fel kellene éleszteni a 70-es évek háztartás-statisztikájának gyakorlatát, amikor a rétegzett fogyasztásvizsgálat mellett a fontosabb agrártermékekre ár- és jövedelemelaszticitási számításokat is közöltek.

A piaci ár és mennyiség megfigyelésére az AKII keretei között ugyancsak a PHARE-fejlesztés eredményeként működik a zöldség-gyümölcs- és a vágottvirág-piaci információs rendszer. Az igények azonban talán éppen a piaci információs rendszerek területén nőttek leginkább az elmúlt években, így a rendszer közel sem tudja kielégíteni azokat. A továbbfejlesztés során ki kell terjeszteni az adatgyűjtést és -szolgáltatást valamennyi, az agrárpiacon rendtartás szabályozási körébe vont termékre, valamint a minőség szerinti osztályozás problematikáját is meg kell oldani.

– A hazai irányítási és szabályozási rendszerre vonatkozó átfogó információgyűjtemény előttünk nem ismert. Többirányú kezdeményezések ugyan vannak, de az eredmények közel sem kielégítőek. Kiépítése, megszervezése indokolt.

– A nemzetközi információk elvileg ugyan hozzáférhetők akár nyomtatott formában, akár számítógép-hálózatokon keresztül, de a lehetőségek tényleges kihasználása még igen alacsony színvonalú.

Felhasználók, szervezeti háttér

A felsorolt adatállományok alapvetően csak a közvetlenül begyűjthető, primer adatokat tartalmazzák. A különböző felhasználók – igényeiknek és jogosultságuknak megfelelően – más-más rendezettségben, eltérő aggregáltsági szinteken, speciális szempontok szerint feldolgozva hívhatják le az információkat. A tervezett adatbázisok többségükben nyíltak lennének, vagyis az információk döntő részét a gazdasági élet szereplői számára is hozzáférhetővé kell tenni abból a célból, hogy azok az irányítási, termelési, piaci folyamatokban hasznosuljanak. Tekintettel a potenciális felhasználók széles körére, igényeiket és azok kielégítésének lehetőségét az információs rendszer tervezése során kezdettől fogva figyelembe kell venni.

Az adatfeldolgozásnál, információközlésnél érvényesíteni kell egy másik fontos alapelvet is, mégpedig azt, hogy a gazdasági jelenségek utólagos, regisztráló jellegű számbavétele mellett (amely ráadásul többnyire csak nagy késésekkel lehetséges) rendelkezésre álljanak előreutató becslések, prognózisok is. Olyan modellekre van tehát szükség, amelyek lehetővé teszik a főbb folyamatok és összefüggések (például termelés,

költség–jövedelem, termékmérleg) előrevetítését vagy különböző feltételezett helyzetalkulások melletti „lejátszását”.

Jelenleg a döntéseket megalapozó legfontosabb információkat a KSH és az AKII szolgáltatja. Kívülük azonban nagyon sok szervezet foglalkozik agrárinformációk gyűjtésével és feldolgozásával. Bonyolítja a helyzetet, hogy néhány szervezet ambicionálja, hogy kizárólagosságot biztosítson magának az agrárinformatikában. Meggyőződésünk, hogy ez utóbbi törekvés megalapozatlan, érvényre jutása esetén kudarcba fulladna, vagy legjobb esetben is egy drága, vitatható és a szükséges szakmai kontrollt nélkülöző agrárinformációs rendszer kialakulásához vezetne.

Véleményünk szerint az agrárinformációs rendszer fejlesztését és működtetését a most meglévő szereplők között kell vertikálisan és horizontálisan is megosztani, kerülve bármiféle „mammutszerveződés” létrejöttét.

Horizontális megosztáson azt értjük, hogy az agrárinformációs rendszerben az egymás mellett összehangoltan létező adatbázisok „gazdái” különböző szervezetek, amelyek alapvetően a saját működésükhöz szükséges, illetve az alapfeladatuknak megfelelő – de bizonyára mások érdeklődésére is számot tartó – adatokat kezelik. Így például aligha vitatható, hogy a tárca hatósági feladataival összefüggő adatbázisok az illetékes szakfőosztályokhoz kapcsolódjanak. Az is célszerűnek tűnik, hogy az előző, az agrárágazat irányítási információs rendszeréről szóló pontban felsorolt gazdaság- illetve ágazatirányítási adatbázisok legtöbbjét a KSH és az AKII felügyelje és szervezze. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy nem szabad elvitatni a köztestületi agrárkamarának (és az érdekképviselőknek) azt a jogát, hogy közvetlen, a termelők érdekeit és informálását szolgáló adatbázisokat szervezzen.

Vertikális tagoláson azt értjük, hogy az egyes adatbázisok működtetése során is együttműködhetnek a különböző szervezetek. Ez különösen a már imént említett gazdaság-, illetve ágazatirányítási adatbázisok esetében célszerű. Megvalósíthatónak tartjuk például, hogy az ágazati ráfordítás–hozam, illetve költség–jövedelem viszonyokat feltáró adatokat az AKII koordinálásával az agrár egyetemeken mint regionális információs központok gyűjtsék. Ugyanakkor más alrendszereknél az agrárkamara tölthetné be ezt a szerepet.

Az egyetemeknek, főiskoláknak mint regionális információs központoknak több előnye ígérkezik. Nem kell új szervezetet létrehozni, ezért költségtakarékosabb. Könnyebben alakulhat ki bizalmi viszony az adatot gyűjtő és az adatot szolgáltató között. A gyűjtött és elsődlegesen feldolgozott adatbázis segítené az oktatást és az egyetemi kutatást.

A TEENDŐK (INTÉZKEDÉSEK) SÜRGŐSSÉGI SORRENDJE

Az agrárágazat információs rendszere működtetésének (vagy legalábbis koordinálásának) súlya és felelőssége a Földművelésügyi Minisztérium vállán nyugszik. Ezt – jogi, gazdasági és politikai okok miatt – másra nem ruházhatja át. A tárca vezetésének ennek tudatában kell meghoznia az információs rendszer fejlesztését célzó intézkedéseit. Míg azonban a feladat megvalósításának egyes lépései rövid és középtávra szakaszolhatók, addig az ezeket támogató döntéseket, illetve szükségessé váló intézkedéseket döntő hányadukban már rövid távon kell meghozni, illetve meghatározni.

Meggyőződésünk, hogy a teendők sürgősségi sorrendjének meghatározásakor első helyre kell sorolni a jogi kérdések tisztázását és a szervezeti döntéseket. E két kérdéskör jelenlegi tisztázatlanságából adódó bizonytalanság minden más – önmagában esetleg nagyon ésszerű – elhatározás érvényesítését megakadályozhatja.

Arra kell törekedni, hogy a majdan megalkotandó agrártörvényekben, különösen pedig a tervezett „agrárorientációs” törvényben ismerjék el a miniszter témához kapcsolódó adatgyűjtés-elrendelési jogát. Ugyanakkor rendezni kell a törvényben kapott információgyűjtési jogosítványok (például Agrárrendtartási Törvény) és a Statisztikai Törvény Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programon kívüli adatgyűjtési tilalmának kérdését.

Minél előbb meg kell hozni az információs rendszer szervezeti fejlesztését célzó intézkedéseket. Meggyőződésünk, hogy ennek során az a legésszerűbb, ha a meglévő adatbázisokra épül a rendszerfejlesztés, illetve ha a jogosítványok és feladatok odaítélése során érvényesül a horizontális és vertikális munkamegosztás elve az agrárinformációs rendszer jelenlegi szereplői között.

Elkerülhetetlen az agrárinformatikát koordináló szervezeti egység létrehozása. Ennek lenne feladata mozgatni az agrárinformációs rendszert működtető szálakat. Mindenek előtt azonban a szakértők (KSH, AKII, érdeképviseletek, Kamara) részvételével el kell készíteni az agrárinformációs rendszer koncepciójának vázlatát, és ki kell jelölni a későbbi rendszerfejlesztések keretfeltételeit, az egyes adatbázisok felelőseit, működtetőit.

Mindezek után már nem lehet sorrendet felállítani az intézkedések között, mivel a teendők egymással szorosan összefüggnek, a koordinátor részéről folyamatos egyeztetést, érdek- és lehetőségharmonizációt igényelnek. Ezek a következők:

- az információs rendszert koordináló szervezeti egységnek – most már az adatbázis-felelősök bevonásával – részletes rendszertervet kell készítenie, amely a tartalmi, technikai, működtetési, finanszírozási szervezeti stb. elemek definiálása mellett az adatbázisok egymáshoz való viszonyát is meghatározza;

- az adatbázis-felelősöknek részletes adatbázis-rezsystemtervet kell készíteni, amely az adattartalom felsorolása mellett adatgyűjtési, feldolgozási, technikai és pénzügyi kérdésekre is kitér;

- a konkrét adatbázis-tervek, illetve ezek technikai elemeinek ismeretében dönteni kell a hardver- és szoftver-fejlesztés alapelveiről és részleteiről;

- meg kell határozni a pénzügyi kereteket, az elosztási elveket, szét kell osztani a forrásokat az egyes adatbázis-felelősök közt, és garanciát kell adni a működtetés további finanszírozására: csak erre a pénzügyi stabilitásra épülhet – rövid távon is – életképes információs rendszer.

TÁRGYSZÓ: Agrárgazdaság. Információs rendszer.

SUMMARY

The authors of the study deal with one of the highly seasonable issues of statistics, the problems emerging by adaption of information network system in agri-business and with the possible changes in this respect.

The problems of the information system is being approached from the aspect of those who supply, collect, process and use data, and an attempt is made to delineate an integrated system. It would be a system in which every participant is aware of his task, information blocks built on one another are functioning and the financial means necessary for the operation (being more than available at present) can be used in the most efficient way.

A GAZDASÁGOK SZERKEZETI VÁLTOZÁSAINAK „KÖVETÉSES” VIZSGÁLATA*

GUNDEL JÁNOS – LACZKA SÁNDORNÉ

Az Európai Statisztikusok Értekezlete Mezőgazdasági Munkacsoportjának Genfben, 1993-ban tartott ülésén a svéd delegáció „A svéd mezőgazdaság szerkezeti változásainak hosszú idősoros vizsgálata” címmel munkaanyagot nyújtott be. A svéd mezőgazdaság magyar viszonyokhoz képest stabil volta ellenére a svéd statisztikusok a bemutatott módszert – amely a gyakrabban alkalmazott „statikus” vizsgálatokkal szemben a változásokat folyamatukban követi nyomon – évek óta alkalmazzák.

Az alapötlet rendkívül egyszerű, kivitelezhetőségéhez egy olyan pontosan meghatározott gazdaságfogalomra van szükség, amely hosszú távon változatlan. A gazdaságoknak egyedi azonosítóval kell rendelkezniük, melynek segítségével biztosítható, hogy az egymást követő időpontokban az adatállományokban a gazdaságok adatai megbízhatóan azonosíthatók és összehasonlíthatók legyenek.

A gazdaságokat évről évre nyomon követve megfigyelhetők a földterületükben, állatállományukban (állatfajonként) bekövetkező változások. A szakemberek megvizsgálhatják, hogy az egyes gazdasági döntések, piaci mozgások stb. milyen reakciókat váltottak ki a gazdálkodók különböző rétegének körében, sőt az összeállított táblák hasznos segítséget nyújthatnak a döntést előkészítő munkában is. A táblákból számított relatív mutatók az állomány-előrejelzési modellek kialakításában is jól hasznosíthatók.

A „KÖVETÉSES” VIZSGÁLAT MÓDSZERE

A módszer lényege az, hogy a vizsgálandó mutató (például a sertésállomány) teljes körű adatállománya alapján kialakítják az állomány szerinti nagyságkategóriákat. Ezek az állomány-nagyság-kategóriák kerülnek a vizsgálat célját szolgáló tábla fej- és oldalrovatába, azonos módon.

A tábla egy-egy cellájába – gondos azonosítás után – aszerint kerülnek be a gazdaságok, hogy azok a vizsgált t időszakban (oldalrovat), illetve $t+1$ időszakban (fejrovat) milyen nagyságrendű állománnyal rendelkeztek. Ily módon a tábla átlójában szerepelnek azok a gazdaságok, amelyek a vizsgált t , illetve $t+1$ időpontban hasonló nagyságú állománnyal rendelkeztek, azaz állományukat szinten tartották. A tábla átlója felett

* A tanulmány első, módszertani része *Laczka Sándorné*, a felhasználói rész *dr. Gundel János* munkája.

helyezkednek el azok a gazdaságok, amelyek a t időpontról $t+1$ időpontra növelték, alatta pedig azok, amelyek csökkentették állományukat. Mindkét utóbbi esetben nyomon követhető az állomány változásának mértéke is. A vizsgálat természetesen évről évre láncszerűen folytatható, de hosszabb időszak változásai is könnyen elemezhetők.

A vizsgálathoz a megbízható alapot egy jól működő farmregiszter nyújthat. A svédek 1968-ban alakították ki farmregiszterüket, s azóta évről évre elvégzik a „követéses vizsgálatot” a gazdaságok földterületére, illetve állatállományára vonatkozóan. Helyzetüket könnyíti, hogy a svéd regiszterre alapozva minden év júniusában teljes körű összeírást hajtanak végre, így a vizsgálat valamennyi gazdaságra elvégezhető.

Már a módszer bemutatásakor felmerült a kérdés, hogy elvégezhető-e a követéses vizsgálat reprezentatív összeírások adatai alapján. A svéd szakértők véleménye szerint ennek nincs akadálya, ha a gazdaságfogalom állandó, és a reprezentatív összeírás kérdőívein olyan azonosítókat használnak, melyekkel a gazdaságok nyomon követhetők.

1993-ban Magyarországon még nem működött farmregiszter, viszont 1991 márciusában a Központi Statisztikai Hivatal teljes körű mezőgazdasági összeírást hajtott végre. Az 1991-es teljes körű mezőgazdasági összeírásra épülő reprezentatív összeírások kérdőíveire minden esetben felkerült a teljes körű összeírás azonosító kódja, ami a továbbiakban lehetővé tette a követést.

Arra alapozva, hogy a változások vizsgálata különösen érdekes lehet egy „átmeneti ország” számára, született meg a magyar alkalmazás kipróbálásának ötlete. A kísérleti feldolgozáshoz a kistermelői körben¹ negyedévente végrehajtásra kerülő állatszámlelások tűntek a legalkalmasabbnak. Az 1991-es teljes körű mezőgazdasági összeírás adatbázisára alapozva kialakítottuk az állatállomány-nagyságkategóriákat (sertésre, szavasmarhára, juhra, libára, kacsára, pulykára, tyúkfélékre és számosállatra vonatkozóan). A változásokat láncszerűen, 1991-től 1994-ig követtük nyomon, két lépcsőben:

első:	a t időpont 1991. március 31. a $t+1$ időpont 1993. március 31.
második:	a t időpont 1993. március 31. a $t+1$ időpont 1994. március 31.

Mivel a kialakított állatszámlelési minta alapján a gazdaságok megszűnése, illetve az új gazdaságok alakulása is követhető volt, a vizsgált időszakban a gazdaságok számában bekövetkezett változásokat is nyomon lehetett követni.

A reprezentatív összeírás adatai alapján készített becslés azt mutatta, hogy 1991-ről 1994-re a gazdaságok száma 1,4 milliőről 1,2 millióra csökkent. Az 1994 őszi végrehajtott teljes körű gazdaságszerkezet-összeírás a számításokat igazolta, hiszen ez a teljes körű összeírás 1 201 015 gazdasággal számolt el.

A felsorolt állatfajokra – az 1991 és 1994 közötti időszakokra – elkészült a feldolgozás, amely tartalmazza a cellákhoz tartozó gazdaságszámokat és állatlétszámokat megyénkénti bontásban is. Mivel jelen ismertetésnek nem az eredmények elemzése, hanem a módszer és az abban rejlő lehetőségek bemutatása a célja, azt a magyar mezőgazdaságban legnagyobb figyelemmel kísért állatállomány, a sertésállomány példáján szeretném szemléltetni.

¹ A kistermelői sertésállomány 1991-ben és 1993-ban 51, 1994-ben pedig 49 százaléka volt az ország sertésállományának.

1. tábla

A gazdaságok számának változása a sertésállomány nagysága szerint 1991 és 1993 között

A sertésállomány 1991-ben (darab)	sertést tartó gazdaságok száma 1993-ban										Összesen
	0	1-3	4-6	7-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-100	100 felett	
0	318 744	57 334	8 967	3 229	2 272	434	99	81	19	-	391 179
1 - 3	196 874	166 865	29 513	11 265	9 115	981	134	41	45	-	414 833
4 - 6	34 384	44 663	24 534	10 725	8 184	1 398	198	48	48	-	124 182
7 - 10	12 984	18 509	12 449	10 361	8 612	1 283	300	66	84	-	64 648
11 - 20	10 377	17 062	11 125	11 010	14 046	3 469	848	252	167	-	68 356
21 - 30	1 549	3 722	2 763	3 001	5 526	2 240	877	289	211	-	20 178
31 - 40	706	1 163	768	1 179	2 240	1 003	430	419	176	-	8 084
41 - 50	374	407	332	310	1 065	561	337	179	225	-	3 790
51 - 100	454	441	247	448	902	545	477	277	187	-	3 978
100 felett	123	92	65	44	220	134	105	19	99	144	1 045
Gazdaság összesen	576 569	310 258	90 763	51 572	52 182	12 048	3 805	1 671	1 261	144	1 100 273
Megszűnt gazdaságok	238 894	38 585	7 837	2 690	2 850	894	373	235	154	104	292 616
Új gazdaságok	28 895	13 080	5 403	2 628	2 376	788	286	179	124	-	53 759

2. tábla

A gazdaságok számának változása a sertésállomány nagysága szerint 1993 és 1994 között

A sertésállomány 1991-ben (darab)	sertést tartó gazdaságok száma 1993-ban										Összesen
	0	1-3	4-6	7-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-100	100 felett	
0	516 399	88 494	9 773	2 752	1 866	168	-	19	19	-	619 490
1 - 3	123 278	162 005	25 011	9 898	6 962	635	206	19	-	-	328 014
4 - 6	20 635	35 604	21 756	9 087	5 898	544	136	-	32	20	93 712
7 - 10	7 447	13 582	12 102	10 280	7 842	994	175	30	132	-	52 584
11 - 20	4 588	11 736	8 952	10 826	12 898	3 311	749	313	138	32	53 543
21 - 30	599	1 512	1 678	1 907	3 806	2 001	748	230	82	-	12 523
31 - 40	157	375	366	572	1 034	763	376	175	172	-	3 990
41 - 50	32	109	106	118	290	444	348	169	116	38	1 770
51 - 100	92	68	-	120	285	205	154	176	188	-	1 288
100 felett	15	25	-	-	32	-	-	-	38	35	1 450
Gazdaság összesen	673 202	313 510	79 744	45 560	40 913	9 065	2 892	1 131	917	125	1 167 059
Megszűnt gazdaságok	64 694	11 130	10 755	10 183	778	205	-	-	-	-	74 032
Új gazdaságok	50 305	18 189	3 052	1 276	919	211	42	-	38	-	74 032

3. tábla

A gazdaságok sertésállományának változása

A sertés- állomány (darab)	Sertésállományukat			Gazdaságok száma összesen	Sertésállományukat			Összes
	csökkentő	szinten tartó	növelő		csökkentő	szinten tartó	növelő	
	gazdaságok száma				gazdaságok aránya (százalék)			
1991 és 1993 között								
0	-	318 744	72 435	391 179	-	81,5	18,5	100,0
1-3	196 874	166 865	51 094	414 833	47,5	40,2	12,3	100,0
4-6	79 047	24 534	20 601	124 182	63,7	19,8	16,6	100,0
7-10	43 942	10 361	10 345	64 648	68,0	16,0	16,0	100,0
11-20	49 574	14 046	4 736	68 356	72,5	20,5	6,9	100,0
21-30	16 561	2 240	1 377	20 178	82,1	11,1	6,8	100,0
31-40	7 059	430	595	8 084	87,3	5,3	7,4	100,0
41-50	3 386	179	225	3 790	89,3	4,7	5,9	100,0
51-100	3 791	187	-	3 978	95,3	4,7	-	100,0
100 felett	901	144	-	1 045	86,2	13,8	-	100,0
<i>Összesen</i>	<i>401 135</i>	<i>537 730</i>	<i>161 408</i>	<i>1 100 273</i>	<i>36,5</i>	<i>48,9</i>	<i>14,7</i>	<i>100,0</i>
1993 és 1994 között								
0	-	516 399	103 091	619 490	-	83,4	16,6	100,0
1-3	123 278	162 005	42 731	328 014	37,6	49,4	13,0	100,0
4-6	56 239	21 756	15 717	93 712	60,0	23,2	1,8	100,0
7-10	33 131	10 280	9 173	52 584	63,0	19,5	17,4	100,0
11-20	36 120	12 898	4 543	53 543	67,4	24,1	8,5	100,0
21-30	9 462	2 001	1 060	12 523	75,6	16,0	8,5	100,0
31-40	3 267	376	34	3 990	81,9	9,4	8,7	100,0
41-50	1 447	169	154	1 770	81,8	9,5	8,7	100,0
51-100	1 100	188	-	1 288	85,4	14,6	-	100,0
100 felett	110	35	-	145	75,9	24,1	-	100,0
<i>Összesen</i>	<i>264 136</i>	<i>726 107</i>	<i>176 816</i>	<i>1 167 059</i>	<i>22,6</i>	<i>62,2</i>	<i>15,2</i>	<i>100,0</i>

A földterület „követéses” vizsgálatának előkészítése az 1991 és 1994 közötti időszakra jelenleg folyamatban van. A módszer rendkívül rugalmasan alakítható a felhasználói igények szerint, a program elkészítése után viszonylag kis ráfordítással elkészíthető a feldolgozás az anyagállományra, a hízóállományra vonatkozóan vagy akár valamennyi kor és ivar szerinti csoportra. Amennyiben a felhasználó szempontjai más nagyságkategóriákat indokolnak, az szintén kialakítható.

További lehetőség például az is, hogy az állományadatokat változását nem az egymást követő évek azonos időpontjaiban vizsgáljuk, hanem azt az egymást követő negyedévek állományaira vonatkozóan készítjük el. Így a sertéseknél nagyfokú és évente bekövetkező szezonális változások is jól követhetők. A kétlépcsős feldolgozáshoz készített közlési tábla is csak egy példa, a lehetőségek egyike.

A „KÖVETÉSES” VIZSGÁLAT ADATAI A FELHASZNÁLÓ SZEMÉVEL

Különleges feladat felhasználóként, egy másik szakma szemszögéből a statisztikai feldolgozás adatait értelmezni. Dehát végül is a statisztika, az adatok rendszerben történő feldolgozása, azt a célt szolgálja, hogy a potenciális felhasználók abból különböző elemzéseket tudjanak készíteni. Ezek vonatkozhatnak a múltra, de ami számomra talán még fontosabb, a tapasztalatok alapján a jövő valamilyen előrejelzésére. Ez különösen érvé-

nyes az állattermék-előállítás folyamatára, amely – sok egyéb feltétel mellett – alapvetően idő függvényű termelési forma, továbbá, mint biológiai folyamatokkal kapcsolatban levő tevékenység, attól nemcsak függ, de annak törvényszerűségei erősebben befolyásoló (limitáló) hatásúak, mint minden más faktor.

A szóban forgó adatfeldolgozás arra tesz kísérletet, hogy az idő függvényében tájékoztatást adjon, állatfajok szerinti bontásban, a gazdaságok számának és állományának 1991 és 1994 közötti változásáról, a márciusi állatszámítások alapján.

A statisztikai adatok a felhasználó céljától függően lehetnek hasznosak vagy kevésbé értékesek. Ugyanaz az adatsor az egyik felhasználónak lehet informatív, míg egy másik felhasználó nem igazán tudja hasznosítani. Ha a jelen adatfeldolgozást és közlési módot az állattenyésztésben dolgozó szakember szemével nézem, akkor mind a két feltevés igaz. Egyrészt ugyanis nagyon fontos mutató a gazdaságok száma és az ott tartott állományok nagysága, de az előrejelzéshez ismerni kellene a kategóriákban lévő állományok összetételét és a kategória súlyát is a termelés egészéhez képest.

A gazdaságok számának vizsgálatokor az alkalmazott feldolgozási módszer nagyon jó áttekintést ad a változások dinamikájáról. Jól követhető az elmozdulás, és ez módszertanilag akkor is értékes, ha az elemzett időszak minden szempontból abszolút negatív tendenciát hordoz. Megfontolásra ajánlom azonban a táblák elkészítését kor, ivar, illetve hasznosítási irányok szerint is. Ugyancsak megfontolásra ajánlom a bemutatott közlési tábla többvariációs elkészítését is. Bizonyos vizsgálatok esetében szükséges annak elemzése, hogy a teljes gazdaságkörből hány gazdaság nem foglalkozik az illető állatfaj tartásával, más elemzések esetében viszont csak a tartó gazdaságok körével célszerű foglalkozni. E megjegyzések igazolására az alábbi példákat mutatom be.

Általában háromféle sertéstartó gazdaságot lehet megkülönböztetni: 1. amelyik csak kocát tart és malacot nevel, 2. amelyik csak hízlal, és 3. amelyik mind a kétféle tevékenységet folytatja.

Hosszú évekig az utóbbi volt gyakoribb, míg ma nagyon sok gazda csak malacot vesz és azt meghízlalja (lévén ez kevésbé munkaigényes és könnyebb). Ezért lenne igen fontos a vizsgálatot kor, ivar és hasznosítási irányok szerint is elvégezni. Nem mindegy ugyanis, hogy például a 7–10 állat koca vagy hízósertés. Ugyanígy nem mindegy, hogy a gazdaságok tenyészállatot vagy hízót vágnak ki (ezek az információk hasznosíthatók az előrejelzésekhez is). Ez az említett különbség, különösen ezeknél az igen kicsi állatállományt tartó gazdaságoknál érdekes, mert a tenyészállat–hízóállat arány itt nagyon változó lehet.

Az adatsorok alátámasztják azokat a közkezen forgó információkat, miszerint – mindenekelőtt a 90-es évek elején – a gazdaságok száma csökkent, viszont feltűnő, hogy 1993–1994-ben a megszűnt és az újonnan alakult gazdaságok száma már közel áll egymáshoz. Számomra elgondolkodtató azonban az a tény, hogy a megadott állatlétszámok inkább egy önellátást biztosító színvonalat jeleznek, mintsem jelentős termelői kapacitást. Ilyen körülmények között gyakorlatilag hiábavaló minden igyekezet, hogy a termelés minőségét, az állategyészségügyi biztonságot, a megfelelő környezetvédelmet megteremteni, biztosítani, garantálni tudjuk. A megadott méretű gazdaságokban dolgozó családokat semmi sem ösztönzi arra, hogy ezeknek a szempontoknak megfeleljenek. Céljuk a legkisebb költséggel való termelés és mindenekelőtt a családnak és közvetlen környezetének állattermékkel való ellátása.

Nemrégiben jutottam hozzá a dán sertésenyésztés 1994. évi és az azt megelőző éveinek statisztikájához. Ezek a jelenlegi hazai adatbázishoz viszonyítva nagyon érdekes összehasonlításra adnak lehetőséget. Például 1974-ben a mintegy 84 000 dán gazdaság 9,5 millió sertést állított elő, 1984-ben 52 000 gazdaság 13,7 milliót, 1994-ben pedig 27 500 gazdaság 19 milliót. Mindeközben az 500-nál kevesebb állatot tartó gazdaságok száma 81 ezerről 18 ezerre, részesedésük pedig az összes termelésből 74 százalékról 12 százalékra csökkent. A 3000-nél több állatot tartó gazdaságok száma 9-ről 1500-ra emelkedett, részesedésük a teljes termelésből 0,4 százalékról 39 százalékra emelkedett.

Hasonló tendenciák érvényesülnek egész Európában. Így például 1993-ban Németországban a farmok 88 százalékában volt 200-nál kevesebb állat, és ezek az összes sertéslétszámnak 25 százalékát adták, és csaknem ugyanennyi sertést produkált az 1000 sertésnél többet tartó 0,9 százaléknyi farm. Olaszországban 10 sertésnél kevesebbet tart a gazdaságok 92 százaléka, és ez az összes sertés 6,6 százalékát teszi ki. Viszont az 1000 sertésnél többet tartó 0,5 százaléknyi farm a termelés 69 százalékát termelte meg.

Az oly sok mindenben példának tekintett Hollandiában, a farmok számában más tendencia látszik. Itt a farmok mintegy 11 százaléka tart 50-nél kevesebb sertést, ezzel mindössze 0,4 százalékát adva a teljes termelésnek. Az 50–200, a 200–400 és a 400–1000 létszámcsoportha tartozik, gyakorlatilag azonos megoszlásban az állatok 75 százaléka, ezek termelési részesedése 5,8; 10,2; illetve 29,2 százalék. 1000-nél több sertést tart a farmok 16,6 százaléka, és ők állítják elő a teljes termelés 54,3 százalékát. Az EUROSTAT összesített adatai szerint az Európai Unió 12 országában a farmok 75 százalékán tartanak 1–9 sertést, és mindössze 1,6 százalékon több mint 1000 sertést. A termelési részesedés azonban csaknem fordított, ugyanis az előző csoportba tartozó farmok 2,4, az utóbbiba tartozók pedig csaknem 50 százalékát adják a termelésnek. Úgy gondolom, az is fontos adat még, hogy az 50–200-as csoport 9,4, a 200–400-as csoport 11, a 400–1000-es csoport pedig 26,6 százalékát adja a termelésnek.

Ezen adatok két tanulsággal szolgálhatnak. Egyrészt azzal, hogy a nemzetközi összehasonlítások érdekében a feldolgozást más kategóriákra is el kellene készíteni, másrészt pedig azzal, hogy a termelés színvonalának megkívánt emelése maga után vonja a termelőeszközök koncentrálódását, azaz a farmok számának drasztikus csökkenésével együtt az egy farmon tartott állatok számának növekedését. Ez utóbbit mindenekelőtt gazdasági célok motiválják, ugyanis a farmnak minimum el kell tartania a rajta élő családot. Természetesen nincs egyedül üdvözítő példa, de a tanulságokat mindenhol le lehet vonni.

Itt kell visszatérnem a feldolgozott információk értékeléséhez. Ahhoz, hogy a rendelkezésre álló adatokat hasznosan lehessen felhasználni, szükség lenne a cellákhoz tartozó állományok ismeretére is. Ez visszamenőleg is fontos lenne, mert egyértelműen lehetne bizonyítani, hogy valamely állomány tenyészállatszámának csökkenése (vagy növekedése) mennyi idő alatt jelenik meg a vágóállat- (tejelő-, tojó- stb.) létszámban, illetve fontos lenne a jövőre nézve is, mert becsléseket lehetne készíteni a következő időszakok várható állatlétszámairól, és ennek megfelelően lehetne esetleges intervenciós intézkedéseket hozni. Mindennek annál nagyobb jelentősége van, minél hosszabb termelési periódusú állatfajról van szó, tehát a legfontosabb a szarvasmarha (hosszú generációs intervallum) és a juh (fokozott függés a szezonálitástól) esetében, de a sertéseknél is mintegy másfél év az elhatározástól a levághatóságig terjedő idő (8 hónap felnevelés, 3,5 hónap vemhesség, 6 hónap hizlalás).

Nagyon fontos lenne olyan ad hoc „munkabizottságok” létrehozása, amelyek a statisztikai adatbázisokat szakmailag, de ezen túlmenően ökonómiailag és esetleg más szempontok szerint és a lehető legrövidebb úton véleményeznék. (Például néhány napos előkészítés után, egy kerekasztal vitán kialakítva értékelésüket és összeállítva egy javaslatot, az adatok már ezzel együtt kerülhetnének a döntéshozók asztalára.) Jó lenne, ha ezeknek a munkabizottságoknak független tagjai is lennének, akik véleményüket ennek megfelelően kinyilvánítanák, mert így tudnának leghatékonyabban segíteni valamennyi termelési ágának mind a közvetlen érdekelteknek, mind pedig a különböző döntéshozó hatóságoknak. Remélem, hogy a statisztikai törvény és még más törvények lehetővé fogják tenni, hogy reális felmérések alapján reális értékelések születhessenek.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság. Állattartás.

SUMMARY

The authors show a „trick” of statistical methodology: the so-called follow-up analysis of organisational changes of agricultural enterprises (farms).

They have become acquainted with this method drawing from the idea and experience of Swedish statisticians and with its adoption – follow-up the farms by year – the changes in land area, livestock (by breed) taken place in the farms can be surveyed. The tables compiled may offer useful help for decision making moreover the relative indicators derived from the tables can be well utilized in elaborating the models of stock forecasting.

A KÉPI ÉS A TÖRTÉNETI ADATBÁZISOK ILLESZTÉSE

DR. MEZEY GYULA

A szakirodalomban már jó ideje ismert [1], hogy egy temporális adatbázis (TDB) esetén nincs egyetlen univerzálisan legjobb file-szerkezet, hanem a jó szerkezet az adatprofiltól és a hozzáférési profiltól függ. Így például az [2] által javasolt file-szervezés akkor jó, ha egy attribútum teljes történetét akarjuk elérni.

Történeti adatbázis

A történeti adatbázis (HDB) fizikai tervezéséhez a legtöbb szerző ([3], [4], [5]) a reláció sok dimenziós particionálásának (MDFP) egy olyan módját javasolja, amely viszonylag kevésbé dinamikus esetben alkalmas. Az [1] kimutatta, hogy e célra a particionálás ún. aszimmetrikus algoritmusai előnyösebbek, mint egy szimmetrikus particionálás. A particionálás egy F frekvencia-mátrix minormátrixait (cellák) eredményezi, ahol $F=f_{ij}$, és f_{ij} azon tuple-ok száma, amelyek elsődleges, illetve másodlagos keresési kritériuma t_i illetve s_j . (Lásd a 2. ábrát.) A frekvencia-mátrix ebben különbözik a TSA-tól (Time Sequence Array). (Lásd az 1. ábrát.)

1. ábra. TSA (Time Sequence Array)

	s_1			s_i		s_m
t_1			*	*		
	*					*
		*	*	*		
t_i	*		*			*
				*		
	*		*			
t_n						*

2. ábra. F mátrix

	s_1			s_i		s_m
t_1						
t_i				f_{ii}		
t_n						

Az s_j – egyedelőfordulás, ahol $1 < j < m$; a t_i – a karbantartás időegysége (például nap), ahol $1 < i < n$. Az F a particionáló algoritmus inputja, amely végül meghatározza, hogy mely tuple-ok kerüljenek egyazon ún. cellába (például disk page-re).

Az algoritmus nem dinamikus, azaz előre ismerni kell az F mátrix (frekvencia-mátrix) valamennyi adatát, de legalább a tulajdonságértékek fölött a tuple-ok eloszlását.

Az [1] azt javasolta, hogy az idődimenziót a sokdimenziós tér egy dimenziójául véve, az időadatokat egy MDFP-et alkalmazva partionáljuk, de ez a megoldás az [6] szerint nem képes az időintervallumokat megfelelő módon kezelni. Az aktuális adatokat mágneslemezen, míg a történeti adattárat optikai lemezen elkülönítve ([7] és [8]) terveztek file-szerkezetet. Az időadatok INF relációs kifejezését implementálták. Az [9] az időindexet vezette be, amivel az időintervallumok kezelését segíti, de még itt is van valamelyes redundancia. Az [6] ennek kiküszöbölésére javasolja az időpoligon (TP) index alkalmazását, amit hozzáférési teljesítményelemzéssel és tárköltségelemzéssel is alátámaszt.

Egy rendezetlen file-nál (amely m blokkra osztott) a blokkelérések száma egyenlő $O(m)$ -mel.

Ha az m nagy érték, a hozzáférési idő nagyon megnő. Egyes tuple-ok újabb és újabb verziói jelennek meg módosítás, javítás után, és az aktuális és a történeti verziókat egyben kezelik indexelési vagy ún. hash-visszakereséssel a közvetlen elérés miatt, közben hosszú túlcsoordulási láncok alakulnak ki. Hacsak valami nagyon jó elérési módot nem használunk, akkor nem csupán a történeti, hanem a normál lekérdezések is rendkívül lelassulnak. Tehát új társtruktúrákat és elérési módokat kell kitalálni már csak az újra nem írható optikai lemez (WORM) miatt is.

A TSA-modell [10] implementálásának tervét az [11] ún. grid-file kialakítására építették.

A tuple-időpecsételésnél [5] a tárigény:

$$ST = (T_s + N_d \times A_d + OT) \times (C + 1)$$

Az attribútum-időpecsételésnél a tárigény:

$$SA = T_s + N_d \times (A_d + OA) + \alpha \times C \times (A_d + OA)$$

ahol:

- T_s – a stabil attribútumok összhossza,
- N_d – az instabil attribútumok száma,
- A_d – az instabil attribútumok átlagos hossza,
- OA – minden egyes attribútumverzió átfedési mérete (overhead),
- OT – minden egyes tuple-verzió átfedési mérete,
- C – minden egyes tuple karbantartásainak átlagos száma,
- α – a karbantartással módosított attribútumok átlagos száma.

Amint az [5] kimutatta, az attribútum-időpecsételés tárigénye kisebb. A tárolást úgy célszerű megoldani, hogy külön kezeljük az aktuális és a történeti adattárat. Egyes, gyakran igényelt történeti adatok esetleg az aktuális adatok mellé csapva tároltak. Ez a megoldás egyben azt is lehetővé teszi, hogy egy statikus query (keresés, lekérdezés) ne lassuljon le. A statikus és a történeti query-re eltérő megoldást fogunk alkalmazni. Az aktuális adatok elérésére bármely konvencionális megoldás megteszi (hash, ISAM, B-fa stb.).

A történeti adattár elérése sem zárja ki e konvencionális lehetőségeket, de az [5] szerint az új célszerű fizikai társzerkezetek a következők.

1. *Hátraláncolás*: mágneses és optikai lemezeken egyaránt jó akár tuple-, akár attribútum-pecséttel is. A túl hosszú láncok miatt előnytelen lesz.

2. *Elérési listák*: az aktuális tuple-ból a history-tuple-ok láncát időpontok szerint korlátozott részlistákra bontó indextáblára mutat, innen lehet az egyes részlistákba belépni. Az indextábla is a mágneslemezen van. Ha az indextábla teljes index, az optikai lemezen levő tuple-nak nem is kell időinformációt tartalmaznia.

3. *Klaszterálás*: minden egyedelőfordulás (tuple) összes állapotát (a tuple-verziókat) egy vagy minél kevesebb lemezoldalra tároljuk. Ez elősegíti a történeti query gyorsaságát, de nehéz jó algoritmust találni, és konkurencia-problémákat is okozhat. [11]

4. *Vermelt verziók*: attribútum-időpecsétre jó, de WORM-ra nem, mert ott nem lehet adatot újra írni. Egyforma méretű verem, tehát a tárkihasználás rossz. Akkor használható, ha a karbantartás periodikus. Ha a verem nem elég mély, a régebbi tuple-ok elvesznek.

5. *Cellaláncolás*: hasonlít a hátraláncoláshoz, de különböző verziókat egy cellába gyűjt. A cellák mérete esetleg változtatható (bővíthető). Ez a hátraláncolás és a veremelés összevegyítése. Akár tuple-, akár attribútum-pecsétnél egyaránt jó mágneses vagy optikai lemez esetén is.

Mind az öt társzerkezetet kialakítva és az INGRES adatbáziskezelő konvencionális elérési módjait alkalmazva, a benchmarking (teljesítménymérés) azt mutatta, hogy a karbantartás növekedésével a hozzáférés rohamosan nehezebbé és a query-k sokkal lassabbá válnak a POSTGRES adatbáziskezelő 4.0 verziójánál.

A RAID lemeztömböket eredetileg a lemezhibák elleni védelem céljára vezették be, de újabban az írás/olvasás (I/O) műveletek viszonylag hosszú elérési időinek csökkentésére, a tervszerű átlapolások és párhuzamos elérések megvalósítására a történeti adatbázis I/O adatfolyamának felgyorsításához is alkalmazzák. [12] Az [13] összehasonlító elemzése során kimutatta, hogy a fenti esetben mely algoritmusok a leghatékonyabbak.

Az optikai lemezek lényegesen lassabbak, mint a mágneslemezek, és két nagy problémájuk a szabványosítás hiánya (nem a méret, hanem az írás/olvasás) és a sokféle formátum.

Költségfüggvény-egység méret

A hosszú távra tároló történeti adatbázisok esetében az indextervezés és a szegmentálás kérdése összefügg. Ha 100 évre tárolunk szöveges rekordokat, akkor kérdés, hogy érdemes-e egy rekordot például az időtől független, részben függő, illetve függő részre rekordokra szegmentálni. A minden egyes tranzakcióhoz tartozó egyedi azonosító olyan hosszú lehet a hosszú időszak és a nagy tömegszerűség miatt, hogy amit itt a gyorsabb kezeléssel nyernénk, azért az erős logikai sőt fizikai redundancia miatti tárterület-vesztéssel kellene fizetni, esetleg annyit, hogy az már nem érne meg.

A rendszer nagy mérete esetén a költségfüggvény úgy alakul [15], hogy a teljes költséget (C) lényegében az egy alkalmazás karbantartásának átlagos költsége (C_m) határozza meg.

Karbantartáson bármely egység létrehozását, törlését, módosítását, javítását, egységen pedig akár az alkalmazás moduljait, akár a részrekordekat (szegmens) kell érteni. A karbantartási költség növekszik akkor, ha az átlagos egység méret nő, éppen ezért alkalmaztak a hagyományos adatfeldolgozási technika helyett adatbázis technikát, a

kisebb egységek (részrekordok, szegmensek) karbantartásához, illetve nagyobb output egységekké „összeszereléséhez” ABKR-t. A rendszer nagy méretét azonban ez a megközelítés nem a történeti adatbázisok hosszú időhorizontja vagy a képi adatbázisok nagy tárigénye, hanem a rendszer által kezelt (kiszolgált) alkalmazások száma alapján állapítja meg. Itt a költségfüggvény független változója a kiszolgált alkalmazások száma, ami főleg a decentralizálás, az osztott adatbázisok alkalmazása miatt növekedni fog ugyan, de ennek nincsen közvetlen kapcsolata a történeti adattárak vagy a képi adatbázisok befoglaló méreteivel. Ahhoz van köze, hogy a szöveges történeti adattár mennyire legyen tagolt, szegmensei (egységei) mekkorák legyenek.

A költségfüggvény menete olyan, hogy ha az egységek kisebbek, a karbantartás költsége is csökken, ugyanakkor a szolgáltatás költsége nő. Megfordítva, ha az egységek nagyobbak, akkor a karbantartás költsége is nagyobb, viszont a szolgáltatás költsége kisebb lesz.

A központi nyilvántartási rendszer egészét tekintve ebből a szempontból az alábbi módon jellemezhetjük például a népesség-nyilvántartás alrendszerét:

1. központi személyi nyilvántartás – a karbantartás ide koncentrálnak, így célszerű a rekordok szegmentálása, mivel a kiszolgált alkalmazások száma is nagy;
2. szöveges történeti adatbázis – itt alig van karbantartás, de a kiszolgált alkalmazások száma is csekély;
3. képi adatbázis – ugyanaz a helyzet, mint a szöveges történeti adatbázisnál.

A rendkívül durva, kvalitatív megállapításon azonban nemigen léphetünk túl az alábbi okok miatt.

– Az Oram-féle [15] költségfüggvényt sem a történeti, sem a képi adatbázisok kezelésére vonatkozóan nem bizonyították még, ehhez elegendő tapasztalati adat (statisztika) sincs. Ez a költségfüggvény az aktuális adatbázis esetére igaz, történeti adatbázisoknál azonban figyelembe kellene venni az alkalmazott technika generációváltásai miatti hatásokat, viszont senki sem látja előre, hogy 30–70 év múlva milyen új technológiát fogunk használni és milyen költségkihatással.

– Vélelmezhető, hogy idő múltával egyre nagyobb gondná válik a régi fogalmak, programok, szabályok stb. tárolása és helyes értelmezésének biztosítása, fel fog éleszen merülni a „mit lehetne elhagyni” problémája.

– A képi adatbázisok fogják a tárigényt (és költségeket) alapvetően meghatározni, ezekre pedig a szöveges adatbázisokra levezetett Oram-féle költségfüggvény esetleg nem is jó.

Képi adatbázis

A szöveges és a képi információt egységesen kell kezelni. A képeket is tartalmuk alapján kell visszakeresni.

Az osztályozás problémája: képi adatbáziskezelő rendszer (KABKR = képi ABKR) esetén egy kép tartalmának meghatározása és az annak alapján való indexelés. A probléma különösen bonyolulttá válik, ha a visszakeresést csak részlegesen rendelkezésre álló információ vagy hasonlóság alapján hajtják végre (query by image content).

Nincs sem az bizonyítva, hogy a BLOB (Binary Large Object), sem az, hogy a láncolt file-ok társzervezési megoldása előnyösebb általában.

Az RABKR-ek általában támogatják a BLOB-t és lehetőséget adnak arra, hogy letároljuk, illetve a lekérdező nyelv segítségével visszakeressük, de a BLOB kezelésére egyébként még szükséges más műveleteket már nem támogatják, holott ilyen új funkciókra és műveletekre szükség van (például verziókezelés, tömörítés). A felhasználónak nem csupán arra van igénye, hogy egy BLOB-t beolvasson vagy kiírjon, hanem az ABKR-ben meglévő műveletekkel meg is akarja „munkálni”. Ha ezt akarja, akkor először az AB-ból az alkalmazói programhoz kell mozgatni a BLOB-ot, hogy ott a tartalmát megvizsgálják. Ehelyett célszerűbb az eddig típus nélküli BLOB-ot egy absztrakt adattípusként az ABKR-ben kezelni, indexelni és a felhasználó által definiálható, megfelelő, az ABKR-ben működő funkciókkal, műveletekkel hozzáférni. De ez is sok praktikus gondot vet fel, mert például egy fényképtípus akkora adattömeg, hogy a tárban mozgatni csak részekre szabva lehet. De egy fényképtípus egyetlen előfordulása is jelentős adatforgalmat jelent a kliens és a szerver között, tehát ezt gyakran kell (esetleg szintén darabonként) tömöríteni/szétlazítani. Az ilyenkor használt konverziós rutinok azonban mindig egy komplett értéken végeztek eddig műveletet, nem csupán egy BLOB-érték egy darabján. A POSTGRES-ben ezeket a problémákat megoldották [14] és mind HD, mind WORM esetre teljesítménymérések eredményeit közlik.

IRODALOM

- [1] Rotem, D. – Segev, A.: Physical organization of temporal data. Proceedings 3rd International Conference on Data Engineering. 1987. 547–553. old.
- [2] Lum, V. – Dadam, P. – Erba, R. és mások: Designing DBMS support for the temporal dimension. Proceeding of the International Conference on Management of Data. *ACM Transactions on Database System-SIGMOD*. 1984. évi 2. sz. 115–130. old.
- [3] Lum, V. – Dadam, P. – Erba, R. és mások: Design of an integrated DBMS to support advanced applications. Proceedings of Conference on Formation of Data Organisation. Kyoto, Japan. 1985. 21–31. old.
- [4] Dadam, P. és társai: Integration of time version into a relational DB system. Proceedings 10th International Conference on VLDB. Singapore. 1984. 509–522. old.
- [5] Ahn, I.: Towards an implementation of DBMS with temporal support. Proceedings 2nd International Conference on Data Engineering. Los Angeles, CA. USA. 1986. 374–381. old.
- [6] Shen – Ooi – Lu: The Tp-index: A dynamic and efficient indexing mechanism for temporal DB-s. IEEE 10th Conference on Data Engineering. 1994. 264–274. old.
- [7] Lomet – Salzberg: The HB-tree: A multi attribute indexing method with good guaranteed performance. *ACM Transactions on Database System*. 1990. évi 4. sz. 625–658. old.
- [8] Kolovson – Stonebraker: Indexing structure techniques for historical DB-s. IEEE 5th International Conference on Data Engineering. 1989. 127–137. old.
- [9] Elamsri – Vuu – Kim: The time index: An access structure for temporal data. Proceedings 16th International Conference on VLDB. 1990. 1–12. old.
- [10] Shoshani, A. – Kawagoe, K.: Temporal data management. Proceeding of the 12th Conference on VLDB. Kyoto, Japan. 1986. 79–88. old.
- [11] Nivergelt, J. – Hinterberger, H. – Svick, K. C.: The grid file: an adaptive, symmetric multikey file structure. *ACM Transactions on Database Systems*. 1984. évi 1. sz. 38–71. old.
- [12] Zhon – Shekhar – Coyle: Disk allocation methods for parallelizing Grid file. IEEE 10th Conference on Data Engineering. 1984. 243–252. old.
- [13] Kouramajian – Ekmasry – Chaudry: Declustering techniques for parallelizing temporal access structures. IEEE 10th International Conference on Data Engineering. 1994. 232–242. old.
- [14] Stonebraker – Olson: Large object support in POSTGRES. IEEE 9th International Conference on Data Engineering. 1993. 355–362. old.
- [15] Oram, L.: Information cost as a determinant of system architecture. *Information and Software Technology*. 1994. évi 3. sz. 165–172. old.
- [16] Ballou, D. P. – Kumar, T. G.: Methodology for allocation resources for data quality enhancement. *Communications of the ACM*. 1989. évi 3. sz. 320–329. old.
- [17] Laudon, K. C.: Data quality and due process in large interorganizational record systems. *Communications of the ACM*. 1986. évi 1. sz. 4–11. old.
- [18] Wang, Y. R. – Madnick, S. E.: A source tagging theory for heterogeneous DB systems. International Conference on Information Systems. Coebenhavn, Denmark. 1990. 243–256. old.

- [19] Wang, Y. R. – Guarascio, L. M.: Dimensions of data quality: beyond accuracy. Composite Information Systems Laboratory (CISL-91-06). Sloan school of management. Mass. Inst. of Technology. Cambridge, MA. 1991.
- [20] Wang, Y. R. és társai: Toward quality data: an attribute-based approach. *Journal of Decision Support Systems*. Special issue on information technologies and systems. 1993.
- [21] Liepins, G. E. – Uppuluri, V. R. R.: Data quality control: theory and pragmatics. Marcel Dekker. New York. 1990.
- [22] Wang, R. Y. – Kon, H. B.: Towards total data quality management (TDQM). Englewood Cliffs, NJ. Prentice Hall. 1992.

TÁRGYSZÓ: Adatbázis.

SUMMARY

The conceptual modelling of the design and matching problems of visual and textual, topical and historical databases were explained by the author in a previous article entitled „The link of historical and visual databases”. In his second article entitled „Logical design and organisation of historical databases” he dealt with the logical and design issues. (*Statistical Review* 1995. No. 8–9. pp. 672–680. and No. 10. pp. 824–831.)

The present study, which discusses the physical design of visual and textual databases, is associated with the thoughts published in the previous two articles. The problem of physical design of time data, the physical handling of visual information, and the issues of costs are raised, while the future problems are also indicated.

A GABONATERMELÉS ALAKULÁSA, 1950–1994*

DR. SZÁSZ KÁLMÁN

A tanulmányban a búza-, az árpa- és a kukoricatermelés 1950 és 1994 közötti alakulását tekintjük át. Ez a három növény 1994-ben a gabonafélék vetésterületének 95 százalékát tette ki. Bemutatjuk a vetésterület, a termésátlag és a termésmennyiség, illetve az összes termés változását. Noha ezek a fogalmak általában ismertek, egy tájékoztató és egy értelmezési megjegyzés mégis indokolt.

– A termésátlag a szántóföldi termésmennyiség és vetésterület hányadosaként kerül meghatározásra. Az összes termés a szántóföldi és a szántóföldön kívüli termelést is tartalmazza. (Az utóbbi adathoz az újabb források korrekcióit is figyelembe vettük.)

– A vetésterületet és a termésátlagot ráfordításjellegű adathoz, illetve mutatóhoz tekintjük. Az előbbi a termelési kedvet, az utóbbi a technológiai jellegű ráfordítások (fajtaváltás, műtrágyázás, gépesítés) hatását tükrözi. A technológiai jellegű ráfordítások és a termésátlag közti összefüggést, különösen rövid időszak vizsgálatánál, ugyanakkor jelentősen befolyásolhatja az időjárás. A vetésterület és a termésátlag együttes változása jelentkezik a kibocsátási oldalon, nevezetesen a termésmennyiség, illetve az összes termés alakulásában.

A gabonatermelés jelen áttekintése statisztikai adatokra támaszkodik, hiányoznak belőle az értékadatok és az ezekre alapozott költség–haszon számítások. Részben azért, mert hosszabb időszakra nem állnak rendelkezésre, részben azért, mert az ilyen adatok elsősorban az árpolitika torzulásait és korrekcióit jelzik. Nem vitás, hogy mindez (vissza)hatott a termelésre, a hatás elemzése azonban külön tanulmányt igényel. Az árak alakulására esetenként hivatkozni fogunk.

Búzatermelés

Az 1990-es évekig Magyarországon a búza volt a legnagyobb területen termelt növény. Az élelmezési célú felhasználás, az egy főre jutó búzaliszt-fogyasztás az 1950. évi 141 kilogrammról 1992-re 100 kilogrammra csökkent. A takarmányozásra történő felhasználás aránya ugyanakkor nőtt. Búzából jelentős kivitt értékünk el, ami az 1980-as években a termésnek kerekén egynegyedét tette ki.

* A szerző köszönetet mond Proksza Jánosnak, a szegedi Gabonatermesztési Kutatóintézet igazgatóhelyettesének lektori megjegyzéseiért, amelyek hozzájárultak a statisztikai adatok mögött álló események pontosabb és árnyaltabb bemutatásához.

A búzatermelésre fordított terület az 1950-es években csökkent, majd a következő évtizedben nőtt, és beállt egy annál nem sokkal alacsonyabb szintre, ahonnan korábban a csökkenés megindult. Az 1970-es és az 1980-as években a búza vetésterülete 1,3 millió hektár körül ingadozva állandósult. Az 1990-es években csökkent a vetésterület.

Visszatekintve az időszak elejére, érdemes rámutatni, hogy az 1950-es években a beszolgáltatási rendszer a búzatermelés visszaeséséhez vezetett: a vetésterület kerekén 300 ezer hektárral (mintegy egynegyedével) csökkent ebben az évtizedben. Más oldalról nézve a termésmennyiség ezzel együtt járó csökkenése (is) lehetett az oka a kenyérgabonáról való „állami gondoskodás” eszközét jelentő begyűjtés erőszakolásának. Úgy gondoljuk, ez a két dolog nem zárja ki egymást. A termelési kedv a teremlőszövetkezetek szervezésének befejezését (1962) és a felvásárlásra való áttérést követően – a kollektivizálást kísérő feszültségek és az ezzel járó bizonytalanság oldódása után – az 1960-as évek közepétől mutat javulást.

1. tábla

Búzatermelés, 1950–1994

Időszak	Évi átlagos		
	vetésterület (1000 hektár)	termésátlag (tonna/hektár)	összes termés (1000 tonna)
1950–1954	1374	1,45	1995
1955–1959	1260	1,48	1880
1960–1964	1063	1,76	1920
1965–1969	1201	2,45	3000
1970–1974	1296	3,11	4043
1975–1979	1269	3,76	4772
1980–1984	1291	4,61	5966
1985–1989	1300	4,84	6037
1990–1994	1053	4,46	4716

Forrás: Mezőgazdasági adattár I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 104. és 105. old.; Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 55. és 57. old.; u. a. 1983. 110. és 112. old.; u. a. 1986. 103. és 105. old.; Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 81. és 83. old.; u. a. 1993. 69., 70. és 72. old.; Magyar statisztikai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 9. old.; A kalászos gabonák 1994. évi szántóföldi terméseredményei. (Előzetes adatok.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 6. old.

A búza vetésterületének 1990-es években bekövetkezett csökkentése elsősorban a külpiaci értékesítési lehetőségek beszűkülésére adott válasznak tekinthető. A kárpót-lás–privatizáció–tulajdonváltás által teremtett bizonytalan légkört is említhetnénk, viszont nyitva marad a kérdés, hogy mindez miért nem érintette a másik két vizsgált ga-bona területének alakulását. A termelés visszafogásában, a fogyasztás csökkenése mel-lett, szerepet játszhatott a nyugati lisztesárak egyre kiterjedtebb megjelenése a hazai piacon. Más megközelítésben a gabonatermelésben a szerkezetváltás, úgy tűnik, a búza-termelés visszaszorulását jelenti.

A búza termésátlaga az 1950-es évek második felében indult növekedésnek. A többé-kevésbé állandó ütemű növekedés három évtizeden át tartott, és az 1980-as évek végén a búza termésátlaga már meghaladta a hektáronkénti 5 tonnát, de az 1992-es és különösen az 1993-as év gyenge termést hozott.

A termésátlag alakulásában lényeges szerepe volt a fajtaváltásnak. Az extenzív búza-fajtákat először olasz (San Pastore, Produttore), majd szovjet (elsősorban Bezosztaja, kisebb mértékben Kavkáz és Avrora) fajtákkal cserélték fel. Az 1960-as évek végére már ezek az ún. intenzív – bőven termő és ennek megfelelő nagy szárszilárdságú – fajták foglalták el a vetésterület négyötödét. A teljességhez hozzátartozik, hogy a külföldi fajták között takarmánybúzáék is voltak. Az 1970-es évek elején számottevő volt a jugoszláv fajták aránya. Még ebben az évtizedben megjelentek a Martonvásáron és Szegeden nemesített búzáék, és azután már jó termőképességű, a változó feltételekhez megfelelően alkalmazkodó, a minőségi követelményeket kielégítő hazai fajták adták a búzatermés nagyobb részét. Az 1980-as években megindult a nálunk korábban ismeretlen durum búzáék termesztése. (Ezek jó minőségű száraztészta-gyártásra alkalmas darát adnak.)

A termésátlag 1990-es években mutatkozó visszaesésében az egymást követő két aszályos év mellett a műtrágyahasználat visszafogása is minden bizonnyal közrejátszott. Az egy hektár műtrágyázott területre jutó műtrágya mennyisége a búzáék 1993-ban egyharmada volt a tíz évvel korábbinak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a műtrágyázott terület aránya is hasonló csökkenést mutat, nem túlzás drasztikus visszalépésről beszélni.

A búza termésmennyisége az 1950-es években valamelyest csökkent, majd közel három évtizeden át, az 1980-as évek második feléig nőtt. Ekkor több év átlagában 6 millió tonna felett volt a búzatermés. Az 1990-es években a búzatermelés visszaesett. A korábban elért búzatermést tekinthetjük bizonyított termelési kapacitásnak, amelynek kihasználása jelenleg nem időszerű, de a körülmények változásával újra igénybe vehető.

A termést alakító tényezőkről az alábbiak mondhatók el:

– a búza termésmennyiségének alakulását alapvetően a termésátlag, azaz a termelési színvonal változása határozta meg;

– a vetésterület két időszakban játszott – negatív – szerepet: az 1950-es években és az 1980-as évek végétől, de különösen az 1990-es években a vetésterület csökkenése hozzájárult a termésmennyiség visszaeséséhez.

Árpatermelés

Az árpa jelentőségét nem területi aránya határozza meg, amely lényegesen elmarad a búzáékól és a kukoricáékól. Termelésének fontossága abból adódik, hogy a kukoricánál magasabb és értékesebb fehérjetartalmú abrakarmányt jelent, és emellett a sörgyártás alapanyagát (maláta) szolgáltatja.

Az árpa vetésterülete lényeges változáson ment át a vizsgált időszakban. Az 1950-es évek végéig tartó növekedést az 1960-as évek közepétől másfél évtizeden át csökkenés követte, aminek eredményeképpen felére esett vissza az árpa területe. Ezután, egy évtizeden át, lényegében stagnált a vetésterület nagysága, majd az 1980-as évek végén növekedésnek indult. (Lásd a 2. táblát.)

Az árpa vetésterületének az 1960-as évek második felében megindult csökkenése egybeesik a búza vetésterületének növekedésével. Itt olyan termelési szerkezet módosításról, közgazdasági szóhasználatnál átváltásról lehet szó, hogy amikor változatlan felvásárlási ár és nyíló agrárrolló mellett a búzát termelni „kellett”, a gazdaságok az árpatermelés visszaszorításával próbálták meg csökkenteni a veszteségüket. A vetésterület alakulását részben az is magyarázza, hogy 1950-től másfél évtizeden át az

árpa biztosította a nagyobb hozamot, az 1960-as évek második felétől viszont egyre inkább a búza javára billent a mérleg.

Az árpatermelésre fordított területnek az 1980-as évek végén megindult növekedése azt jelzi, hogy a gabonatermelésben a szerkezetváltás az árpa előretörésében nyilvánul meg. Az általános recesszióknak, konkrétan az állatállomány folytatódó csökkenésének, valamint a sörgyártás és -fogyasztás 1990-es években mutatkozó visszaesésének időszakában úgy tűnik, a termelők az árpatermelés kiterjesztésére vállalkoztak.

2. tábla

Árpatermelés, 1950–1994

Időszak	Évi átlagos		
	vetésterület (1000 hektár)	termésátlag (tonna/hektár)	összes termés (1000 tonna)
1950–1954	437	1,48	648
1955–1959	474	1,78	846
1960–1964	517	1,86	963
1965–1969	441	2,12	938
1970–1974	286	2,73	784
1975–1979	239	3,02	726
1980–1984	268	3,66	987
1985–1989	257	4,02	1044
1990–1994	397	3,69	1473

Forrás: Mezőgazdasági adattár I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 70–73., 106. és 107. old.; Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 52., 55. és 57. old.; u. a. 1983. 107., 110. és 112. old.; u. a. 1986. 101., 103. és 105. old.; Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 80., 81. és 83. old.; u. a. 1993. 69. 70. és 72. old.; A kalászos gabonák 1994. évi szántóföldi terméseredményei. (Előzetes adatok.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 6. old.

Megjegyezzük, hogy az 1990-es években az árpa vetésterületének növekedése 50–60 százalékát tette ki a búza-vetésterület csökkenésének. Azaz nem beszélhetünk arról, hogy a búzatermelésből kivont területet teljes egészében az árpatermelésre fordították volna.

Az árpa termésátlaga az 1980-as évek végéig növekvő tendenciát mutat. A növekedés két alkalommal megtorpant: az 1960-as évek első és az 1970-es évek második felében a termésátlag – több év átlagában és néhány évig – lényegében nem változott. (A tábla adatai ezt kevésbé jelzik, de a mozgó átlagokból jól kitűnik.) Az 1980-as évek végére a termésátlag meghaladta a hektáronkénti 4 tonnát. 1992 óta csökkent a hozam, az 1993-as évben pedig kirívóan rossz volt.

A termésátlag növekedéséhez a Kompolton, Martonvásáron és Táplánszentkereszten folytatott nemesítő munkával párhuzamosan a nagyobb hozamú őszi árpa termesztésének terjedése is hozzájárult. Míg 1950-ben az őszi árpa vetésterülete az összes árpaterületnek csupán 10 százalékát tette ki, 1991-ben ez az arány elérte az 58 százalékot, majd 1992-től 50 százalék alá csökkent.

A termésátlag 1990-es években mutatkozó visszaesésében a műtrágyahasználat visszafogása is szerepet játszhatott. Az egy hektár műtrágyázott területre jutó műtrágya mennyisége az árpánál 1993-ban alig egyharmada, míg a műtrágyázott terület aránya egynegyede volt az egy évtizeddel korábbinak. A műtrágyahasználatban bekövetkezett

általános visszalépés eszerint az árpatermelést sem kímélte, amit súlyosbított az aszály és a nemesített vetőmag háttérbe szorulása.

Az árpa termésmennyiségének alakulását vizsgálva, három egymástól jól elkülönülő időszakot – növekedést, csökkenést, majd újabb növekedést – figyelhetünk meg. Időben mindez úgy játszódtott le, hogy az 1950-es években nőtt, az 1960-as években és az 1970-es évek második feléig csökkent, majd az 1970-es évek végétől újra nőtt a termésmennyiség.

A termést alakító tényezőkről az alábbiak mondhatók el:

– az árpa termésmennyiségének alakulásában a vetésterület változása játszott döntő szerepet, amit a relatíve nagy mértékű területváltozás magyaráz, ezen belül utalni kell az összes árpaterületből az őszi árpa vetésterületi arányának növekedésére;

– a termésátlag növekedése annyiban járult hozzá a termésmennyiség alakulásához, hogy mérsékelte a vetésterület csökkenésének hatását (az 1960-as és 1970-es években), majd amikor az növekedésnek indult, erősítette az abból adódó hatást (az 1990-es években).

Kukoricatermelés

A kukoricatermelésre fordított terület ingadozóan alakult a vizsgált időszakban. Az 1950-es években nőtt, amit az 1960-as évek második felére csökkenés követett. Az évtized végén újabb növekedés indult meg, ami az 1970-es évek közepéig tartott. Ezt megint csökkenés követte az 1980-as évek első feléig. Azóta a kukorica vetésterülete 1,1 millió hektár körül állandósulni látszik.

3. tábla

Kukoricatermelés, 1950–1994

Időszak	Évi átlagos		
	vetésterület (1000 hektár)	termésátlag (tonna/hektár)	összes termés (1000 tonna)
1950–1954	1146	1,91	2208
1955–1959	1292	2,25	2943
1960–1964	1305	2,53	3335
1965–1969	1241	3,14	3956
1970–1974	1365	3,86	5314
1975–1979	1334	4,80	6474
1980–1984	1146	5,91	6948
1985–1989	1101	6,07	6913
1990–1994	1148	4,33	5099

Forrás: Mezőgazdasági adattár I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1978. 108. és 109. old.; Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 55. és 57. old.; u. a. 1983. 110. és 112. old.; u. a. 1986. 103. és 105. old.; Mezőgazdasági élelmiszeripari statisztikai zsebkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 81. és 83. old.; u. a. 1993. 69., 70. és 72. old.; Magyar statisztikai évkönyv, 1991. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 9. old.; A fontosabb növények szántóföldi termelésének 1994. évi adatai. (Előzetes adatok.) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 7. old.

Korábban a búzatermelésnél jeleztük, hogy az 1950-es években a beszolgáltatási rendszer a termelés visszaeséséhez vezetett. A kukoricatermelésben ugyanebben az időben a vetésterület és a termésmennyiség növekedése mutatható ki. Úgy tűnik, a termelők

taktikája az volt, hogy a kukoricát „bőrbe varrva” és fekete vágás révén – egzisztenciális kockázatot is vállalva – igyekeztek legalább részben saját (fogyasztási) céljaikra fordítani. A parasztgazdaságok elválaszthatatlan részét jelentő baromfitartás is jelentős kukoricafogyasztóként működött, aminek hivatalos ellenőrzése kevésbé vagy egyáltalán nem volt megoldható. Ez az ágazat egyszerű infrastruktúrájával mindig rugalmasan tudott alkalmazkodni a körülményekhez.

A kukorica vetésterületének az utóbbi tíz évben gyakorlatilag vátlozatlan szintje azt jelzi, hogy a termelési szerkezet változásában ez a kultúra legfeljebb „passzív” szerepet játszik. Említettük, hogy az árpatermelés felfutása a búzatermelésből kieső területnek csak valamivel több mint felét „töltötte ki”. A gabonafélék összes vetésterületének az 1990-es években bekövetkezett csökkenése miatt a változatlan kukoricaterület valamivel nagyobb részarányt képvisel. A kukoricatermés szinten maradásában minden bizonnyal szerepet játszott az, hogy kivitele jóval kisebb volt, mint a búzáé, és így a külföldi piacok beszűkülésének is kisebb volt a hatása. Motiváló tényezőként említhető még a saját termelésű felhasználás jelentős nagysága.

A kukorica termésátlaga az 1980-as évek közepéig nőtt, amikorra elérte a hektáronkénti 6 tonnás értéket. Az 1980-as évek második felében a termésátlag kisebb ingadozással állandósulni látszott. 1992 óta három egymást követő év gyenge termést hozott. A termelési technológia színvonalának visszaesése és az aszályos időjárás egybeesése oda vezetett, hogy a hozamok a 20 évvel korábbi szinten alakultak.

A termésátlagnak a vizsgált időszakban bekövetkezett emelkedéséhez hozzájárult a fajtaösszetétel átalakulása. 1960-ban törzskönyvezték az első martonvásári beltenyésztéses hibrideket, és az évtized végére már ezek, illetve újabb változataik foglalták el szinte a teljes kukoricaterületet. A külföldi és a kooperációs hibridek térhódítása az 1970-es évtized második felében kezdődött, és az 1980-as években ezek váltak uralkodóvá a köztermesztésben. Az 1990-es években ismét előtérbe került a hazai nemesítés.

A termésátlagnak az 1990-es években mutatkozó visszaesésében a kedvezőtlen időjárás mellett a műtrágyahasználat visszafogása is közrejátszhatott. Az egy hektár műtrágyázott területre jutó műtrágya mennyisége a kukoricánál 1993-ban egyharmada, míg a műtrágyázott terület aránya egyötöde volt a tíz évvel korábbinak. A műtrágyaadag csökkenése, úgy tűnik, hasonló mértékű volt mindhárom vizsgált gabonafélénél. A kukoricánál azonban az a terület csökkent a legnagyobb mértékben, amely legalább e csökkent mennyiségű műtrágyát megkapta. A műtrágyahasználatban bekövetkezett visszalépés eszerint itt volt a legnagyobb. Ez annál is inkább kedvezőtlen, mivel a kukorica trágyaigénye nagyobb, mint a másik két gabonáé.

A kukorica termésmennyisége három évtizeden át az 1970-es évek végéig nőtt. Az 1980-as években a termésmennyiség némi ingadozással 7 millió tonna közelében állandósult. Az 1990-es években a kukoricatermelés visszaesett.

A termést alakító tényezőkről az alábbiak mondhatók el:

- a kukorica termésmennyiségének alakulását – akárcsak a búzáét – lényegében a termésátlag, azaz a termelési színvonal változása határozta meg;
- a vetésterület ingadozása nem játszott érdemi szerepet a termés alakulásában.

Magyarországon a gabona- és az erre épülő húságazat hagyományosan meghatározója a mezőgazdasági termelésnek. A nagy volumenű búza- és kukoricatermelésben bemutatott tendenciák így többé-kevésbé mezőgazdaságunk egészére is jellemzők. Az 1990-es években mutatkozó visszaeséshez még egy általános megjegyzést teszünk: a nagyüzemi mezőgazdaságból kisüzemibe való átmenettel együtt járó megrázkódtatás – esetenként a termelők anyagi ellehetetlenülése – kedvezőtlen időjárású évekkel esett egybe. (Ezt jól jelzik a termésátlagok.) Más oldalról nézve, keleti piacaink szétzilálódása akárcsak időlegesen is, de a mezőgazdasági termelés valamilyen mértékű visszafogását indokolta. A mostani helyzet reális megítéléséhez, úgy gondoljuk, mindezek figyelembevételére szükség van.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság.

SUMMARY

The study deals with wheat, barley and maize production during the 1950–1994 period. The three crops came to 95 per cent of the total sown area of cereals in 1994. The author shows the changes in the sown area, as well as in the yield and production of individual crops. Tabular data cover the investigated period with five-year averages. Mention has been made also of the events behind statistics (production incentives, fertilizer use, sales abroad).

A MAGÁNGAZDÁLKODÁS TÉRHÓDÍTÁSA BARANYA MEGYÉBEN

DR. ZSIBRIK ISTVÁNNÉ

Az ország természetföldrajzi adottságai, az erre alapozódó hagyományok folytán az itt élő embereknek évszázadok óta jelentős – talán nagyobbik – részének erős a ragaszkodása a földhöz, és megvan a készsége a földdel és az állatokkal való bánáshoz, gazdálkodáshoz, röviden a mezőgazdasági termeléshez. Baranya megye adottságai e szempontból az országos átlagnál valamivel jobbak, különösen ami az éghajlati viszonyokat (csapadékeloszlás és -mennyiség, napfényes órák száma stb.) illeti. A földterület termőereje (ami rendkívül sok tényező együttese) már heterogénebb; vannak e szempontból kiváló adottságú térségek és vannak gyenge adottságúak.

A vizsgálatunk tárgyát képező gazdaságszerkezeti viszonyok – melyeknek adatbázisát az egyéni gazdálkodásra vonatkozó két összeírás, az 1991. márciusi és az 1994. szeptemberi képezi – közvetlen előzményeit a második világháború befejeződése utáni földosztás, majd az azt követő „tétesítés” jelentette. A birtokviszonyok alakulása azonban ennél korábbi előzményekből is táplálkozik. Érdekes tehát egy pillantást vetnünk a háború előtti, az 1935. február 28-i eszmei időpontra vonatkozó összeírás szerinti földbirtokszerkezetre. Az akkori Baranya megye 309 településén 79 092 volt a földbirtokok száma,¹ területük megközelítette a 400 000 hektárt, az átlagos birtokméret 5 hektáros volt. (Lásd az 1. táblát.)

Hatvan év ugyan közel két emberöltő, tehát az akkori birtokkal rendelkezők jelentős többsége már nem él, és nem élt az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltáskor sem, amikor megnyílt az út különböző jogosultságok révén a birtokszerzésre. Azonban élnek a leszármazottak, s öbennük is erős a ragaszkodás a földtulajdonhoz. Ez igen jelentős motiváló tényező abban a folyamatban, melynek során a mezőgazdaság gazdaságszerkezete átalakul. Ennek az átalakulásnak 1991-ben a legkezdetén jártunk, és 1994 szeptemberében is még csupán körvonalazódtak a gazdálkodás új keretei, ezen belül az elemzésünk tulajdonképpeni tárgyát képező egyéni gazdálkodás jellemzői.

¹ Az 1935. február 28-i eszmei időpontban történt összeírás azon földbirtokokra terjedt ki, melyekhez földadó alá eső terület tartozott. Akkor a földbirtok fogalmába tartozott ugyanannak a földtulajdonosnak egy község határában fekvő, bármilyen kiterjedésű összes földbirtoka és az egyeneságon fel- és lemenőké, ha azt közösen kezelték és ugyanazon község határában fekvő. A földbirtokok megoszlottak ún. szabadforgalmú és ún. korlátolt forgalmú földbirtokokra. Ez utóbbiak voltak a kincstári, a községi, a közbirtokossági, a hitbizományi, a különböző felekezetek tulajdonát képező stb. birtokok, tehát lényegében a szabadforgalmúak feleltek meg a magántulajdonú birtok fogalmának. A 79 092 földbirtokból 76 963 volt szabadforgalmú (97%), amelyhez 268 735 hektár (az összes terület 67 százaléka) tartozott, így a szabadforgalmú birtokok átlagos mérete 3,5 hektár volt.

1. tábla

A földbirtokszerkezet főbb jellemzői, 1935. február 28.

Birtokkategória* (hektár)	A földbirtokok				
	száma	meg- oszlása (százalék)	területének		
			nagysága (hektár)	megoszlása (százalék)	átlagos mérete (hektár)
Szántóföld nélküli	11 567	14,6	2 588	0,7	0,22
Szántóföldes:					
0,57-nál kisebb	15 839	20,0	5 489	1,4	0,35
0,58 – 2,88	27 212	34,4	37 688	9,4	1,39
2,89 – 28,78	23 434	29,6	183 969	46,0	7,85
28,79 – 57,55	424	0,5	16 541	4,1	39,01
57,56 – 287,73	479	0,6	58 130	14,5	121,36
287,74 – 575,46	83	0,1	34 140	8,5	411,33
575,47 – 1726,38	47	0,0	40 300	10,1	857,45
1726,39-nál nagyobb	7	0,0	20 979	5,2	2 997,00
<i>Földbirtokok összesen</i>	<i>79 092</i>	<i>100,0</i>	<i>399 824</i>	<i>100,0</i>	<i>5,06</i>

* A birtokkategóriákat az 1935-ben használatos „katasztrális hold” mértékegységből számítottuk át hektárra.

Az egyéni gazdálkodás „újbolí” formálódásának a második világháború befejezésétől az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltozásig is van előtörténete. Anélkül, hogy részletebben taglalnánk a háború befejeződése utáni eseményeket (földosztás, majd kuláküldözés, közös gazdaságba kényszerítés, az 1956-os események, az ezt követő téészesítés), leszögezhetjük, hogy a hatvanas évek végéig a termelőszövetkezeti közös gazdaságok és az állami gazdaságok használatában volt szinte a teljes földterület, ez alól igen kevés egyéni gazda földje és a háztartásokhoz tartozó konyhakertek képeztek kivételt. A termelőszövetkezetekben dolgozóknak járó háztáji és az állami gazdasági alkalmazottaknak járó illetményföldet, ha kívánták, kimérték, amit meg lehetett művelni, azonban ehhez nem voltak meg az eszközök. Így a gyakorlat sok esetben e területek „megváltása” volt, azaz az „eszmei” háztáji és illetményföld termését pénzben vagy terményben, esetleg vegyesen fizették ki, magát a területet pedig a nagyüzem használta.

A hetvenes években, a piacgazdaság szélesedésével, egyre több falusi háztartás kezdte bővíteni állattartási tevékenységét, amihez a háztáji és illetményföldet takarmánytermesztés céljából kimérték. Egyre inkább megtört, majd az évek előrehaladtával valamelyest támogatott ágazattá vált az ún. háztáji és kisegítő gazdaság, melyet a nagyüzemek integráltak, törekedve az ideális egyensúlyra a kisüzemi kereteket kívánó és a nagyüzemi technológiát igénylő ágazatok között.

Végül a nyolcvanas évekről elmondhatjuk, hogy ekkorra az egyéni gazdálkodás az említett integrációs formában kimondottan kívánatos ágazattá vált: a nagyüzemeknél külön „háztáji agronómus” kezelte ezt a területet, az itt megtermelt árut a nagyüzemi csatornán át értékesítették. S mellettük, ha lassan is, de erősödött az önálló egyéni gazdálkodás, elsősorban a vágóállat-termelés és -értékesítés területén.

Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a föld tulajdoni és használati viszonyaiban számottevő változás állt volna be: 1989 májusának végén (a földterületi viszonyok felmérésének szokásos időpontjában) Baranyában az összes földterületből 34 százalék

volt az állami vállalatok és költségvetési szervek, 57 százalék a szövetkezetek, végül 9 százalékot valamivel meghaladó a kistermelés használatában, ez utóbbin belül nem egészen 7 százalékot ért el a kiegészítő és egyéni gazdaságok földterülete. Ugyanakkor utalnunk kell rá, hogy az előbbi három fő gazdaságcsoport részesedése a bruttó termelési érték² előállításából sorrendben 19, 50, 31 százalékot tett ki. A kisgazdaságok tehát már ekkor a maguk szerény eszközeivel és a rendelkezésre álló töredék munkaerővel számottevő érték előállítói voltak.

A kisméretű gazdálkodás tulajdonképpen szintén jelentős gazdaságtörténeti múlttal rendelkezik, és ma is sok család részéről merül fel olyan igény, hogy a keresők más irányú elfoglaltságuk mellett vegyenek részt az elsősorban a háztartás igényeinek kielégítését szolgáló termékek előállításában, felhasználva az említett töredék munkaerőt, az idősebbeket és a fiatalokat is bevonva egyes munkafázisokba.

Az 1990-ben megváltozott politikai rendszer a gazdaság egészén belül a mezőgazdaságban is a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulását indította el. A változás homlokterébe a föld tulajdonviszonyai kerültek. Megindult egy hosszú folyamat, melynek során a közel 40 évig túlnyomórészt állami és szövetkezeti tulajdonban (használatban) lévő földterület mintegy 80–85 százalékban magántulajdonba kerül. Törvényi keretek szabták meg, hogy ki milyen jogosultság folytán és milyen módon juthat földterülethez. A földjüktől az ötvenes évek elején megfosztottak a kárpótlási folyamat révén, a termelőszövetkezetekbe kényszerültek a bevitt terület és tagi jogosultságuk alapján, részaránytulajdon címén, a termelőszövetkezeti alkalmazottak pedig e státusuk révén juthattak földterülethez.

E folyamat során a mezőgazdaságban a szervezeti keretek is gyökeres átalakulásnak indultak. A korábbi szervezeti formák közül jelentősen csökkent a mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma. Ez azonban csupán annyit jelentett, hogy a régi szerveződés átalakult, ugyanakkor új alapokon a szövetkezeti tagság többsége ismét a szövetkezeti formát választotta. Jelentős volt a gazdasági társaságok – túlnyomórészt korlátozott felelősségű társaságok – számának növekedése, közülük számosan a korábbi nagyüzem kiegészítő tevékenységére szerveződtek. Az egyéni gazdálkodás ezen körülmények közötti nehézségeit jelzi, hogy az egyéni gazdaságok száma az áttekintett időszakban nem bővült. A változás ugyanis a mezőgazdaságot rohamosan romló gazdasági helyzetben érte: elvesztek az addig meghatározó külpiaci lehetőségek, csökkent a belső fogyasztás, erőforrások a fejlesztésekhez nem álltak rendelkezésre, romlott a mezőgazdasági tevékenység jövedelmezősége, nem látszott tehát különösebb perspektívája az egyéni gazdálkodásnak.

Így jött létre az a helyzet, hogy a föld tulajdoni és használati viszonyai szétváltak: miközben a föld magántulajdonná válásával a parasztság évtizedek óta nem felejtett vágya teljesült, ugyanakkor sokan nagyon hamar rádöbbentek, hogy nincsenek, vagy nem elégségesek az erőforrásaik, az eszközeik a föld megműveléséhez, és apró birtokukon a megélhetés nem biztosított. Így párhuzamosan a tulajdonossá válással, megindult a bérbeadási–bérbevételi folyamat is.

Az eddigiekben vázolt képlékeny állapotban került sor a mezőgazdasági kistermelők 1991. március 31-i helyzetét felmérő Általános Mezőgazdasági Összeírásra, majd három

² A mezőgazdaságban 1989-ben előállított bruttó termelési érték 1988. évi változatlan áron.

és fél év múlva, 1994. szeptember 30-i időpontra vonatkozóan a mezőgazdasági gazdaságszerkezet összeírására. A következőkben az egyéni gazdálkodásnak³ a két időpontban tapasztalt főbb jellemzőiről, az időszak alatti változásairól adunk képet, majd az 1994-es összeírás részletesebb – esetenként tájörzet szerinti – elemzését adjuk közre.

A FŐBB VÁLTOZÁSOK A KILENCVENES ÉVTIZED ELSŐ FELÉBEN

Az egyéni gazdálkodást folytató gazdaságméretű háztartások (a továbbiakban: gazdaságok) száma Baranya megyében az 1991. évi összeírásakor 45 203, 1994-ben 43 505 volt, ami 4 százalékos csökkenést jelent. (Lásd a 2. táblát.) A gazdaságméret alatti állattartók száma ugyanakkor 3397-ről 4722-re, 14 százalékkal növekedett. Országosan, az előzetes számítások szerint, a gazdaságok csökkenése mintegy 14 százalékos, a gazdaságméret alatti állattartók számának növekedése 60 százalékot meghaladó volt.⁴

A gazdaságok számának és személyi adottságainak alakulása

A gazdaságok számbeli csökkenésének alapvető oka abban jelölhető meg, hogy megszűnt a háztáji és illetményföld intézménye. Az 1991. évi összeírásakor Baranyában 1774 háztartásban műveltek háztáji és illetményföldet (mintegy 1000 hektáron), ezen kívül 21 302 háztartásnak volt terménnyel vagy pénzzel megváltott háztáji és illetményföldje (ami 14 400 hektárnak felelt meg). Az átalakulás folyamatában ezt a fajta jogosultságot a 20, illetve 30 aranykorona értékű földterület személyes tulajdonba adása váltotta fel. Ezeket a területeket azonban javarészt ki sem mérették az új tulajdonosok, hanem bérbeadták az átalakult szövetkezeteknek, vagy kimérették és nagyobb volumenben egyéni gazdálkodást folytatóknak adták bérbe.

2. tábla

A gazdaságok a gazdálkodás típusa szerint

A gazdaság rendelkezik	A gazdaságok				Az 1994. évi az 1991. évi százalékában
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)	
	1991. március 31.		1994. szeptember 30.		
földterülettel	12 818	28,3	12 734	29,3	99,3
állatállománnyal	7 992	17,7	7 255	16,7	90,8
földterülettel és állatállománnyal	24 393	54,0	23 516	54,0	96,4
<i>Összesen</i>	<i>45 203</i>	<i>100,0</i>	<i>43 505</i>	<i>100,0</i>	<i>96,2</i>

Megjegyzés. A gazdaságtípusoknál az „állatállománnyal rendelkező gazdaságok” megnevezés azt jelenti, hogy csak állatállományuk éri el a gazdaságméretet, de természetesen emellett lehet „méret alatti” földterületük, és ugyanígy fordítva: a „földterülettel rendelkező gazdaságok” földterülete gazdaságméretű, de emellett tarthatnak a gazdaságméretet el nem érő állatállományt.

³ A mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartásokat (állatállományuk és földterületük nagyságától függetlenül) és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozásokat is egységesen egyéni gazdálkodó (tevékenységüket pedig egyéni gazdálkodás) gyűjtőnévvel szerepeltetjük a statisztikában.

⁴ A gazdaság, illetve a gazdaságméretű háztartások fogalmát lásd *Németh Ferenc – Vati László: Egyéni gazdálkodás a mezőgazdaságban. Statisztikai Szemle. 1995. évi 8–9. sz. 717. old.*

A gazdaságok irányítói közül 1991-ben 1442-en (3,2 százalékuk), 1994-ben 1098-an (2,5 százalékuk) vezették főfoglalkozásban a gazdaságot.

A háztartásokhoz tartozók száma mindkét adatfelvételi időpontban átlagosan három főt tett ki. A háztartás tagjai közül, szinte megegyező arányban, mindkét időpontban mintegy kétharmaduk végzett valamilyen munkát a gazdaságban, országosan az arány ugyanilyennek mutatkozott. Az állandó alkalmazottak számában ugyanakkor jelentős volt a növekedés a megyében: 99-ről 422 főre. Az időszakos alkalmazottak 1991-ben gazdaságonként átlagosan nem egészen egy (0,7) munkanapot teljesítettek, míg 1994-ben már 2,3 napot. A gazdálkodás személyi feltételeinek gazdaságtípusok szerinti áttekintése akár az adott időpontban, akár a két időpont összehasonlításában az előbbi átlagadatoknál többet mond.

3. tábla

*A gazdaságok főbb személyi adottságainak változása gazdaságtípusok szerint
(1994. szeptember 30. az 1991. március 31. százalékában)*

Megnevezés	A földterülettel és állatállománnyal	Az állatállománnyal	A földterülettel	Összes gazdaság
	rendelkező gazdaságok			
A gazdaságot főfoglalkozásban irányítók száma	66,4	84,7	121,3	76,1
A gazdasághoz tartozók száma	94,0	96,6	99,9	95,8
A gazdaságban munkát végzők száma	93,7	95,9	97,4	94,9
A gazdaságban állandó alkalmazásban állók száma	4-szeres	6-szoros	4-szeres	4-szeres
Az időszakos alkalmazottak által teljesített munkanapok száma	4-szeres	4-szeres	3-szoros	3-szoros

A gazdaságtípusok szerint például főfoglalkozásban a gazdaságok irányítói közül főként a vegyes típusú – tehát földterületük és állatállományuk alapján egyaránt gazdaságméretet elérő – gazdaságok irányítói álltak a gazdaság élén, ugyanakkor a két időpont között az ő számuk csökkent a legjelentősebben. A földterületük mérete alapján gazdaságméretűnek tekinthető háztartások főfoglalkozású irányítóinak aránya ugyan alacsony volt, de az ő számuk a három és fél év során növekedett, mert sokan kaptak földet, de többoldalú gazdálkodást nem folytattak. A gazdasághoz tartozók számában, közülük a gazdaságban munkát végzőkében és egyéb személyi jellemzőkben már nem mutatkozott ilyen számottevő átrendeződés. Valamennyi személyi feltételre valószínűsíthető, hogy az elkövetkező évek során nagyobb változásoknak leszünk tanúi.

A gazdaságok földterületének alakulása

A földterület használati jellemzőinek áttekintésekor különösen fontos annak hangsúlyozása, hogy az elemzés alapját képező adatok csak a pillanatnyi helyzetet

tükrözik, mert ezekben az években a föld magántulajdonná válása folyamatosan megy végbe. Az adatbevallásoknál tapasztaltuk, hogy az egyéni gazdálkodók egy része addig nem tekinti sajátjának a például kárpótlás útján már licitálással megszerzett földterületet, amíg arról telekkönyvi bejegyzést nem kap.

A gazdaságok használatában lévő termőterület művelési ágankénti megoszlása 1991 és 1994 viszonylatában a 4. tábla adatai szerint alakult.

4. tábla

A gazdaságok termőterülete művelési ágak szerint

Művelési ág	A gazdaságméretű háztartások földterülete		Ebből:	
			a földterületük és állatállományuk	a földterületük
	hektár	megoszlása (százalék)	alapján gazdaságméretű háztartások földterülete (hektár)	
1991. március 31.				
Szántó	10 757	60,4	8 510	2 132
Kert	3 981	22,4	2 520	1 244
Gyümölcsös	443	2,5	288	150
Szőlő	1 639	9,2	1 166	461
Gyep	880	4,9	774	98
Erdő	69	0,4	45	22
Nádas, tó	29	0,2	16	13
<i>Összesen</i>	<i>17 798</i>	<i>100,0</i>	<i>13 319</i>	<i>4 120</i>
1994. szeptember 30.				
Szántó	37 565	77,2	29 942	7 503
Kert	3 427	7,0	2 099	1 098
Gyümölcsös	603	1,3	378	212
Szőlő	1 616	3,3	1 148	451
Gyep	2 781	5,7	2 118	652
Erdő	2 505	5,2	1 496	1 008
Nádas, tó	158	0,3	70	88
<i>Összesen</i>	<i>48 655</i>	<i>100,0</i>	<i>37 252</i>	<i>11 012</i>

Az 1991. évi összeírásakor 44 433 gazdasághoz tartozott saját használatban levő földterület⁵ (21 053 hektár), ebből a termőterülettel rendelkezők száma 43 140 volt, összesen 17 798 hektár termőterülettel. Gazdaságméretűnek minősülő termőterülete ebből 37 211 gazdaságnak volt, az ő termőterületük 17 439 hektárt tett ki, átlagosan tehát egy gazdasághoz 0,47 hektár használt termőterület tartozott.

Az 1994. évi összeírásakor 41 615 gazdaság használatában 51 934 hektár összes földterület volt, valamennyihez tartozott termőterület, összesen 48 655 hektár. Ebből a gazdaságméretű termőterület 48 265 hektárt tett ki, amelyet 36 250 gazdaságban használtak, így az átlagos gazdaságonkénti területméret 1,33 hektár volt. E tekintetben

⁵ Meg kell különböztetnünk az összes gazdaságból azon gazdaságcsoporthoz, melyhez földterület tartozik, ezen belül azt a kört, melynek termőterülete elérte a gazdaságméretet. Minthogy mindkét összeírás homlokterében a háztartás által ténylegesen használt termőterület állt, ezért mi is elsősorban ennek alakulásával foglalkozunk.

tehát jól érzékelhető, hogy ugyan az 1991. évihez képest három és fél év múlva 961-gyel, mintegy 3,5 százalékkal kevesebb volt a termőterülete alapján gazdaságnak tekinthető háztartás, de közel háromszorosára nőtt a háztartásonkénti terület. (Országosan az átlagos földterület valamivel egy hektár alatt volt.)

Az állattartásuk révén gazdaságnak minősülő háztartásokhoz mindkét időpontban a termőterületnek csak kis hányada – kettő, illetve egy százaléka – tartozott. Ez – úgymond – magától értetődő, az azonban figyelemre méltó, hogy a „vegyes”, tehát a földterületük és állatállományuk alapján is gazdaságnak számító, valamint a csak földterületük alapján ezen méretet elérő gazdaságok közül mindkét időpontban az előbbi csoport átlagos területmérete volt a nagyobb: 1991-ben ezeké 0,6 hektár volt 0,3 hektárral szemben, 1994-ben pedig 1,6 hektár 0,9 hektárral szemben. Fel kell tehát tételeznünk, hogy a „vegyes” gazdaságok, minthogy itt az állatállomány is jelentősebb, igyekeztek akkora földterületre szert tenni, hogy takarmánytermesztéssel is foglalkozhassanak. Ennél a gazdaságcsoportnál a gyepterület is viszonylag számottevő.

Az összes gazdaság – mint már említettük – 1991-ben 45 203-at tett ki, közülük 44 433-hoz tartozott földterület, 1994-ben a 43 505-ből 41 615-höz. Megvizsgáltuk, hogy a gazdaságok száma miként oszlott meg a két időpontban a használatukban lévő összes földterület mérete szerint.

5. tábla

A gazdaságok száma és megoszlása a földterület nagysága szerint

Nagyságkategória (hektár)	Az összes gazdaság			
	1991. március 31-i		1994. szeptember 30-i	
	száma	megoszlása (százalék)	száma	megoszlása (százalék)
Nincs földterülete	770	1,7	1 890	4,3
0,00 – 0,08	3 318	7,3	1 342	3,0
0,09 – 0,19	9 805	21,7	8 440	19,4
0,20 – 0,49	18 395	40,7	16 796	38,6
0,50 – 0,99	9 556	21,1	8 117	18,7
1,00 – 1,99	2 562	5,7	3 137	7,2
2,00 – 4,99	627	1,4	2 122	4,9
5,00 – 9,99	121	0,3	854	2,0
10,00 – 19,99	35	0,1	462	1,1
20,00 – 49,99	8	0,0	256	0,6
50,00 és több	6	0,0	89	0,2
<i>Összesen</i>	<i>45 203</i>	<i>100,0</i>	<i>43 505</i>	<i>100,0</i>

A nagyság szerinti szerkezetváltozás három ponton érdemel kiemelés: a gazdaságméretű háztartások közül megnőtt a földterülettel egyáltalán nem rendelkező, csak állattartásra berendezkedett háztartások aránya; továbbá, hogy csökkent a minimális, legfeljebb 800 négyzetméter területű gazdaságok aránya; s végül, hogy az egy hektárnál nagyobb területtel rendelkezők aránya az 1991. évi 7,5-ről 1994 szeptemberéig 16,0 százalékra, azaz közel a kétszeresére emelkedett. Közülük különösen figyelemre méltó a legnagyobb birtokméretű gazdaságok, a 20, illetve az 50 hektár felettiék szám

szerinti növekedése: 1994 szeptemberében az ilyen nagyságú gazdaságok együttes száma meghaladta a 340-et, szemben a három és fél évvel korábbi 14-gyel. Az átalakulás folyamatában feltételezhető a méretkülönbségek további eltolódása.

Részben a nagyobb területű gazdaságok számának növekedésével is összefügg, hogy a két időpont között nőtt a gépellátottság. (Lásd a 6. táblát.) Ismert tény, hogy a pénzforrás szűkösségéből eredően az egyéni gazdálkodók közül is csak kevesen engedhetnek meg maguknak beruházást, ezért, ha nőtt is a rendelkezésre álló gépállomány, ez messze elmarad a szükségestől. Az áthidaló megoldást a gépbérlet jelenti, ami növeli a termelési költségeket.

6. tábla

A gazdaságok traktor- és tehergépkocsi-ellátottsága

A gazdaság rendelkezik	A kéttengelyes traktorral		A tehergépkocsival	
	rendelkező gazdaságok			
	száma	aránya az összes gazdaság százalékában	száma	aránya az összes gazdaság százalékában
1991. március 31.				
földterülettel	132	1,0	126	1,0
állatállománnyal	39	0,5	61	0,8
földterülettel és állatállománnyal	905	3,7	510	2,1
<i>Együtt</i>	<i>1076</i>	<i>2,4</i>	<i>697</i>	<i>1,5</i>
1994. szeptember 30.				
földterülettel	281	2,2	256	2,0
állatállománnyal	94	1,3	121	1,7
földterülettel és állatállománnyal	1656	7,0	711	3,0
<i>Együtt</i>	<i>2031</i>	<i>4,7</i>	<i>1088</i>	<i>2,5</i>

A gazdaságok földterületének számbavételénél mindkét időpontban a használati viszonyok képezték a fő szempontot, felvételre került azonban a saját tulajdonként szereplő terület is. 1991-ben, a tulajdonváltás elején ez az adat egyetlen sort tett ki (saját tulajdon, bérbe adott terület nélkül, művelési ágak szerinti bontásban), 1994-ben már a saját tulajdon művelési ágak szerint és az ebből bérbe adott terület külön sorban szerepelt.

Mindkét időpontra ismert a bérbe vett terület adata; és ahhoz, hogy a használt földterület adatához eljünk, 1991-ben a háztáji és az illetményföld területének ismerete volt szükséges, 1994-ben pedig az „egyéb jogcímen használt terület” fogalma került bevezetésre. (Lásd a 7. táblát.)

Ha abból indulunk ki, hogy Baranya megye földterülete mintegy 440 000 hektár, s ennek 80–85 százaléka magántulajdonba került, akkor jól érzékelhető, hogy az eszerint várható mintegy 350–370 000 hektár körüli saját tulajdontól az 1994. szeptemberi 90 000 hektárt alig meghaladó terület még messze elmarad. Itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy ez a terület a telekkönyvi bejegyzéssel szentesített tulajdonná válás révén

folyamatosan növekszik, tehát a folyamat során az 1994-es állapot pillanatképnek minősíthető. A saját tulajdonú földterületből a bérbe adott és a saját művelésre megtartott hányad szinte pontosan 50–50 százalékos volt az 1994-es időpontban. A korábbi, 1991-es adatfelvételtől ezt a megoszlást nem ismerjük, de feltételezhető, hogy akkor a bérbe adott terület még nem tett ki jelentősebb tételt. (Országosan 1994-ben a saját tulajdonból a bérbe adott terület 41 százalék volt.)

7. tábla

A földterület tulajdoni és használati viszonyai

Megnevezés	A földterülettel és állatállománnyal	Az állatállománnyal	A földterülettel	Összesen
	rendelkező gazdaságok földterülete (hektár)			
	1991. március 31.			
Saját tulajdon, bérbe adott nélkül	12 033	745	4 347	17 125
Bérelt terület	2 607	37	411	3 055
Háztáji és illetményföld	668	5	200	873
<i>Ténylegesen használt földterület</i>	<i>15 308</i>	<i>787</i>	<i>4 958</i>	<i>21 053</i>
	1994. szeptember 30.			
Saját tulajdon összesen	66 809	5 374	18 996	91 179
Saját tulajdon bérbe adott nélkül	34 579	692	468	45 739
Bérelt terület	4 222	18	1 276	5 516
Egyéb jogcímen használt terület	491	5	183	679
<i>Ténylegesen használt földterület</i>	<i>39 292</i>	<i>715</i>	<i>11 927</i>	<i>51 934</i>

Megjegyzés. Az 1994. szeptemberi földhasználat előzetes országos adatai szerint a háztartások használatában lévő terület 86 százalékát a bérbe adott nélkül figyelembe vett saját tulajdonú földterület tette ki, a bérelt terület aránya egyelőre még nem jelentős (12 százalék). Ezek az arányok – mint a táblából kitűnik – Baranyában is közel azonosak voltak (88, illetve 11 százalékot tettek ki).

Az 1994. évi, a saját tulajdonból jelentős hányadot kitevő bérbe adás kapcsán meg kell említeni, hogy annak túlnyomó részét a szövetkezetek vették bérbe, de ez egyúttal azt is jelenti, hogy a bérbe vevő szövetkezeteknél ez a bérleti díj a termelési költségeket és így végső fokon a termények árait növeli.

Végül a földterület kérdéskörének lezárásául a 8. táblában a csak 1994 szeptemberére rendelkezésre álló, a saját tulajdont képező földterület forrásairól adunk képet.

Azon közel 23 és félezer „vegyes” gazdasághoz, melyekben mind a földterület, mind az állatállomány elérte a gazdaságméretet, és amelyek az összes gazdaságnak közel 57 százalékát tették ki, tartozott a földterület 73 százaléka. A csak földterületük vagy csak állatállományuk alapján gazdaságnak minősülők 21, illetve 6 százalékos megoszlásban osztoztak a többi területen.

A saját tulajdon forrásait tekintve az említett legnagyobb arányt kitevő gazdaságtípusnál a négy forrás közül a tagi részarány révén történő szerzés volt a legnagyobb arányú, a legkisebb pedig a nevesítéssel szerzés, de az eltérések nem voltak túl jelentősek. (Országosan – az előzetes adatok szerint – a saját tulajdonú földterület forrásai közül a régebbi tulajdon részesedett legnagyobb arányban, 32 százalékkal, kárpótlás és tagi

részarány révén közel azonos, 28, illetve 27 százalékos volt a forrásarány, míg a nevesítéssel történt szerzés a baranyainál jóval kisebb, 13 százalékos arányú volt.)

8. tábla

A gazdaságok saját tulajdonú földterületének forrásai 1994. szeptember 30-án

A tulajdon forrása	A földterülettel és állatállománnyal		Az állatállománnyal		A földterülettel		Az összes háztartás	
	rendelkező gazdaságok						száma	föld-területe (hektár)
	száma	föld-területe (hektár)	száma	föld-területe (hektár)	száma	föld-területe (hektár)		
Régebbi tulajdon vagy adásvételi szerződéssel szerzett	23 334	16 539	5 269	852	12 565	5 809	41 168	23 200
Tagi részarány	5 040	19 231	748	1 938	1 238	4 617	7 026	25 787
Kárpótlással szerzett	2 088	17 244	84	430	517	5 620	2 689	23 294
Nevesítéssel szerzett	4 210	13 794	684	2 154	987	2 950	5 881	18 899
<i>Összesen</i>	<i>23 444</i>	<i>66 809</i>	<i>5 295</i>	<i>5 374</i>	<i>12 630</i>	<i>18 996</i>	<i>41 369</i>	<i>91 179</i>
Átlagos méret (hektár)	-	2,85	-	1,01	-	1,50	-	2,20
A tulajdonforrás szerinti megoszlás (százalék)								
Régebbi tulajdon vagy adásvételi szerződéssel szerzett		24,8		15,9		30,6		25,4
Tagi részarány		28,8		36,1		24,3		28,3
Kárpótlással szerzett		25,8		8,0		29,6		25,6
Nevesítéssel szerzett		20,6		40,0		15,5		20,7
<i>Összesen</i>		<i>100,0</i>		<i>100,0</i>		<i>100,0</i>		<i>100,0</i>

A gazdaságok állatállományának alakulása

Amikor a gazdaságméretű háztartásoknál tartott állatállomány alakulását tekintjük át, előljáróban le kell szögeznünk, hogy az 1991 márciusától 1994 szeptemberéig terjedő időszakra országosan jellemző volt az állatállománynak szinte valamennyi fontosabb fajra kiterjedő csökkenése. A gazdálkodás különböző szerveződéseinek közül mindig is az egyéni gazdálkodás reagált leggyorsabban a feltételek változására. Ez tükröződik az állatállomány három és fél év alatti változásában is.⁶

A változásra jellemző, hogy mind az állattartó gazdaságok (a lovat tartók kivételével), mind a főbb állatfajok (a loállomány kivételével) rendre kisebbek voltak, mint az 1991-es számbavételkor. Különösen kedvezőtlen, hogy a sertéseknél az

⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a tavaszi és az őszi időpont adatainak összehasonlítása némi torzítással jár a szezonális eredetű különbségek miatt. A szeptemberi állomány a legtöbb állatfajnál az évközi állományváltozás következtében magasabb, mint a tavaszi, különösen így van ez a sertés- és a baromfiállomány esetében.

összállomány csökkenését meghaladta az anyakocáké; továbbá összességében az a tény, hogy az állatot tartó gazdaságok állatsűrűsége is csökkent. (Lásd a 10. táblát.) (Országosan az állománycsökkenés (a főbb állatfajok esetében) mérsékeltebb volt: 1994-ben szarvasmarhából az 1991. évinek 81, tehénből 84, sertésből 69, anyakocából 63 százalékát tartották.)

9. tábla

*A főbb állatfajokat tartó gazdaságok számának és állatállományának alakulása gazdaságtípusonként **

Állatfaj	A földterülettel és állatállománnyal		Az állatállománnyal		A földterülettel		Összes állattartó gazdaság	
	rendelkező gazdaságok közül az állattartók							
	számának	állományának	számának	állományának	számának	állományának	számának	állományának
	változása (százalék)							
Szarvasmarha	78,4	67,8	60,4	46,0	–	–	76,4	65,9
Ebből tehén	79,6	77,5	61,0	51,5	–	–	77,8	75,1
Sertés	98,4	67,1	95,0	54,8	–	–	97,6	64,7
Ebből anyakoca	62,9	54,7	46,5	38,2	–	–	59,7	51,8
Tyúkféle	96,6	93,3	93,7	86,6	100,9	109,2	96,9	93,4
Ló	109,4	115,5	133,1	162,1	–	–	111,8	120,0
Juh	75,5	64,5	75,7	56,1	–	–	75,5	63,4

* 1994. szeptember 30. az 1991. március 31. százalékában.

10. tábla

A főbb állatfajokat tartó gazdaságok állatsűrűsége gazdaságtípusok szerint

Állatfajok	A száz állattartó gazdaságra jutó állomány (darab)			Az összes gazdaságban
	a földterülettel és állatállománnyal	az állatállománnyal	a földterülettel	
	rendelkező gazdaságokban			
	1991. március 31.			
Szarvasmarha	506	407	–	496
Ebből tehén	305	273	–	302
Sertés	825	622	–	777
Ebből anyakoca	182	166	–	179
Tyúkféle	4894	3677	1554	4038
Ló	172	164	–	171
Juh	3124	2614	–	3046
	1994. szeptember 30.			
Szarvasmarha	438	310	–	427
Ebből tehén	297	230	–	292
Sertés	563	359	–	515
Ebből anyakoca	159	136	–	155
Tyúkféle	4728	3400	1 681	3893
Ló	181	199	–	183
Juh	2666	1938	–	2554

Az előbbieknél összességében talán kevésbé fontos, de egyes gazdaságok számára megélhetést jelentő állatfajok tartásának különböző mértékű és irányú változása tapasztalható. Ezek termékei fontosak e gazdaságok élelmezésében, és részben olyan állatfajok, melyek tartása régen a falusi portákon szokásban volt, viszonylag igénytelenek, könnyen szaporíthatók, és a fizetőképes kereslet csökkenésével ezek a viszonylag olcsóbb termékek piacképesebbek is, az elszegényedő falusi háztartásoknak pedig biztos élelmezési cikkek. Így megnőtt például a házinyúl-, a kecsketartás, és nőtt a méhcsaládok száma.

Összességében az 1994. szeptemberi adatfelvételkor a gazdaságméretű és az az alatti méretű háztartások közül 45 698-hoz, tehát 88 százalékukhoz tartozott valamilyen mezőgazdasági épület (1991-ben nem volt erre vonatkozó adatgyűjtés). Az épületek közül a szarvasmarha-, a sertés-, a baromfi- és a juhállomány tartására épült istállók kiemelten kerültek megfigyelésre, mégpedig számuk és alapterületük szerint.

11. tábla

*A mezőgazdasági épületek a gazdaságméretű és a gazdaságméret alatti háztartásokban
1994. szeptember 30-án*

Megnevezés	A földterülettel és állatállománnyal		Az állatállománnyal		A földterülettel		Háztartások	
	rendelkező háztartások						összesen	átlagos négyzetméter
	összesen	átlagos négyzetméter	összesen	átlagos négyzetméter	összesen	átlagos négyzetméter		
A gazdaságméretű háztartások adata								
Gazdaságok száma	23 516	–	7 255	–	12 734	–	43 505	–
Mezőgazdasági épülettel rendelkezők száma	23 336	–	7 101	–	9 444	–	39 881	–
Az épületekből szarvasmarha-istálló	8 423	37,6	953	30,2	2 785	36,9	12 161	36,8
sertésól	33 272	12,5	8 595	10,4	8 519	10,7	50 386	11,8
baromfiól	22 517	7,2	6 015	6,0	8 148	6,2	36 680	6,8
juhakol	259	83,9	49	55,1	10	30,3	318	8,6
A gazdaságméret alatti háztartások adata								
Gazdaságok száma	3 430	–	1 292	–	3 947	–	8 669	–
Mezőgazdasági épülettel rendelkezők száma	3 302	–	1 132	–	1 383	–	5 817	–
Az épületekből szarvasmarha-istálló	393	32,5	58	25,7	290	33,3	741	32,3
sertésól	2 217	9,2	524	8,1	1 297	9,8	4 038	9,2
baromfiól	3 146	5,0	1 094	5,5	932	5,9	5 172	5,3
juhakol	2	6,5	1	3,0	4	9,3	7	7,6

Mint ahogy a részletesebb rendeltetés szerinti megoszlást nem ismerjük (ellettük, hizlaldák, baromfiólaknál az esetleges ketreces tartás stb.), így az állományok adataival a

rendelkezésre álló istállók száma nem vethető össze. Bizonyos azonban egyfelől az, hogy ma számos egyéni gazdálkodó udvarán áll üresen az istállóépület, másfelől az, hogy sok istállót az eredeti céljától eltérő állatfajokkal, vagy módon hasznosítanak.

TERÜLET- ÉS HÁZTARTÁSMÉRET SZERINTI KÜLÖNBSÉGEK 1994-BEN

Az 1994. szeptember 30-i időpontra vonatkozó gazdaságszerkezet-összeírás során összesen 52 174 háztartásnál került sor adatfelvételre, melyek közül – mint a korábbiakban tárgyaltuk – 43 505, a háztartások 83 százaléka volt gazdaságméretű, a többi 8669, tehát a háztartások 17 százaléka gazdaságméret alatti.

12. tábla

A háztartások gazdaságtípus és tájkörzetek szerint 1994. szeptember 30-án

Háztartástípus	Dráva-völgy a Pécsi medencével	Ormánság	Baranyai löszsziget	Mecsek-Zselic hegyhát	Baranyai-Geresdi dombság	Összesen
A háztartások megoszlása típusok szerint (százalék)						
Gazdaságméretű vegyes állatállománnyal földterülettel	51,6	53,9	55,2	53,0	61,7	54,0
	14,8	16,6	22,8	14,9	16,4	16,7
	33,6	29,5	22,0	32,1	21,9	29,3
<i>Együtt Számuk</i>	<i>100,0 13 379</i>	<i>100,0 5 616</i>	<i>100,0 7 787</i>	<i>100,0 11 866</i>	<i>100,0 4 857</i>	<i>100,0 43 505</i>
Gazdaságméret alatti vegyes állatállománnyal földterülettel	36,3	40,4	39,5	44,9	36,8	39,6
	8,9	13,3	24,2	16,4	17,8	14,9
	54,8	46,4	36,3	38,7	45,4	45,5
<i>Együtt Számuk</i>	<i>100,0 3 168</i>	<i>100,0 798</i>	<i>100,0 1 535</i>	<i>100,0 2 300</i>	<i>100,0 868</i>	<i>100,0 8 669</i>
A háztartások megoszlása tájkörzetek szerint (százalék)						
Gazdaságméretű vegyes állatállománnyal földterülettel	29,4	12,9	18,3	26,7	12,7	100,0
	27,3	12,9	24,4	24,4	11,0	100,0
	35,3	13,0	13,5	29,9	8,3	100,0
<i>Együtt</i>	<i>30,7</i>	<i>12,9</i>	<i>17,9</i>	<i>27,3</i>	<i>11,2</i>	<i>100,0</i>
Gazdaságméret alatti vegyes állatállománnyal földterülettel	33,5	9,4	17,7	30,1	9,3	100,0
	21,9	8,2	28,7	29,2	12,0	100,0
	44,0	9,4	14,1	22,5	10,0	100,0
<i>Együtt</i>	<i>36,5</i>	<i>9,2</i>	<i>17,7</i>	<i>26,5</i>	<i>10,0</i>	<i>100,0</i>

Mindkét háztartáscsoport megoszlott aszerint, hogy a háztartásokhoz földterület és állatállomány is tartozott (vegyes), avagy csak állatállományuk, illetve csak földterületük alapján kerültek összeírásra. (Itt kell kitérnünk arra a tényre, hogy míg a gazdaságméretű háztartásoknál – mint azt már korábban leírtuk – vegyes az a gazdaság, amelynek mind földterülete, mind állatállománya kielégíti e kritériumot, állattartó az, amelyiknek csak állatállománya „gazdaságméretű”, de lehet emellett méret alatti mennyiségű földje, földterülete alapján gazdaság az a háztartás, melynek csak földje „gazdaságméretű”, de lehet emellett méret alatti állatállománya, addig a gazdaság- méret alatti háztartásoknál a helyzet egyszerűbb: itt a vegyes háztartásban van föld is és állat is – mindkettő gazdaságkritérium alatt –, az állattartó háztartásban egyáltalán nincs földterület, csak kritérium alatti mennyiségű állat, a földdel rendelkező ezen háztartásokban pedig fordítva, állatot egyáltalán nem tartanak.)

13. tábla

A gazdaságméretű háztartások termőterülete gazdaságtípus és tájkörzet szerint 1994. szeptember 30-án

Háztartástípus	Dráva-völgy a Pécsi medencével	Ormánság	Baranyai lósziget	Mecsek-Zselic hegyhát	Baranyai-Geresdi dombság	Összesen	Az átlagos termőterület (hektár)
A termőterület-használók száma							
Gazdaságméretű vegyes állatállománnyal földterülettel	6 907	3 029	4 295	6 288	2 997	23 516	–
	1 656	666	1 174	1 295	574	5 365	–
	4 489	1 654	1 718	3 810	1 063	12 734	–
<i>Együtt</i>	13 052	5 349	7 187	11 393	4 634	41 615	–
A használt termőterület (hektár)							
Gazdaságméretű vegyes állatállománnyal földterülettel	13 295	6 467	5 264	8 862	3 364	37 252	1,58
	122	43	84	98	43	390	0,07
	3 555	2 073	960	3 723	702	11 013	0,86
<i>Együtt</i>	16 972	8 583	6 308	12 683	4 109	48 655	1,17
Az átlagos termőterület (hektár)	1,30	1,60	0,88	1,11	0,89	1,17	–

Megjegyzés. A gazdaságokhoz tartozó földterület használati és tulajdoni viszonyainak tájkörzetek szerinti áttekintésénél a csak állattartásuk alapján idetartozó háztartások földterülete is szerepel az elemzésben. (Az 1991. és 1994. évek közötti összehasonlításnál – minthogy ott szigorú kritérium volt a homogenitás miatt annak kiemelése, hogy e gazdaságtípus földterületét illetően „méret alatti” – ez a földterületadat nem szerepelt az elemzésben.)

A gazdaságméretű és a gazdaságméret alatti háztartások számának terület szerinti megoszlása – területi egységként a tájkörzeteket⁷ véve alapul – a 12. tábla szerinti képet mutatta. Az egyszerűbb kezelhetőség kedvéért a korábban használt „földterülettel és

⁷ A tájkörzeteket a Központi Statisztikai Hivatal a megyei szakigazgatás és e témában érintett több egyéb megyei szerv (MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatal, TESZÖV stb.) szakembereinek részvételével és közreműködésével 1984-ben alakította ki oly módon, hogy azok teljesen lefedik a megye területét, és részét képezik az ország tájkörzetrendszerének is. A körzetek lehatárolása elsősorban a talajok termőképessége, valamint a természetföldrajzi adottságuk különbségei alapján történt.

állatállománnyal rendelkező gazdaság” megnevezés helyett a „gazdaságméretű vegyes” megnevezést használjuk, a gazdaságméret alatti földterülettel és állatállománnyal rendelkező háztartástípus megnevezése pedig „gazdaságméret alatti vegyes” lesz.

A továbbiakban a tájkörzetek szerinti összehasonlításra olyankor térünk ki, amikor ezt a tájkörzet adottságaiból következő jellegzetességek, eltérések megkívánják.

Az 52 174 összeírt háztartás közül 48 992-höz (94 százalékukhoz) tartozott általuk használt földterület, termőterülettel is ugyanennyien rendelkeztek. Megoszlásuk a gazdaságméretű és a méret alatti csoportosításban 85–15 százalék volt. A használatukban lévő termőterületnek ugyanakkor 99 százaléka tartozott az előbbi és csupán egy százaléka az utóbbi csoporthoz. A gazdaságméret alatti háztartások által használt termőterület tehát viszonylag annyira kis méretű – megyei viszonylatban 502 hektár –, hogy tájkörzeti értékelésére külön nem térünk ki.

A nagyon jó földminőségű Baranyai löszsziget és a Baranyai-Geresdi dombság tájkörzetében kisebbek az átlagos birtokméretek, míg a hátrányos helyzetű térségben, az Ormánságban a legnagyobbak (lásd a 13. táblát), ami az első esetben az intenzívebb, munkaigényes, de kis területen is nagy jövedelmet hozó termelési kultúrák jelenlétével, utóbbi esetben a mostoha körülmények közötti, gyakorta egyetlen megélhetési lehetőséget nyújtó (például dinnyetermesztés) szántóföldi növénytermesztéssel magyarázható.

A használatban lévő földterület – mint korábban láttuk – a saját tulajdon, a bérleti viszonyok és az egyéb forrásból rendelkezésre álló területek révén alakult ki. Ennek összefoglaló, tájkörzetenkénti adatait tartalmazza a 14. tábla.

14. tábla

A használt földterület megoszlása a használat forrása szerint tájkörzetenként 1994. szeptember 30-án (százalék)

A használat forrása	Dráva- völgy a Pécsi me- dencével	Ormánság	Baranyai löszsziget	Mecsek- Zselic hegyhát	Baranyai- Geresdi dombság	Összesen
Saját tulajdon, bérbe adott nélkül	86,5	87,1	92,3	89,6	85,0	88,1
Bérelt terület	11,6	11,9	6,6	9,4	14,0	10,6
Egyéb jogcímen használt terület	1,9	1,0	1,1	1,0	1,0	1,3
<i>Ténylegesen használt földterület összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A saját tulajdonként 1994 szeptemberében regisztrált földterületnek 49,8 százalékát a tulajdonosok bérbe adták. Érdekes összevetni ezt a szintén egyéni gazdálkodók által bérelt területtel, mert ebből az következtethető, hogy a bérbe adott területnek mintegy 12 százaléka került egyéni gazdálkodói használatra, a terület nagyobb hányadát – mint korábban már utaltunk rá – a szövetkezeteknek és egyéb gazdálkodó szervezeteknek adták bérbe a tulajdonosok.

A tájkörzetek közül a mostoha adottságú Ormánságban és Mecsek-Zselic hegyháton volt kisebb arányú a bérbeadás. Ez egyfelől abból adódik, hogy itt a megélhetéshez nagyobb szükség van a megtermelt terményre, másfelől, hogy itt a gazdálkodó szervezetek nagyobb hányadát számolták fel, tehát nincs is kinek bérbe adni a területet.

A saját tulajdonú földterület forrásainak tájörzetenkénti aránya (lásd a 15. táblát) a kárpótlás útján, illetve a nevesítéssel szerzett földterületek esetében mutat jelentősebb szóródást.

15. tábla

A saját földtulajdon forrásai tájörzetenként 1994. szeptember 30-án

A tulajdon forrása	Drávavölgy a Pécsi medencével	Ormánság	Baranyai lőszsziget	Mecsek- Zselic hegyhát	Baranyai- Geresdi dombság	Összesen
	Földterület (hektár)					
Régebbi tulajdon vagy adás- vételi szerződéssel szerzett	7 802	3 314	3 737	5 699	2 647	23 200
Tagi részarány	10 835	3 343	4 137	4 444	3 027	25 787
Kárpótlással szerzett	8 453	3 898	4 709	5 233	1 001	23 294
Nevesítéssel szerzett	8 573	1 780	2 112	3 366	3 068	18 899
<i>Összesen</i>	<i>35 663</i>	<i>12 335</i>	<i>14 695</i>	<i>18 743</i>	<i>9 743</i>	<i>91 179</i>
	Megoszlás (százalék)					
Régebbi tulajdon vagy adás- vételi szerződéssel szerzett	21,9	26,9	25,4	30,4	27,2	25,4
Tagi részarány	30,4	27,1	28,2	23,7	31,0	28,3
Kárpótlással szerzett	23,7	31,6	32,0	27,9	10,3	25,6
Nevesítéssel szerzett	24,0	14,4	14,4	18,0	31,5	20,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

16. tábla

A főbb állatfajokat tartó gazdaságok összes és átlagos állománya 1994. szeptember 30-án

Megnevezés	Drávavölgy a Pécsi medencével	Ormánság	Baranyai lőszsziget	Mecsek- Zselic hegyhát	Baranyai- Geresdi dombság	Összesen
	Állomány (darab)					
Szarvasmarha	4 219	1 623	1 220	1 548	1 240	9 850
Ebből tehén	2 248	998	398	738	296	4 678
Sertés	45 775	23 583	33 355	28 445	19 295	150 453
Ebből anyakoca	3 216	2 381	2 306	895	736	9 534
Tyúkféle *	311	107	234	382	239	1 273
Ló	761	439	492	580	236	2 508
Juh	4 123	2 835	5 161	5 106	1 396	18 621
	A száz állatot tartó háztartásra jutó állatok száma (darab)					
Szarvasmarha	484	415	364	363	438	427
Ebből tehén	318	312	267	235	260	292
Sertés	547	624	574	373	534	515
Ebből anyakoca	148	174	160	137	143	155
Tyúkféle	3 227	2 670	3 876	4 163	6 211	3 893
Ló	185	176	184	178	207	183
Juh	2 677	3 082	2 008	3 427	1 813	2 554

* Ezer db.

Az állatállomány szinte minden fontosabb állatfajból csökkent az utóbbi esztendőben. (Lásd a 16. táblát.) A főbb állatfajok tartása meglehetősen változatos a tájkörzetek közötti összehasonlításban. Az azonban tény, hogy az állatot tartó háztartások állománysűrűsége a hagyományosan „szarvasmarhás” térségekben – Baranyai-Geresdi dombság és Drávavölgy a Pécsi medencével tájkörzete – még ebben a mostoha helyzetben is átlag fölötti. Átlag fölötti az Ormánság sertéstartása is, ami szintén részben korábról öröklött gyakorlat, de az önellátás fokozott kényszere is fontos tényezőként szerepel. A Mecsek-Zselic hegyhát juhtartása pedig az itteni hegyoldali legelők nyújtotta lehetőségek kihasználására utal.

*

Végül, az egyéni gazdálkodást érintő nagy horderejű változás jellemzésére néhány 1995. július 31-i adat. A kárpótlási folyamatban a földterületekre 1768 árverést hirdettek meg Baranya megyében, ebből 1766-ot meg is tartottak, közülük 227 volt eredménytelen. Az árverések során elárverezett terület 76 775 hektárt tett ki, ennek 12 százaléka volt az erdő. Átlagosan 16,5 aranykorona értékű volt a hektáronkénti terület, erdőterület nélkül számítva 18, 4 aranykorona. A licitálásra jogosultak közül 21 945-en jutottak tulajdonhoz.

Az egyéni gazdálkodás napi gyakorlatában már megfigyelhetők olyan helyzetek, amikor a gazdálkodó, aki az egyéni gazdálkodás útját kívánta választani, kénytelen reményeit feladni, mert a tőle független körülmények veszélybe sodorták egész háztartása létét. Másik végletként megfigyelhető, hogy a különböző jogosultságok folytán megszerzett földterület egészét bérbe adja a tulajdonos, maga teljesen más hivatást űz, nem is ért a gazdálkodáshoz, a földterület neki a bérleti díjat hozza. Ismét mások viszont gazdaságukat, melyben maguk is „főhivatásban” dolgoznak, egyedül nem tudják ellátni, így bérmunkásokat alkalmaznak. Egyet azonban bizonyosan leszögezhetünk: napjainkban a kizárólag mezőgazdasági termelésből megélni kívánó egyéni gazdálkodó épp úgy, mint a gazdálkodó szervezetek rendkívüli erőfeszítések árán is csak szerény jövedelmet tudnak felmutatni, márpedig ha fejlesztésre nem termelődik forrás, akkor a mezőgazdaságra mint húzó gazdasági ágra nem lehet számítani.

TÁRGYSZÓ: Mezőgazdaság. Területi statisztika.

SUMMARY

The study offers statistical summing up of the changes taken place in the sphere of private farms in county Baranya since the change of regime.

Using available data the main characteristics of agricultural holdings, the changes in the number of farms, personal conditions, land areas as well as the supply with equipment and the livestock of farms are analysed. The conditions of ownership and land use are also referred to.

Finally, some data on restitution are announced.

AZ EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK PEST MEGYÉBEN (II.)

DR. KISS ÉVA

Magyarországon 1989 és 1992 között nemcsak a boltok száma nőtt 96 és a vendéglátóhelyeké 75 százalékkal, hanem az előbbiekből 176 és az utóbbiakból 196 százalékkal azoké is, amelyeket egyéni vállalkozók üzemeltettek. 1989-ben a boltok 44 százaléka és a vendéglátóhelyek 39 százaléka volt magántulajdonban, ezzel szemben három évvel később már 62 és 66 százaléku. Ugyanezen idő alatt a kiskereskedelmi boltok és vendéglátóhelyek száma Pest megyében is gyarapodott, habár az utóbbiak szaporodásának üteme (63 %) elmaradt az országostól (75 %). Ugyancsak az országos átlagnál szerényebb növekedés figyelhető meg a magánkézben lévő kereskedelmi egységek esetében, ami annak a következménye, hogy ezeknek már a szocializmus időszakában is az országos átlagnál nagyobb részük volt magántulajdonban, s ez az előny az elmúlt években is megőrződött. 1992-ben már a boltok 69, a vendéglátóhelyek 74 százalékát tartották fenn az egyéni vállalkozók az ország legnépesebb megyéjében.

4. tábla

*A kiskereskedelmi boltok és a vendéglátóhelyek számából
az egyéni vállalkozás keretében működők száma és aránya, 1989—1992*

Év	Az összes				Az egyéni vállalkozású			
	bolt		vendéglátóhely		boltok		vendéglátóhelyek	
	száma	aránya*	száma	aránya*	száma	aránya*	száma	aránya*
	Pest megye							
1989	5 706	8,6	2 515	9,5	3 048	53	1 361	54
1990	6 346	8,2	2 502	8,5	4 136	65	1 662	66
1991	10 105	9,0	3 555	8,6	6 722	66	2 461	69
1992	12 071	9,3	4 111	8,9	8 343	69	3 037	74
	Ország összesen							
1989	66 680	100	26 434	100	29 296	44	10 316	39
1990	77 280	100	29 352	100	43 674	56	16 467	56
1991	112 582	100	41 136	100	65 611	58	24 620	60
1992	130 448	100	46 249	100	80 973	62	30 540	66

* Az országos százalékában

Az 1970-es, 1980-as évtizedben az egyik legfőbb vállalkozási forma a mezőgazdasági kistermelés volt, s még napjainkban is annak tekinthető, habár az utóbbi évek mezőgazdaságban bekövetkezett változásai nyomán valószínűleg többen felhagytak vele, s ezáltal jelentősége valamelyest gyengült. A mezőgazdasági kistermelés az 1980-as évek elején a háztartások mintegy 60 százalékát érintette, azonban Pest megyét ennél minden bizonnyal szerényebb mértékben. Ez részben a mezőgazdasági önállók alacsonyabb hányada alapján feltételezhető (ugyanis ebben a megyében, 1980-ban, a lakosoknak mindössze 0,5 százalékát tették ki, míg az országának 1,4 százalékát), részben pedig Pest megye gazdasági életében a mezőgazdaságnak a hagyományosan hátrányosabb helyzetéből következik. De hozzájárulhatott ehhez az is, hogy a szövetkezeti gazdálkodási forma egyeduralkodó idején és még ma is a mezőgazdasági önállók jelentős része nem regisztrált vállalkozóként végzi ezt a tevékenységét. Erre utalnak a statisztikai adatok is, melyek szerint 1991-ben csak 1664 és 1993-ban csak 1641 egyéni vállalkozó dolgozott a primer szektorban, azaz az összes egyéni vállalkozó 3,2, illetve 2,9 százaléka, holott valójában ennél jóval magasabbra becsülhető a számuk.

A legfrissebb adatok alapján, 1993-ban, Pest megyében az egyéni vállalkozóknak mintegy 43 százaléka kisiparos, 37 százaléka kiskereskedő, 18 százaléka szellemi szabadfoglalkozású és közel 2 százaléka mezőgazdasági önálló volt. Mindez szoros összefüggésbe hozható a megye gazdasági struktúrájával, melyben az ipar és az egyéb szektor jelentősebb, a primer szektor alárendeltebb pozíciót tölt be. Ez a régió nemcsak az ország egyik legfontosabb ipari körzete, hanem fontos idegenforgalmi, üdülési célpont is. Ráadásul az, hogy a legnagyobb népességű megye is, egyben szintén elengedhetetlené teszi, hogy nagyszámú kiskereskedelmi egységgel rendelkezzen. Az itteni szellemi szabadfoglalkozásúak tetemes aránya is bizonyára felülmúlja az országos értéket, ami a főváros közelségével, a magasan kvalifikáltak (diplomások) nagyfokú térbeli koncentrációjával indokolható elsődlegesen. Valószínűleg sokan közülük Budapesten folytatják tevékenységüket, s csak a lakóhelyük található a megyében.

AZ EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK ÉS AZ EGYÉNI VÁLLALKOZÓK A HELYI TAPASZTALATOK TÜKRÉBEN

A rendszerváltozás óta a regionális különbségek nőnek, az elmaradott, periférikus térségek leszakadása erősödik. A kedvező földrajzi fekvésű Pest megyén belül is éleződnek a területi különbségek. A nagyváros árnyékában levő agglomerációs települések és az azon kívüli városok relatíve gyorsabban fejlődnek, míg a megyehatár menti észak-északkeleti és délkeleti kistérségek jobbra lemaradnak, annak ellenére, hogy az ország legdinamikusabban fejlődő régiójában foglalnak helyet. Mindezekből eredően feltehetően számottevő különbségek vannak a megye falusi települései között az egyéni vállalkozások gyakoriságában és sajátosságaiiban is, amelyek megismerését a megye 21 falujában³ (az összesnek a 13 százalékában) 1993-ban, a helyi önkormányzati vezetőkkel készített interjúim tették lehetővé.

A vállalkozások jellemzői

A vizsgálatba — a részvételi hajlandóságtól függően — véletlenszerűen bekapcsolódott települések mindegyikében az egyéni vállalkozások gyarapodásáról számoltak be az igazgatási vezetők. Főleg az 1990. évi V.

³ Ezek a települések a következők: Alsónémedi, Budakalász, Budakeszi, Csobánka, Csömör, Diósd, Dömsöd, Fót, Gomba, Halásztelek, Mogyoród, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Pomáz, Solymár, Sósút, Táborfalva, Tárnok, Tápióbicske, Tököl, Üröm.

törvény életbelépése után, az 1990-es év második felében és 1991-ben élénkült fel a vállalkozási kedv, hiszen az a korábbi követelményeket (szakképesítés, mestervizsga) megszüntette, az egyéni vállalkozást alanyi joggá tette. Az átmeneti fellendülést követően azonban már a Pest megyei falvak zömében is csak lassú növekedésüket jelezték, s a jövőben is inkább azt valószínűsítik. Mogyoródon 1991-ben 48, 1993-ban 38 igazolványt állítottak ki, Diósdon 1991-ben 118-at, 1992-ben 114-et, Fóton 1991-ben 203-at, 1992-ben 244-et. Tárnokon 1991 és 1993 között 307 új vállalkozót regisztráltak. Pomázon 1993-ban a 236 új igazolvány tulajdonosával együtt már közel 900 vállalkozás működött, s ez — a polgármester megítélése szerint — már túl sok is. Csömörön a rendszerváltozás előtt körülbelül 40 fő dolgozott a magánszektorban, ám 1993-ban már mintegy 300 fő. Dömsödön 1989 és 1991 között 118-ról 226-ra ugrott fel a számuk, míg Tökölön 1989 és 1993 között 130-ról 240-re és Gombán 28-ról 63-ra. Ugyanakkor akadtak olyan települések is, amelyekben csökkent (például Sós-kút) vagy stagnált (például Tápióbicske, Táborfalva) az egyéni vállalkozások száma, amit elsősorban azzal indokoltak, hogy több vagy ugyanannyi szűnt meg, mint amennyi új létesült. A vállalkozások körében igen jelentős fluktuációhoz a tevékenységi irányok módosulása is hozzájárul, ugyanis bizonyos ágazatok hanyatlóban, visszaszorulóban vannak (például a mezőgazdasági, építőipari tevékenység) a gazdaságban. Az itt dolgozók közül sokan feladták egykori tevékenységüket, jelenleg várakozó állásponton vannak, és a kiút lehetőségeit keresik. Ezzel egyidejűleg viszont bizonyos tevékenységek (például különféle szolgáltatások) előtérbe kerülnek, s a régebbiek helyét más ágazati tevékenységet folytatók veszik át.

A vállalkozások beindításában, településenkénti alakulásában fontos szerepet játszott és játszik még ma is a személyes adottságokon, kvalitáson kívül a hely szelleme, a kulturális és történelmi tradíciók, az infrastrukturális fejlettség, a lokális gazdaság milyensége, a település közigazgatási státusa stb. Több településen (Budakalász, Csömör, Mogyoród, Pilisborosjenő, Táborfalva) is hangsúlyozták, hogy ott, ahol a helyi gazdaságot jelentősebb ipari üzemek, ipartelepek, fejlett mezőgazdaság fémjelzik, jobbak az előfeltételek a vállalkozások létesítésére. A táborfalvai vezető ezzel összefüggésben arra is felhívta a figyelmet, hogy községükben azért is alacsony a vállalkozások száma, mert a húszéves társadalmi lét mindent elorszásvolt, az összes beruházás a székhelyközségbe koncentrálódott, így fejletlen az infrastruktúrájuk, nincs sem ipari, sem mezőgazdasági bázisuk, amelyekhez kapcsolódóan vagy azok utódjaként a privatizáció során újak nőnének ki. Ugyancsak ezekre panaszkodott a pilisborosjenői polgármester, ahol a falu kedvezőtlen földrajzi fekvése, „zsákutca” jellege még inkább tetézte mindezeket.

A magánvállalkozások tekintélyes részét általában újonnan alapították, mindenféle előzmény nélkül, s csak kisebb részük az, amely már korábban is létezett. Csömörön a vállalkozások kétharmada, Csobánkán és Nagykovácsiban egyharmaduk funkcionált már a megelőző évtizedekben is, ellenben Pilisborosjenőn az egytizedük. A helyi vezetők úgy vélték, hogy az új, rendszerváltozás után létesített vállalkozásoknak alig egyötöde-egyharmada ténylegesen megalapozott, jól működő, életképes, míg az 1989 előtt létrehozottakénak ennél jóval nagyobb hányada.

Az egyéni vállalkozások életképességéről, működésük időtartamáról nincsenek területi bontású adatok (részben azért, mert nehézségekbe ütközik a nyomon követésük a bejelentési kötelezettségek elmulasztása miatt), ám a helyi tapasztalatok adhatnak némi támpontot. 1991-ben és 1992-ben Dömsödön 33, illetve 74, Fóton 116, illetve 198, Diósdon 39, illetve 88 és Tökölön 30, illetve 20 vállalkozói igazolványt adtak vissza, míg 1991 és 1992 között Tárnokon 106-ot, Alsónémedin 20-at, Budakeszin 207-et és Sós-kúton 23-at. Néhány településen (Halásztelek, Pomáz) egyre több azoknak a vállalkozásoknak a száma, amelyek még az alapítás évében szűnnek meg. Pomázon 1992-ben 63, Halászteleken 39 abban az esztendőben váltott igazolványt adtak vissza. Ez szintén az egyéni vállalkozások magas „halandóságára” utal.

Az, hogy az egyéni vállalkozásokból sok csak vegetál, kevésbé sikeres, működésének időtartama rövid, életképessége csekély, számos okra vezethető vissza. Többek között arra, hogy a liberálisabb vállalkozói törvény eredményeként felhígult a vállalkozók köre. A piacon a felkészületlen, a fogyasztókat és a korrekt piaci szereplőket tevékenységükkel egyaránt hátrányosan érintő vállalkozások tömege jelenik meg. Olyanokból lesznek vállalkozók, akik nem rendelkeznek megfelelő szakképzettséggel, arra viszont nincs mód, hogy a szakértő alkalmazott meglétét és folyamatos működését bárki ellenőrizze. A hozzá nem értés, a szakértelem hiánya miatt omlik össze a vállalkozások zöme, mert rosszul mérik fel a költségeket, a keresletet, és ezáltal nem bírják a versenyt a piactudomány körülményei között.

A piacnak a vállalkozás sorsában meghatározó szerepe van, szinte attól függ a létezése, hogy miként állja meg a helyét a piacon, milyenek az igények iránta, s mennyire felel meg azoknak. Az egyéni vállalkozások elsődlegesen a helyi szükségletek kielégítését, a helyi ellátás javítását célozták meg. Kivételt a mozgóárusok, a teherfuvarozást, áruszállítást és a valamilyen cég számára beszállítást végzők, valamint az ügynökök jelent-

hetnek, akik más térségek, települések lakosságának kiszolgálásából is részt vállalnak. Egyes vállalkozástípusokból, például a kereskedelem területén az élelmiszerdiszkontokból már túlkínálat, telítettség is van, ezért csak azok tudnak fennmaradni, amelyek kedvezőbb földrajzi fekvésűek, illetve gazdagabb áruválasztékkal és alacsonyabb árakkal várják vásárlóikat. De az éleződő versenyben a fizetőképes kereslet szűkülésével egyidejűleg más tevékenységeknél is egyre nagyobb hangsúlyt kap a jó minőség, a megbízhatóság és a mérsékelt ár.

Az országos tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyéni vállalkozóknak csak alig egyötöde foglalkozik közvetlen vagy közvetett exportra alkalmas árunak és/vagy szolgáltatásnak az „előállításával”. Az exportkibocsátás mértékét jelzi az is, hogy az egyéni vállalkozóknak mindössze 17 százaléka rendelkezik önálló külkereskedelmi jogosítvánnyal, ugyanakkor csupán 8 százaléka van jelen közvetlenül valamilyen exportpiacon. Egy másik vizsgálat alapján az egyéni vállalkozóknak mindössze 10 százaléka van jelen a külföldön, csekély exporttal. Bár eltérés figyelhető meg a két adat között, mindkettő szerény külföldi pozíciójukat erősítette meg.

Előidézheti a vállalkozás sikertelenségét az is, ha az egyéni vállalkozó a megfelelő iskolai végzettség és szaktudás meglétének vagy hiányának túl nem rendelkezik olyan egyéb személyes adottságokkal (kor, rátermettség, egészségi állapot, mentalitás, munkabírási, családi környezet stb.) sem, amelyek szintén elengedhetetlenek. A vállalkozás sokszor újfajta életformát, életstílust, életritmust is megkövetel, amelynek elsajátítása ugyancsak időbe telik. Mindezek főleg a munkanélküliek esetében jelenthetnek problémákat, akiknek egy hányada részben azért vált munkanélkülivé, mert már a korábbi munkahelyén sem állta meg igazán a helyét, akkor is gondok voltak vele betegeskedés, fegyelmezetlen munkavégzés stb. miatt. A vállalkozóvá válás nagyon hosszú tanulási folyamat eredménye. „Nem az a jellemző — az egyik polgármestert idézve —, hogy a gyárból kijön valaki és rögtön vállalkozó lesz.” Erre szintén készülni kell, nem elegendők csak az előnyös egyéni tulajdonságok, amelyeknek azonban sokszor sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítanak, mint a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági környezetnek, sok más szempontot is figyelembe kell venni.

Napjainkra bebizonyosodott, illúzió azt hinni, hogy a felnőtt lakosság, az aktív népesség nagy része vállalkozói hajlandóságot mutat, sőt azt is, hogy a munkanélküliek zöme vállalkozó lehet, ugyanis csak egy-két százaléka vállalkozik.⁴

Hazánkban 1989 óta — kisebb-nagyobb ingadozásokkal figyelmen kívül hagyva — folyamatosan növekszik a munkanélküliek száma, s jelenleg körülbelül 530 ezren vannak. Pest megyében 1990 és 1993 júniusa között 12 340 főről 51 475 főre szökött fel a számuk, de alacsonyabb rátájával (11,1 %) még így is kedvező helyet foglal el a megyék között, mivel sokkal jobbak itt az elhelyezkedési lehetőségek, mint Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol jóval magasabbak a munkanélküliségi ráták (19,5 %, 20,1 %, 21,1 %). A munkanélküliek területi megoszlásában Pest megyében is számottevő különbségek észlelhetők. Annak ellenére, hogy a számukat tekintve a népesebb településeken voltak többen, a lakónépességhez viszonyított hányaduk a kisebb és/vagy a periférikus fekvésű településekben ért el magasabb értéket, így az azzal összefüggő gondok is főleg azokat sújtották.

Napjainkra már mind nyilvánvalóbb, hogy a munkanélküliből vállalkozóvá válás sem a gazdasági kilábalásban, sem a foglalkoztatási problémák leküzdésében nem játszik olyan szerepet, mint amit előzetesen reméltek. A polgármesterek, egyetértve ezekkel, az utóbbival összefüggésben arra hivatkoztak, hogy az egyéni vállalkozások egyfelől azért nem enyhítették a munkanélküliséget a települések többségében, mert a beindításhoz vezető út is rögzös, amit többek között azért is csak kevesen tudnak „végig csinálni”, mert nincsenek vagy csak elvétve akadnak segítő, felkészítő, tanácsadó létesítmények. Másfelől azért, mert a vállalkozás működtetése a piaczgazdaság körülményei közepette, az erősödő versenyben szintén számos nehézséggel jár, amelyek kiküszöbölése ugyancsak akadályba ütközhet kiépített háttérintézmény nélkül. Továbbá azért sem, mert mint jobbra családi vállalkozások nem, vagy csak ritkán alkalmaznak családon kívüli munkaerőt.

A vállalkozók töredéke foglalkoztat alkalmazottat Dömsödnön csakúgy mint Solymáron. Halásztelken 1993-ban 340 vállalkozás körülbelül 70 főt alkalmazott, ami azt jelenti, hogy csak minden ötödik

⁴ A Pest megyei településeken — bár pontos adatok nincsenek — a polgármesterek meglátása az, hogy ennél mindenképpen magasabb a munkanélküliekből lett vállalkozóknak a részesedése, amit azzal indokoltak, hogy a foglalkoztatási és a szociális problémák erősödésével párhuzamosan növekszik az egzisztenciális kényszerből indított vállalkozások száma, amelyek körében viszont igen gyakori a megszűnés, amelyről a következőképp vélekedtek: „A körülmények, lehetőségek határozták meg a vállalkozás milyenségét nem a szakképzettség.” (Nagykovácsi). „A próbálkozás, illetve a szerencsétlenkedés szintjét üti meg több közülük.” (Üröm). „A kényszervállalkozók zöme nem komoly szándékú.” (Pomáz). „A muszájvállalkozók egyre nagyobb hányadát képezik a munkanélküliek vagy olyanok, akik abból menekülve, illetve azt megelőzve fognak bele, hiszen úgylis hamarosan utcára kerülnek.” (Csobánka).

vállalkozásnak volt egy alkalmazottja. Minimális az alkalmazottat foglalkoztató vállalkozások száma Tápióbicskén is. Csömörön a leggyakrabban egy-két főt alkalmaznak a vállalkozások a polgármester tapasztalata szerint. Csobánkán több olyan vállalkozás található, amely alkalmazottat is tart. Pilisborosjenőn rendszerint 2-3 főt foglalkoztatnak, de a többség itt is családi vállalkozás. Ugyanakkor a fővároshoz közeli agglomerációs övezetbe tartozó településeken (például Csobánka, Nagykovácsi) úgy tartották az önkormányzati szakemberek, hogy valamelyest sűrűbben fordul elő alkalmazottak foglalkoztatása. Így a munkanélküliség mérséklésében feltehetően ebben a térségben jelentősebb szerepet játszik, amit a munkanélküliségi mutatóknak a periférikus régióknál alacsonyabb értéke is bizonyítani látszik.

A tőkehiány, illetve az, hogy sokan már az induláshoz kölcsönt igényelnek, szintén előidézheti a vállalkozás eredménytelenségét. Általában a régebben működő vállalkozások a tőkeerősebbek, amelyek zömének üzemeltetéséhez éppen ezért nincs is szükség jelentős tőkére. Mindezeket közvetve a polgármesterek megállapításai is alátámasztották. Pilisborosjenőn nem jellemző a nagy tőkebefektetés, nincsenek tőkeerős vállalkozások, az életkörülmények javítása a cél. Pomázon a vállalkozók többsége nem jól szituált, a lefelé csúszó középosztályból kerül ki. Budakalászon szintén tőkehiányosak a vállalkozások, a kiemelkedő tehetősök száma 34-re tehető. Csömörön és Csobánkán is nagyon kicsi a tőkeforrás, és a különféle növekvő terhek (például adó, társadalombiztosítási járulék) ugyancsak nyomasztólag hatnak a magánkezdeményezésekre. A vállalkozáshoz nélkülözhetetlen tőke, induló vagyon részben korábbi megtakarításból, részben kölcsönökből, illetve a kezdő vállalkozásokat támogató különféle hitelkonstrukciók igénybevételeiből származik. Csak elvétve akadnak olyan egyéni vállalkozások, amelyek külföldi forrásból jutnak tőkéhez. Az induló vállalkozásokat erőteljesen segítő támogatási formák nemcsak azért nem igazán kedvezők, mert szélesítik a nem eléggé megfontolt vállalkozások táborát, hanem azért is, mert főleg azok felett bábáskodik, amelyek körében úgy is magas a halandóság, sok a bizonytalanság, ezáltal elvonja a fejlesztési forrást a már jól működőktől.

A tőkeforrás szűkösségével összefüggésben a vállalkozás kudarcba fulladását, elhalását válthatja ki az is, ha nem rendelkezik a vállalkozó a szükséges korszerű termelési eszközökkel, ha ezért nem tud jó minőségű terméket előállítani és/vagy szolgáltatást nyújtani. De megpecsételődik a sorsa akkor is, ha megszűnnek, felszámolódnak azok a gazdasági (ipari) létesítmények, amelyekhez kapcsolódóan bedolgozói, alvállalkozói stb. formában folytatták tevékenységüket. Kétségtől a legrosszabbul azok a régebben funkcionáló vállalkozások jártak, amelyek nagy állami vállalatok beszállítói pozíciójára alapozták tevékenységüket, mivel az elmúlt években piacaik jelentékeny részét veszítették el.

A csobánkai és a pomázi polgármester is egyetértett abban, hogy az egyéni vállalkozásoknak töredékét, míg a társas vállalkozásoknak feltehetően tetemesebb hányadát képezik azok, amelyek csak mint fiktív, alvállalkozások léteznek. Ezeken kívül azonban még akadnak olyan vállalkozások is, amelyek tartós betegség, halálozás vagy egyéb ok miatt hosszabb-rövidebb időn át nem működnek, vagyis átmenetileg szüneteltetni kényszerülnek a tevékenységüket, ami ahhoz vezet, hogy a nyilvántartott és a ténylegesen funkcionáló egyéni vállalkozások száma nem egyezik, közöttük néhány százalékos eltérés figyelhető meg.

A vállalkozók szocio-demográfiai tulajdonságai

A vállalkozók legnagyobb hányada a fiatalokhoz és a középkorúakhoz sorolható, általában 30—45 év közöttiek. A két korcsoportot többnyire eltérő motiváló erő hajtja a vállalkozás irányába. Amíg az előbbieket inkább a kihívás, az új iránti fogékonyság, a nagyobb vállalkozási kedv, addig az idősebbeket jobbra a munkanélküliség vagy a munkahely elvesztése iránti aggodalom mozgatta.

Nagyon érdekes jelenség figyelhető meg a fővárosközeli településekben (Budakalász, Csömör, Nagykovácsi, Pilisborosjenő, Üröm), amelyekben a lakosság jelentős részét képezik a közelmúltban beköltözötték (túlnyomóan fiatalabbak), ugyanis körükben jóval magasabb a vállalkozási kedv mint az „öslakoságnál”, ami valószínűleg az utóbbiak kedvezőtlenebb korösszetételének is a következménye. Életvitelük, magatartásuk gyakran eltér a helyi lakosokétól, sokan közülük csak a település bizonyos részeiben építkeznek (hisz ott volt telekvásárlási lehetőségük), így valamelyest elkülönülnek a helyi társadalmon belül, nem vesznek részt a helyi közösségi életben. A „társadalmi megosztottság”, az „öslakosság szerényebb” anyagi helyzete és az „idegenek” kirívó gazdagsága (például nagy házak, nyugati autók), illetve a társadalmi különbségek erősödése egyre nagyobb feszültségek forrása is egyben. Az eltérő életmód és gondolkodás, továbbá a település ügyeihez való más szempontú közelítés súlyos, neuralgikus pontjai a helyi társadalomnak.

A rendszerváltozás előtt a magánszektorban dolgozók döntően a férfiakból kerültek ki, főleg a hagyományos kisipari tevékenységek túlsúlya miatt. 1990 után e téren is erőteljes változás következett be, mivel nagymértékben emelkedett a nők részvétele, s ezáltal csökkent a két nem aránya közötti eltérés, habár még mindig az erősebb nem van fölényben. Pomázon a férfiak 1990-ben 163 új vállalkozásból 60 százalékot, három évvel később viszont 236-ból már csak 55 százalékot alapítottak. Mogyoródon a kiadott igazolványoknak 1991-ben 57 százalékát, 1993-ban 54 százalékát váltották ki férfiak. Nagykovácsiban, Sós-kúton és Tápióbicskén közel azonos arányban vállalkozik a két nem. Halásztelken 1993-ban a vállalkozók kétharmadát tették ki a férfiak, míg Pilisborosjenőn 61 százalékát.

Az országos tapasztalatok arra utalnak, hogy a vállalkozók alapvető bázisát a szakmunkások és az értelmiségiek adják. A vizsgált Pest megyei falvakban a vállalkozók többségének a legmagasabb iskolai végzettsége a nyolc általános iskolai osztály és a szakmunkásképző vagy szakközépiskolai, gimnáziumi érettségi. A diplomások aránya szerényebb, 10–20 százalék körüli, de az agglomeráció településeiben ennél több is lehet. Budakalászon a vállalkozók túlnyomóan szakmunkások, csakúgy mint Tárnokon. Sós-kúton a zömük nyolc általánost végzett, ellenben Tápióbicskén különféle középiskolákat.

Az egyéni vállalkozók iskolai végzettségének, szakképzettségének és az azokkal összhangban álló tevékenység végzésének a pontos megítélését nagymértékben megnehezíti az új vállalkozási törvény, mert egyfelől bizonyos tevékenységekhez nem szükséges szakképesítés, másrészt mivel a vállalkozók rendszerint igen tág tevékenységi körre kérnek engedélyt, nem valószínű, hogy mindegyik üzéséhez rendelkeznek a megfelelő kvalifikációval. Az általános az, hogy a szakképzettséget igénylő vállalkozásoknál (például egyes kisiparosi, szellemi tevékenységeknél) az egyéni vállalkozó rendelkezik azzal. Ugyanakkor a szakirányú végzettséget nem megkövetelőknél (például a kiskereskedelmi tevékenységeknél) már több az olyan vállalkozó, aki nem mondhatja magáénak az elvárt szakképzettséget. Mogyoródon és Nagykovácsiban csak a kisebbség vállalkozik a szakképzettségével összhangban, ami sok szempontból negatívan hathat a vállalkozás működésére, eredményességére. Ezzel szemben Csobánkán 60–70 százalékra becsülik a szakképzettségüknek megfelelően vállalkozók arányát.

5. tábla

*Az egyéni vállalkozások megoszlása a tevékenység jellege szerint
néhány Pest megyei faluban, 1993
(az önkormányzatok nyilvántartásai alapján)*

Település	Összes egyéni vállalkozás (darab)	Ebből:				
		ipari	mezőgazdasági	kereskedelmi	közlekedési, szállítási	egyéb
tevékenységet folytat (százalék)						
Budakalász	139	17	2	49	5	27
Halásztelek	398	46	0	37	13	4
Mogyoród	38*	26	8	51	10	5
Nagykovácsi	43	5	-	67	5	23
Pilisborosjenő	153	30	3	35	8	24
Pomáz	247*	21	3	59	1	16

* Az 1993-ban kiadott vállalkozói igazolványok száma.

Az egyéni vállalkozók tevékenységi skálája igen sokszínű napjainkban, jól érzékelteti ezt az 5. táblában bemutatott néhány község adata is.

Az igen széles tevékenységi skála többek között arra vezethető vissza, hogy nagy mozgásteret, szélesebb változtatási lehetőséget biztosítva önmaguknak, nagyobb esélyt látnak a vállalkozás fennmaradására, zavartalan működésére, illetve az adminisztratív ügyintézés kiiktatására akkor, ha az egyik tevékenységi forma nem válna be, ugyanis nem kell az újonnan tervezett (másik) tevékenységhez ismét engedélyeket beszerezni. Hozzájárul ehhez az is, hogy az egyéni vállalkozó nem köteles az igazolványban feltüntetett összes

tevékenységet egyidejűleg gyakorolni. Az is sokszor megesik — az előbbiekből eredően —, hogy a vállalkozók egyszerre egymáshoz egyáltalán nem kapcsolódó tevékenységek végzésére váltják ki igazolványukat. Így adódhat olyan vállalkozó — csak néhány szélsőséget kiragadva —, aki termékforgalmazó és szellemi szabadfoglalkozású (Pomáz), vagy lábápoló és kereskedő (Mogyoród), vagy földmunkás és mozgóárus, vagy szobafestő-mázoló és kereskedő (Budakalász) is egyben.

Tekintettel mindezekre az egyéni vállalkozások tevékenységi jelleg szerinti besorolását igen óvatosan kell kezelni.

A helyi gyűjtésű adatok arról tanúskodnak, hogy a falvakban az egyéni vállalkozások legnépesebb csoportjai a tényleges termelést és javítást végző kisiparosok és a kereskedéssel foglalkozó kiskereskedők. Az utóbbiak száma a már korábban ismertetett okokon felül azért is olyan magas, mert sok közöttük a főállás megtartása mellett ügynökként működő. Például 1993-ban Mogyoródon a kereskedők 15, Pomázon 29, Pilisborosjenőn 30, Halásztelken 40 százalékát adták az ügynökök. A mezőgazdasági és közlekedési, szállítási tevékenységet folytatók egyébként sem jelentős hányada eltöri szinte a többi szolgáltatást biztosítókéhoz képest, akik között szellemi szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, orvos, művész stb.) éppúgy találhatók, mint ingatlan adásvétellel, biztosítással, vagyonvédelemmel, számítástechnikával stb. foglalkozók.

Az egyéni vállalkozások fő- és mellékállásban egyaránt folytathatók, de a legtöbben az előbbi „választják”. A munkalehetőségek beszűkülése következtében kevés az esély arra, hogy a főfoglalkozáson kívül még mellékállásban is lehessen dolgozni. Kivételt főleg a kereskedelmi vállalkozások jelentenek egyfelől azért, mert a családi vállalkozás keretében működtetett boltok, üzletek teendőinek az ellátásába a „mellesleg” máshol főállásban levő családtagok is bekapcsolódnak. Másfelől, mert a kereskedők tetemes részét kitevő ügynökök a legtöbbször az egészen más elfoglaltságot adó főállásuk mellett próbálkoznak ezzel a tevékenységgel, hogy többletjövedelemhez jussanak. Ezek révén a több lábbon állás is megvalósul, mert ha a vállalkozás nem sikerül, akkor is van „stabil jövedelmük és munkájuk”, legalábbis a család egy-két tagjának.

Az egyes településeken bejegyzett egyéni vállalkozói igazolványok tulajdonosai néhány főt nem számítva helyi lakosok, és döntően helyben is végzik a vállalkozást. Elsődlegesen a kereskedelemben és szolgáltatásban működő vállalkozásoknál fordul elő, hogy a lakóhelyen kívül, máshol üzik. Egyúttal az is megemlítendő, hogy ezek azok a fő területek, amelyeket a helyi vezetők közül is többen úgy látnak, hogy további fejlődésük várható az elkövetkező években, mivel ezeknél még vannak feltáratlan lehetőségek.

*

Az elmúlt években Pest megyében is erőteljesen, de az országonál szerényebb mértékben nőtt az egyéni vállalkozások száma, ennek ellenére a megyék közül napjainkban is a legtöbbet Pest megye tömöríti.

Ám a megyén belüli megoszlásukban korábban kifejlődött területi különbségek továbbra is fennmaradtak, sőt fokozódtak. A fővároshoz közeli településekben, az agglomerációs övezetben az egyéni vállalkozások magasabb számukból adódóan is meghatározóbb erőt jelentenek nemcsak a helyi gazdaságban, hanem a helyi társadalomban is. Épp ennek ellenkezője érzékelhető az agglomerációs övezettől távolabb fekvő, megyeszéli településekben, döntően falvakban, ahol az egyéni vállalkozásoknak a helyi gazdaságban betöltött szerepe nem meghatározó, s a helyi társadalom struktúrájára sem hatnak különösebben. Sajátos vállalkozói csoport kialakulása sem figyelhető meg ezekben a régiókban.

Ebből a vizsgálatból is kitűnt, hogy Pest megye települései korántsem kezelhetők egységesen. Az egyes települések, kistérségek egyéni vállalkozásai ugyanis a főbb vonások hasonlósága ellenére számos olyan sajátossággal rendelkeznek, amelyek felfedése további mikroszintű vizsgálatokat igényel.

SUMMARY

The primary aim of the study is to explore characteristic features of private undertakings in county Pest, drawing on statistics and interviews made with leaders of local authorities. The experiences gained here may prevail if assessing other regions of the country too, since the majority of the undertakings have been concentrated in county Pest.

Private entrepreneurs in county Pest are as a rule 30—45 years old, with a larger proportion of males, though the share of women has recently been increasing. The majority of private entrepreneurs were trained in apprentice school, however, the proportion of professionals comes to significant extent in this county, due to the nearness of the capital. Private entrepreneurs are mostly engaged in small-scale industry or retailing and have a few employees.

Taken as a whole it can be said that in smaller settlements of the county the private undertakings play a much more modest role — also because of their small number — both in employment on the site and in local social and economic life.

KENDŐZETLENÜL A MEZŐGAZDASÁGRÓL

A mezőgazdaság, közelebbről a földtulajdon magyarországi helyzetével foglalkozik *Benet Iván* „A föld, az istenadta föld ...” című tanulmányában.¹ A dolgozat megírását az 1945. évi magyarországi földreform 50 éves évfordulója, illetve az 1990 utáni rendszerváltozást követő kártalanítás és privatizáció első tapasztalatai tették időszerűvé. Ez utóbbi események hatását „vitaindítás gyanánt” foglalta össze a szerző fent nevezett tanulmányában.

Benet Iván gondolatai igen erős visszhangot keltettek olvasói körében. Tekintélyes elméleti és gyakorlati mezőgazdasági szakemberek küldték be a szerkesztőségbe írásos, egyöntetűen a szerzővel egyetértő hozzászólásukat, és kommentálták vagy továbbfűzték a szerző által felvetett gondolatokat.

A hét írásos hozzászólás² az alábbi főbb témákat járja körül:

1. az agrárágazat szerepe a nemzetgazdaságban a rendszerváltozás előtt;
2. a mezőgazdasági szövetkezetek agrárpolitikai szerepe és felbomlásuk következményei;
3. az agrárágazat jelenlegi helyzete kialakulásának okai és következményei;
4. a privatizáció és a kárpótlás hatása a mezőgazdasági ágazatra;
5. a kiút keresése, a válság megoldásának szükségessége.

Az alábbiakban a hozzászólásokból teszünk közzé részleteket a szerzők nevének alfabetikus sorrendjében. Hogy csupán részleteket – melyeket (...) választ el egymástól –, ennek elsősorban a helyszűke az oka. Az idézett szövegek kiválasztásakor mindenekelőtt a szerzők általunk legjellemzőbbnek ítélt, és a fentebb említett témaköröket legerőteljesebben illusztráló gondolatai sine ira et studio bemutatásának szándéka vezetett.

DOMOKOS ZOLTÁN HOZZÁSZÓLÁSA

Domokos Zoltán elsősorban a szövetkezetek védelmében fogott tollat, nyomon követve e gazdálkodási forma felbomlásának legfőbb következményeit.

„...A szövetkezeti parasztság megértéssel fogadta a rendszerváltozást, amelytől konstruktív agrár- és szövetkezeti politikát várt. Többsége egyetértett abban is, hogy a szövet-

¹ *Benet Iván*: A föld, az istenadta föld... *Statisztikai Szemle*. 1995. évi 3. sz. 216–227. old.

² *Domokos Zoltán*: Hozzászólás. (5 old.); *Gazdag László*: Elszalasztott lehetőségek. (13 old.); *Dr. Nagy Lajos*: Hogyan lesz a kicsiből nagy. (11 old.); *Oros Iván*: Kendőzetlenül a mezőgazdaságról. (8 old.); *Proksza János*: Pusztába kiáltott szó? (6 old.); *Dr. Sántha Attila*: Egy újabb elszalasztott lehetőség. (10 old.); *Dr. Tóth József*: Az elértéktelenített „istenadta föld”. (10 old.) A kéziratok 1995. júniusáig érkeztek be végleges formájukban. A dr. Sántha Attila és dr. Tóth József hozzászólásának alapját képező kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával végezték.

kezetek átalakulása a megváltozott politikai–gazdasági közegben aktuálissá vált, és a magántulajdon nagyobb térnyerésével a szövetkezet és az egyéni gazdálkodók közötti kapcsolattartás új szervezeti formáit kell kidolgozni oly módon, hogy a tulajdonformák közti szembenállás ne következzen be. 1985 és 1990 között a szövetkezetek termelése megrekedt, sok üzem veszteségesen működött, és termelésük versenyképessége fokozatosan romlott. Az új agrárreformnak tehát megérték a feltételei. A szövetkezeti mozgalom nyitott volt a változások előtt, és történelmi lehetőség nyílt arra, hogy egy exportorientált (világszínvonalon termelő), a kistermelést eredményesen integráló, ugyanakkor a nemzetközi normáknak nem mindenben megfelelő mezőgazdasági szövetkezeti struktúra alkalmazkodjék végre a piacgazdaság térnyerésének követelményeihez, miközben a szövetkezeti reform lényegét megőrzi.

A rendszerváltozást követően azonban megindult az elvi–ideológiai és pénzügyi–gazdasági támadások sorozata a szövetkezetek ellen. Ez mind politikailag, mind gazdaságilag káros volt, amely nem maradt következmények nélkül. Benet Iván riasztó adatokkal támasztja alá a termelés és az állatállomány csökkenését. Fontos azonban a termelőkapacitások és elsősorban a termőföld kihasználatlanságára is rámutatni. Miután a parlagterületek alakulásáról nincs a mezőgazdasági üzemeknek adatszolgáltatási kötelezettsége, pontos adatok nem állnak rendelkezésre. Mértékadó becslések 1993-ban 5–700 000 hektárra tették a műveletlenül hagyott földek nagyságát. Ez ijesztőnek tűnik, de realitásában aligha kételkedhetünk, hiszen a földtulajdon és -használat körüli bizonytalanság már a kárpótlási törvény meghozatala óta tart, és a jogszabály végrehajtása elindított egy kumulatív folyamatot, amelynek következtében – újabb okok miatt – növekszik a műveletlenül maradó mezőgazdasági terület nagysága: a törvény nem egyértelmű megfogalmazása, többszöri módosítása, a kárpótlási jegyek kiadásának, valamint az árveréseknek a késedelme szinte hónapról hónapra növelte a parlagterületeket az elmúlt időszakban. Növekszik a vetetlen terület abból adódóan is, hogy a gazdaságilag megtört, pénzügyileg elgyengített szövetkezetek képtelenek gondoskodni a kárpótlásra kijelölt s a licitálásból visszamaradt kárpótlási földek megműveléséről, ezért azokat átadták az önkormányzatoknak. Azok többsége azonban nem tud ezekkel mit kezdeni. Kisebb részére – ingyenes használatban – akad vállalkozó. Ez viszont óhatatlanul kaotikus rablógazdálkodáshoz vezet. Nagyértékű ültetvények esetében ez különösen aggasztó, hiszen az emiatt beálló értékcsökkenés hatványozott. Egy részüknek ilyen sorsra juttatása is azt jelzi, hogy az átalakulás, a privatizáció kellő szakmai megalapozottság nélkül, pazarló módon ment végbe.

A műveletlenül hagyott földek intenzív növekedése nem köthető kizárólag a kárpótláshoz. Ez a folyamat 1991-től indult el, amikor a kormányzat a kedvezőtlen termőhelyi adottságú térségekben megszüntette a termelési támogatásokat. Ennek hatására ezeknek a szövetkezeteknek nagy része arra kényszerült, hogy a termelést hagyja abba ezeken a földeken, mert a támogatás megszűntével nem tudja elviselni a veszteséget. Az 1994-es földtörvény szintén ösztönözte a parlagterületek növekedését – itt is elsősorban a kedvezőtlen adottságú körzetekben –, amennyiben kimondta, hogy jogi személyek tulajdonában nem lehet termőföld.

Az átalakulás egy másik negatív jellemzője a fokozatosság hiánya. Ez megnyilvánul egyrészt abban, hogy nagy horderejű problémák, feladatok kivitelezésére rövid a jogszabályokban rögzített időtartam. Másrészt magában a törvényalkotásban is több körültekin-

tésre lett volna szükség. Lehetőségük sem maradt az érintetteknek arra, hogy maguk döntsék el, mit és hogyan akarnak. Az átalakulás folyamatában, indokoltsága ellenére nem tettek különbséget például termelő- és szakszövetkezet, a jó minőségű földeken és a kedvezőtlen adottságú területeken gazdálkodó termelők között ... Benet Iván szól a szövetkezetek által integrált kistermelés tönkretételéről is ... Ennek következményei között elég itt utalni a mind több élelmiszertermékre kiterjedő hiányra és a növekvő importra, a növekedő falusi munkanélküliségre, a feketegazdaság nagymérvű elburjánzására, és lehetne még folytatni. Úgy gondolom, a feketegazdaság terjedése szorosan összefügg a szövetkezetek szétfelbomlásával. A szervezetileg és gazdaságilag legyengített szövetkezeti szektor ideális vadászterület az ilyen „vállalkozók” számára, akik között újabban egyre több a gazdasági társaság is. A kényszerhelyzetbe hozott szövetkezet kénytelen jóval érték alatt értékesíteni vagy bérbe adni különböző eszközt, üzemet stb., hogy bevételhez jusson. Az így megszerzett vagyontárgyakat illegálisan vagy félillegálisan hasznosítják. A félillegális ez esetben azt jelenti, hogy a végzett teljes tevékenység egy kis részét legalizálják, így kevésbé feltűnő az, hogy kijátsszák nagyszámú adók, járulékok fizetését ... E néhány kiragadott momentum megvilágításával kívántam érzékeltetni, hogy Benet Iván cikke az abban tárgyaltakon túl mutat, nagy horderejű, egyéb kérdéseket is felvet. Sürgető lenne teljes körű elemzés és értékelés és a következtetések levonása.”

GAZDAG LÁSZLÓ HOZZÁSZÓLÁSA

Gazdag László hozzászólása az agrárágazat nemzetgazdaságon belüli szerepét, illetve a szerep elvesztését és ennek következményeit elemzi.

„...Magyarországon sajátos újratermelési modell alakult ki az 1970-es évek elejétől kezdve. Ennek lényege, hogy a fokozódó agrárexport bevételeiből, valamint a fölvelt hitelekkel finanszíroztuk a rossz, alacsony hatékonyságú gazdaságszerkezetet. A hatékony agrártermelés alacsony élelmiszerárakat és így alacsony ipari bérszínvonalat tett lehetővé, ami úgy, ahogy elviselhetővé tette ipari termékeink árszínvonalát, legalábbis részben, a világpiacon. Ennek következtében az ország másfél évtizeden át a kelet-európai átlagnál magasabb életszínvonalat tudott felmutatni.

Hozzá kell tenni ehhez azt, hogy már az 1970-es évektől kezdve a mezőgazdaság volt az egyetlen nettó teherviselő ágazat, ami főként a nettó exportőr ágazat jellegével azonosítható ... az ipar konzervatív szerkezete rögzült, vagyis magas nyersanyag- és energia-tartalmú, alacsony brain-tartalmú termékekkel léptünk ki a világpiacra, aminek következménye volt a folyamatos cserearányromlás. Ugyanakkor ez az ipari szerkezet erősen importfüggő maradt, jelentős energia- és nyersanyag-behozattal terhelve meg a külkereskedelmi mérleget. Az a tény, hogy ezzel a termékszerkezettel egyáltalán megjelenhettünk a világpiacon, szinte kizárólag alacsony árainkkal magyarázható. Ezt az árszínvonalat az alacsony bérszínvonal biztosította, amit viszont az alacsony agrárárak, a hatékony mezőgazdasági tömegáru-termelés tettek lehetővé ... Az 1970-es években a magyar agrártermelés az ország, sőt az egész KGST, a keleti tömb látványos sikerágazata volt. A Világbank egyik statisztikája szerint 1968 és 1983 között, a magyar mezőgazdaság növelte a leggyorsabban a világon az egy főre jutó élelmiszer-termelést. A közhiedelemmel ellentétben a hatékonysági mutatók sem alakultak rosszul. Beáramlott hazánkba a legkorszerűbb technika és technológia, amely találkozott az ágazattársító nagyüzemi szerkezet-

tel, a nagy táblaméretekkel, a világon egyedülálló gépkihasználtsági mutatót produkálva. A korszerű technika, a kedvező üzemi méretek és szerkezet, a jól képzett agrármenedzsment és szakemberállomány együttesen érte el a világszínvonalat. Az élőmunka termelékenysége sem alakult rosszul a szűkített önköltség szintjén, azaz a szűkebb értelemben vett ágazati szinten (búza-, kukoricatermelés, tejtermelés stb.) nézve. Üzemi szinten ez a mutató sokat romlott, de nem szabad elfelejteni azt, hogy a magyar szövetkezeti szektor rengeteg nem profit funkciót is hordozott, amit más nem tudott volna átvállalni. Éppen ennek a védőernyős szerepnek az erősítésére és nem megsemmisítésére lett volna szükség a rendszerváltás időszakában, enyhítendő a vidék átalakulásának meg-rázkódtatásait ... Az 1970-es években Magyarországon kialakult hatékony agrártermelési modellnek három fundamentuma volt:

- a) a soklábbon álló (diverzifikált) nagyüzem,
- b) az árutermelő kisgazdaságok rendszere, amely a nagyüzem integráns részeként fejlődött,
- c) és végül a termelési rendszerek mint komplex ellátó, szolgáltató és fejlesztő központok.

Az agrárfejlődés alapját a kedvező világpiaci árak és értékesítési lehetőségek, valamint az említett kedvező belső tényezők együtt képezték ... Miért omlott össze a magyar nemzetgazdaság eme tartóoszlopa? ... Az 1980-as években megváltozott a helyzet. Először is egy olyan tényezőt kell kiemelni, mely független bármely rendszertől, nevezetesen egy elhúzódó agrár világválság kialakulását, az árak zuhanását. Ekkor már nem hatékonyságok versenyeznek a nemzetközi élelmiszerpiacokon, hanem támogatási politikák és kondíciók.

A másik ok egy politikai rendszerből fakadó tényező, mégpedig a kommunista rezsim végső válsága. A fennmaradásért küszködő rendszer onnan igyekezett elvonni jövedelmeket ahonnan tudott, és Magyarországon ez az agrárszektor volt ... Ugy gondolom, hogy az 1989-ig három lábbon álló magyar mezőgazdaságot négy lábra kellett volna állítani: a diverzifikált nagyüzem, az integrált háztáji kistermelés és a termelési rendszer mellé (és nem helyébe) kellett volna állítani a megfelelő méretű, fölszereltségű és tőkeerejű családi farmok hálózatát. Nem a nagyüzemmel harcolva, hanem azt kiegészítve, azzal szorosán együttműködve. Például a nagyüzem, a termelési rendszer szaktanáccsal, gépi munkával láthatná el (láthatta volna el!) a kezdés nehézségeivel küszködő farmokat.

Azt pedig, hogy végül farmermezőgazdaság legyen-e Magyarországon, vagy pedig megmarad valamiféle nagyüzem, termelőszövetkezet dominanciája, egy organikus fejlődésre kell (kellett volna) bízni, szektorsemleges támogatási politikával. Ne feledjük el, hogy a nyugati családi farm a maga tőkeerejével, technikai fölszereltségével másfél évszázad alatt jött létre, ráadásul sokkal kedvezőbb, agrárbarátabb környezetben. Ez a kedvezőbb környezet megmutatkozik a magasabb agrárárszínvonalban, az állami támogatás rendszerében s főként a termelő biztonságát szolgáló garanciák működésében. Magyarországon nem voltak és ma sincsenek meg ezek a feltételek, ezért a termelő jobban rászorul a nagyüzem, a diverzifikált struktúra védelmére ... Súlyos hiba volt, a kárpótlás és a „tulajdonrendezés” összekapcsolása, hiszen egy rendkívül elavult, szétforgácsolt birtokstruktúra jött létre, a világon egyedülállóan nagy földbérleti részarányal. (Tudjuk, nyugaton terjed a bérleti rendszer, de nem a termelés alapvető bázisaként, hanem a saját tulajdon kiegészítéseként.) Talán még súlyosabb hiba volt azonban annak a

történelmi lehetőségnek az elszalasztása, hogy Magyarország első demokratikusan megválasztott parlamentje és kormánya nem próbálta meg, éppen a nyugati mintát követve, a termelés–feldolgozás–forgalmazás tulajdonosi mélységű integrációját megteremteni, mégpedig a termelő dominanciájával.³ ... Az 1990-es évek első fele az elszalasztott lehetőségek korszaka volt. Ezért nagy árat fizettünk valamennyien. Folytatódik-e ez a tendencia, érvényes lesz-e az ezredfordulóig tartó egész évtizedre, ez a nagy kérdés. Sajnos egyelőre semmi sem mutat az érdemi változtatás irányába. Marad a „több támogatást adunk” jellegű pótcselekvés, az általános restriktió, a nadrágszík összehúzása. Megjegyzendő, hogy az agrárszektornak nyújtott „több támogatás” valójában csupán az infláció ellensúlyozása, illetve az elvonás mérséklése. Ugyanis Magyarországon nem a közvetlen állami elvonás a jelentős, hanem sokkal inkább az árdiszparitáson keresztüli közvetlen ágazatközi jövedelemátcsoportosítás. Az a tény, hogy a Lajtán túl a termelő harmadannyi húsért, gabonáért veszi meg ugyanazt a traktort, mint a Lajtán innen, s mindezt harmadannyi kamatra adott hitelből, mint itt, jelenti a támogatások és elvonások végső egyenlegében a döntő tételt, aminek következtében a magyar mezőgazdaság ma nem támogatott ágazat, ellenkezőleg, jelentős elvonások sújtják ... Ha a magyar élelmiszer-gazdaság a rendszerváltás után kialakult struktúrájában rögzül, az végezetes lehet az ágazatra, sőt, az egész nemzetgazdaság makroszintű struktúraváltása időszakában kellene léteznie, működni egy teherviselő fundamentumnak, egy foglalkoztatás és szociális szerepet is fölvállaló pufferágazatnak, és ezt a szerepet csakis az élelmiszer-gazdaság lenne képes ma betölteni. Az agrárágazat regenerálására lenne tehát először is szükség, amelynek kedvező kumulatív hatásai továbbgyűrűznének az egész vidékre, az egész nemzetgazdaságra ...”

DR. NAGY LAJOS HOZZÁSZÓLÁSA

Dr. Nagy Lajos, továbbgondolva a Benet Iván által felvetetteket, néhány további érveléssel támasztja alá az 1990-es évek agrárpolitikájának sikertelenségét, majd a német mezőgazdaság példáján mutatja be, hogy az átgondolt és a magántulajdonon alapuló fejlesztés elkerülhetővé tette volna a mezőgazdasági termelés visszaesését. Ő a „szövetkezetkérdéshez” az üzemméret gazdaságosságának elemzésével szól hozzá.

Benet Iván tanulmánya „...számos kérdést színvonalasan elemez. Hiányérzetünk – amely a területi korlátokból is ered – abban támadhat, hogy nem mutatja be, egy „atomizált” földbirtokszervezet miként „illeszkedik” a nyugat-európai folyamatokhoz, mekkorák lesznek ennek a társadalmi költségei, a jelenlegi helyzetből kiindulva hogyan lehet a méretgazdaságosságot kihasználó többszektorú mezőgazdasági struktúrát megvalósítani.

E szerteágazó kérdéskörből egyet kívánok kiragadni, az üzemi (föld-) koncentrációt az EU országokban. Különösen szemléletes lehet számunkra a németországi folyamatok

³ Tudjuk, hogy a nyugati farmerek az utóbbi három évtizedben úgy kerültek el lecsúszásukat a nagy multik és bankok függelékéivé, bedolgozó bér munkásaivá, hogy kialakították saját feldolgozó, forgalmazó, érdekvédelemértető szövetségeik, szövetkezeteik erős hálózatát. Ma már nem is annyira az állam szabályozza az agrártermelést Nyugat-Európában, mint inkább a termelők ezen szövetségei, a terméktanácsok, a farmszövetkezetek stb. Nagy-Britanniában a tej 100 százalékát szövetkezetek vásárolják föl, Dániában a sertések 92 százalékát, Franciaországban a bortermelés 40 százalékát kifejezetten termelőszövetkezetek állítják elő közös szőlőültetvényeiken és borfeldolgozó kombinátjaikban. Hollandiában a zöldség-, gyümölcs- és virágpiacot teljes egészében a termelők szövetségei ellenőrzik, igen szigorú rendszabályokkal akadályozva meg a magyarországihoz hasonló árfelhajtó lánckereskedelem kialakulását.

nyomon követése, mivel itt egy országon belül vagyunk tanúi a kisüzem-nagyüzem, valamint a családi gazdaság és szövetkezetek kapcsolatainak. Időszerű kérdés az is, hogy a koncentráció során az üzemméret növelése milyen társadalmi költséggel jár ... Napjainkban Európa országaiban megélénkültek az e kérdéstről folyó viták. A századfordulón (gondoljunk *O. Bauer* és *E. David* nézeteire) a kisüzem fölényét a kistulajdonos egyéni érdek által vezérelt erkölcsi felsőbbrendűségére és elpusztíthatatlan életképességére alapozták. A kényszerű kollektivizálás időszakában (elsősorban a Rákosi-időszakban) ennek ellentétéként a nagyüzem fölényét azzal indokolták, hogy a kisüzem nem, csak a nagyüzem képes bővített újratermelésre. A véleményalkotás e kérdésben a „politikai cikcakkoknak” és a termelés mennyiségi növelésének volt alárendelve. (Bár ez utóbbit az ötvenes években nem sikerült megvalósítani.) ... Az Európai Unió (EU) közgazdászai a régi kérdést más megközelítésben vizsgálják: az üzemméret és az üzemforma semlegességéből kiindulva azt elemzik, hogy melyik formának nagyobb a gazdasági hatékonysága (tőke- és költséghatékonysága) és a piaci versenyképessége. Ezen kívül nem elhanyagolható az sem, hogy a környezet megóvását és a vidéki népesség megtartását mint társadalmi célt melyik szolgálja eredményesebben. Érdekes, hogy ilyen kiinduló pontok mellett is gyökeresen eltérők az álláspontok, hiszen sokan a nagyobb méretű családi farmok, mások a bérmunkás-nagyüzemek mellett törnek lándzsát, amelyek körébe a magántőkés társasági és szövetkezeti üzemeket is sorolják. Egyébként mindkét vélemény képviselői a nagyobb hatékonyságra hivatkoznak.

A „családiüzem-pártiak” érvelésükben felhasználják az ún. intézményi közgazdasági irányzat mai eszköztárát. Az egyik ilyen vélemény képviselői a családi gazdaságok kisebb tranzakciós költségeire hivatkoznak. A tranzakciós költségek nem mások, mint az üzemek irányításával és az ügyletek megkötésével kapcsolatos költségek. Ide tartoznak egyfelől a gazdasági tevékenységek üzemi és üzemen kívüli összehangolásával kapcsolatos kiadások, a koordinációs költségek (az információs költségek, a szerződéskötéssel összefüggő költségek), másfelől a munka ösztönzésével, ellenőrzésével kapcsolatos költségek (a bérmunkások anyagi érdekeltségi rendszerének kidolgozása, a munka felügyelete).

Mindkét tranzakciós-költség-fajta, e vélemények szerint, a családi gazdaságban alacsonyabb, mint a nagyüzemekben azért, mert itt az egyéni érdekeltség intenzívebb, mert a munkapiac „itt nem külső, hanem a családon belüli”. Mindebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a családi üzemekben, összevetve a nagyüzemekkel, az irányítási költségek kisebbek, amely tény az sem tudja gyengíteni, hogy az úgynevezett skáláhozadék, az üzemméret növekedéséből eredő hozadék viszont a családi gazdaságokban kisebb ... A családi gazdaság melletti érvként felhosszák még azt is, hogy a piachoz (és a támogatáshoz is) rugalmasabban alkalmazkodik, többek között úgy, hogy a teljes foglalkozású üzem részfoglalkozásúvá változik. Az említett előnyök azzal járnak, hogy a családi gazdaságok az EU-ban túlsúllyal bírnak. Ez a túlsúly hatékonysági előnyüket is igazolja ... A másik vélemény szerint nem bizonyított az, hogy a nagyüzemekben a tranzakciós költségek olyan nagyok, hogy ezt nem tudja kiegyenlíteni a „skáláhozadék”, amely akkor keletkezik, ha a termelési tényezőket arányosan növelik. Ez hozzájárul a termelési költségek csökkenéséhez, amely nagyobb mértékű lehet, mint az irányítási költségek növekedése. Hiszen egy-egy üzemben ezek nagyobbak lehetnek, de az értékesített termékegységre számítva kisebbek. Egyes vélemények szerint 1000 hektáros gazdaság 5–10 munkaerővel

működtethető. A szerződéskötés és információ költségei csaknem azonosak 1 mázsa vagy 10 tonna áru értékesítésénél. Hiszen kimutatott az is, hogy a termelési–szállítási költségek 100 hektár körüli táblanagyságoknál a legkisebbek.

Az üzemméret növekedésének van egy határa, amely felett természetesen a hozadék csökken. Az üzemméret növelése addig hatékony, amíg az átlagköltségek változatlansága mellett is lehet növelni a termelést, így a nettó jövedelem összege nagyobb lesz. Ezentúl az üzemméret-növelés (mamutüzemek létrehozása) már nem indokolt.

Az említett okok miatt vessünk néhány pillantást a németországi viszonyokra is, ahol a családi gazdaságok és az ún. szocialista mezőgazdaság összevethetők ... Az üzemméretben (földhasználatban) az új német területeken – noha létrejöttek családi gazdaságok is – nem következett be olyan méretű földreform, mint más volt szocialista országokban.

Összegezve a két német mezőgazdaság üzemméret- és üzemforma-struktúráját, megállapíthatjuk:

1. bizonyos egyoldalú közeledés ment végbe és folytatódik: az új (keleti) tartományokban létrejöttek a családi üzemek (mintegy 14 ezer), a régi (nyugati) területeken pedig a két fajta családi gazdaság közül (családi paraszti és a családi vállalkozói üzem) a vállalkozói családi üzem méretei növekednek;

2. míg a régi területeken a családi üzem első formája a domináns, addig az új területeken a földterületnek mintegy 94 százaléka a nagyüzemek tulajdonában–használatában van;

3. az agrárpolitika kiemelt célja mindkét területen az, hogy optimális üzemméreteket hozzanak létre; a nyugati vállalkozók családi üzemeiben az a dilemma, hogy a viszonylag kis méret miatt az alkalmazott technikát–technológiát nem képesek kihasználni, a keleti nagyüzemekben pedig az a dilemma, hogy a megfelelő üzemméret (a földet és a munkaerőt tekintve), a technika fejlesztése és a piacgazdasághoz kapcsolódás nagy tőkeigényű, ez pedig korlátozza az alkalmazkodást;

4. mindkét területen, de különösen a keleti részen ellentét feszül egyfelől a társadalmi érzékenység, másfelől a gazdaságilag hatékony üzemméret között, és ezt felerősíti az, hogy a mezőgazdasági termékárak 25–30 százalékos csökkenése várható (ugyanis, ha a gazdaságoknak közvetlen jövedelemtámogatást kell nyújtani, a nagy gazdaságok olyan nagy támogatást kapnak, amelyet a társadalom nem tud elviselni feszültségek nélkül); ugyanakkor az optimális költségszint elérése érdekében a családi üzemek méretének a növelése a cél a nyugati területeken; a keleti területeken nem érdemes visszatérni a kisüzemi struktúrához; az erőforrások nagy részét és a termelés nagy hányadát a nagyüzemek – szövetkezetek, polgári társaságok, kft.-k – adják.

A föld- (üzem-) koncentrációról megállapíthatjuk, hogy:

– a határvonal nem annyira a kis- és nagyüzemek között, hanem a marginális és működőképes üzemek között húzódik;

– az üzemméret növelése mindaddig hatékony, amíg a skálahozadék nő vagy állandó marad (ugyanis az állandó hozadék esetében is az összes nettó jövedelem növekszik).

Az elmondottakból kiviláglik, hogy a mezőgazdaság vállalati struktúrájának meghatározásában a vállalati méretnek van domináns szerepe az üzemformával szemben. Ez részben azzal magyarázható, hogy minden üzemi formában bizonyos határig a nagyobb méretek a hatékonyabbak. Ez így van a családi farmok esetében és a tőkés bérmunkás üzemnél is. Részben a méretnövekedés kényszeríti ki az üzemforma-változásokat az egyéni tőkés, illetve a társasági tőkés üzemnél, illetve a nagyobb méret előnye hozza létre a korporatív üzemeket is ...

A földkoncentráció alakulásáról a következőt állapíthatjuk meg:

a) a földkoncentráció a vizsgált mintegy két évtizedben előrehaladt: az EU országaiban 1970 és 1987 között 3,3 hektárral nőtt az átlagos üzemi földterület (Nyugat-Németországban a méretnövekedés 6 hektár volt);

b) a koncentráció üteme 1970-től az EU-országokban, hektárban kifejezve, 1987-ig 2,3 hektárról erősen (Nyugat-Németországon 2,1 hektárról 1,1 hektárra) csökkent;

c) a németországi régi tartományok adatait figyelembe véve 1985 után a koncentráció üteme felgyorsult az 1985 és 1990 közötti időszakban 2,1 hektárral, 1990–1993-ban tovább nőtt a földkoncentráció, 2,1 hektárral üzemenként;

d) a már említett okok miatt kiemelt figyelmet szentelhetünk a két Németország földkoncentrációs folyamatának: 1991-ben 9,5, 1992-ben 65,9 hektárral csökkent az üzemek átlagos területe az új tartományokban.

Össz német szinten némileg lelassult a földkoncentrációs folyamat. Mivel: a) a keleti tartományokban nem számolták fel a nagyüzemi szektort, hiszen 1992-ben a bejegyzett (értsd az átalakult) szövetkezetek átlagterülete 1522 hektár volt, és a részesedése 44 százalék volt a földterületből (az egész nagyüzemi szektor 75,5 százalékban részesedik a földterületből); b) ezeken a területeken alakult ugyan mintegy 15 ezer családi üzem, ezek azonban paraszti-családi üzemek (munkaorientáltak) és nem vállalkozói családi üzemek (tőkeorientáltak), részben a nagyüzemek korábbi gyenge tőkeellátottsága miatt, részben pedig amiatt, hogy elenyésző azoknak a tőkeerősebb farmereknek a száma, akik átjöttek vagy visszajöttek a keleti területekre ... A németországi tapasztalatok arra utalnak, hogy az átalakult nagyüzemek fennmaradása nem egyszerűen társadalompolitikai, hanem gazdaságpolitikai kérdés. A családi üzemek költségviszonyainak mérlegeléséből következett, hogy a nagyüzemek tágabb teret adnak a költségcsökkentésre.

A magyarországi földbirtokviszonyokban – amint a szerző véleményéből is adódik – ha nem is a földtulajdonforma, hanem az üzemméret koncentrációjára van szükség. Nevezzük ezt a „negyedik földreformnak?”

PROKSZA JÁNOS HOZZÁSZÓLÁSA

Proksza János elsősorban a búzatermesztés felől tekinti át a felvetett kérdéseket. Az egykori sikerágazat jelenlegi helyzetéből ugyan nem kíván végleges mérleget felállítani, azonban a konszolidáció érdekében bírálja a múlt tévedéseit és sürgeti az új, a jelenlegi válságból kivezető út felvázolását.

„...A búzatermesztés az agrárgazdaság egyik meghatározó ágazata. Az 1990-es években tapasztalt termelésiszínvonal-csökkenés egyik oka a felhasznált fémzárolt vetőmag mennyiségének visszaesése, ami azonban jóval nagyobb mértékű, mint amennyit a vetésterület fogyása szakmailag indokol. A háttérben – többek között – az húzódott meg, hogy a felújítás aránya (azaz a fémzárolt vetőmaggal bevetett terület az összes búza vetésterületből) nagymértékben összezsugorodott, és messze elmaradt az optimálisnak tartott 50 százaléktól. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a gyengébb minőségű vetőmag hányada emelkedett a köztermesztésben, és ez mind genetikai téren, mind mechanikai összetétel vonatkozásában megmutatkozott. Nőtt az illegális fajta- és vetőmaghasználat, ami sem a búzatermesztés, sem pedig a fajtatulajdonosok érdekeit nem szolgálta.

Azt is látni kell azonban, hogy e kedvezőtlen tendenciákkal szemben elsősorban a biológiai alapot fejlesztők oldaláról alakult ki egyfajta határozott kiállás, amely a nemesítési munka eredményeinek az ágazati termelésbe való bevonását szorgalmazta. A szakmai szempontok aránylag hatékony érvényesítése – a politikai széljárás ellenében – azzal is járt, hogy a vetőmag-előállítási infrastruktúra kevésbé sérült a kárpótlási–privatizációs folyamatban, mint az agrárágazat többi termelési potenciálja. Ezeknek köszönhetően

például a búzatermesztés vetőmagellátása az 1990-es mélypont után viszonylag gyorsan „regenerálódott”, és 1994-re a fémzárolt vetőmag mennyisége a 150 000 tonna közelébe került. Nyilvánvalók azonban azok a veszteségek, amelyek a leszálló ág miatt érték a búzatermesztést ... A politikai indulatok felkorbácsolásából, a hozzá nem értésből, a kárpótlási, tulajdoni bizonytalanságból ötvöződő okok miatt 1992-re az ágazat területe közel 400 ezer hektárral csökkent az 1990. évihez képest. Még inkább visszaesett a kibocsátása, hiszen mindössze 56 százalékos szintet ért el a már hivatkozott összehasonlításban. A meteorológiai aszály csatlakozott a romboló erőkhöz, az elégtelen termelési feltételekhez, és az együttes hatás, különösen 1993-ban, ijesztő a 3 millió tonnát alig meghaladó összetermessel. Az anarchia csúcspontján, 1992-ben általános, az egész országra kiterjedő volt a területcsökkenés, mégis a mélyebb elemzésekkel kimutatható a különbség az egyes országrészek között ... Hasonló tendencia érvényesült országosan a kalászosok és a gabonafélék, a cukorrépa, a zöldségfélék esetében: a termelés visszesése igen jelentős, többször a 60 százalékot is meghaladó mértékű volt ... A kárpótlás és a privatizáció kábulatából való ocsúdás jelei lassan jelentkeznek, intő tanulságként mutatva fel – többek között – a régi igazságot: a búza ma és a jövőben sem a néhány hektáros, szétszórt területű törpegazdaságok növénye.

Az új agrárpolitika által kijelölt út a tőkeigényesség jelentős növekedésével jár, két oldalról is:

- olyan működőképes mezőgazdasági termelőkapacitások váltak „feleslegessé”, amelyek nem illeszkednek a kialakulóban lévő vagy már részben létrejött viszonyokhoz;
- az új tulajdoni és üzemi szerkezet konstrukciójából fakadóan az elaprózottság okán a mezőgazdaság tőkeéhesebb, mint egy gazdaságilag ésszerű határok között tartott modell.

A csak hozzávetőlegesen becsülhető nagyságrendű, pazarló jellegű értékvesztés java-része az értelmetlen, de a privatizációs módszer miatt szükségszerű áldozatokból származik. Ezen a listán olyan tételek szerepelnek – túl a tanulmányban példaként felhozottakon –, mint az egykor jelentős árualapokat termelt állattenyésztési telepek, különböző gyümölcs- és szőlőültetvények, tárolókapacitások, mezőgazdasági erő- és munkagépek szervizüzemei, szociális létesítmények stb. Nem elhanyagolható tétel továbbá a mezőgazdasági művelés alatt álló terület, de ezen túlmenően az általános környezet leromlott kultúrállapotában megnyilvánuló veszteség sem, függetlenül attól, hogy ennek még a becslésére sem tettek kísérletet.

Egyetértek Benet Ivánnal, hogy sokkal inkább értékóvó módon kellett volna (kellene!) megközelíteni az agrárrendszerváltást, a szerves fejlődés követelményei mentén, mellőzve a politikai indulatokat és előtérbe helyezve a mezőgazdasággal foglalkozók, az abból élők érdekeit.

A tőkeigényesség növekedése ma szinte áthidalhatatlannak tűnő ellentmondásban áll a mezőgazdaság finanszírozhatóságával. Amikor a folyamatos működés fenntartása sem egyszerű feladat, könnyű belátni, hogy a tetemes fejlesztések, beruházások megvalósítása mekkora erőpróba az új, szárnyait most próbálgató agrárgazdaság számára. Felmerül a kérdés: sikerül-e, egyáltalán sikerülhet-e a jelenlegi pénzügyi háttérrel és gyakorlattal, amely meglehetősen érzéketlen a speciális agrársajátosságok iránt, életrevaló megoldást találni. Ez az ágazat nem predesztinált arra, hogy 30–40 százalékos hitelkamatokat viseljen el.

A versenyképesség megalapozása és növelése ugyanakkor csak célra orientált fejlesztésekkel, tőkeigényes beruházásokkal képzelhető el. Az ördögi kört valamiképpen meg kell szakítani, de ehhez a mezőgazdasági partnerek megértésén túl szükség van a tőkepiaci szereplők és a beruházási javakat kibocsátók finansziális kompromisszumkész-ségére is.

Szinte bizonyosra vehető, hogy agrármodell dolgában nem áll módunkban egyszerűen mintákat átvenni az Európai Unió területéről, mégpedig számos ok miatt (történelmi különbségek, eltérő és más színvonalú mezőgazdasági támogatási rendszer, tőkeigényesség és finanszírozhatóság stb.). Sajnos, a kárpótlás és a privatizáció folyamatában nem tartottuk szem előtt és nem érvényesítettük azt a nyilvánvaló tapasztalatot sem, ami az európai üzemméreték növekedésében, a földhasználat koncentrációjában nyilvánult meg. Akármilyen lesz is azonban a kialakuló struktúra, a meglévő és realizálható komparatív előnyök megragadása elsőrendű érdekünk marad. Ehhez pedig előfeltétel, hogy a növénytermelés hazai biológiai alapja, azaz a nemzetközileg is versenyképes nemesített fajták, hibridek előállítás, vetőmag-szaporítása, hazai és exportcélú felhasználása jelentőségének megfelelő figyelmet és hathatós támogatást kapjon. Meglévő adottságainkkal, célratörő fejlesztéseinkkel nemcsak az Európai Unió piacait, hanem a környező térségek igényeit is ki kell elégíteni, nem szólva a remélhetőleg növekvő magyarországi fogyasztásról.

A hazai genetikai-biológiai fejlesztő munka elsődlegessége, de nem kizárólagossága kívánatos a külföldi eredmények átvételével, a honosítással szemben. Sajátos ökológiai feltételeink, versenypozícióink megalapozása, a nemzetközi együttműködések reális lehetőségének megteremtése jelöli ki számunkra ezt az utat. A nemzetgazdasági érdekek érvényesítése kötelezően megszabja a vetőmagtermesztés elsődleges fontosságát minden más szántóföldi tevékenységgel szemben. Ezt a készülő törvénybe is be kell építeni a vetőmagszakma védelme céljából, különös tekintettel a vetőmag-szaporítási körzetekre, az izolációs távolságok betarthatóságára.

Végezetül: szakmai szükségesség, hogy a Benet Iván által közrebocsátott gondolatok csokra ne pusztába kiáltott szó maradjon, de olyan közgazdasági magvetés, amelynek nyomán az agrárgazdaság házatáján a hatékony, versenyképes működés új csírái sarjadnak.”

DR. SÁNTHA ATTILA HOZZÁSZÓLÁSA

Dr. Sántha Attila hozzászólásának bevezetésében arról szól, hogy véleménye szerint az erőteljes termelés-visszaesés nagyobb előrelátással elkerülhető lett volna. Ezt követően a magyar agrárfejlődést, -termelést jellemzi saját meglátása szerint. A következő, általunk idézett részek a '80-as éveket követő agrárátalakulást elemzik.

„...A '80-as évek végén az agrárközgazdászok körében világossá vált, hogy a termelés hatékonyságának a javítását, a túltermelés viszonyai között gyorsan változó piaci körülmények követelményeit csak állandó műszaki fejlesztéssel, egyéni képzéssel, a dolgozók érdekeltségének és felelősségének erősítésével, differenciált üzemi struktúrával, a nagy- és kisüzemek közé beékelődő középüzemi méretek megteremtésével, a termékpályák érdekeltségi és fejlődési viszonyainak rendezésével, harmonikussá tételével lehet kielégíteni.

Az agrárgazdaság átalakítása során is ezt a célt kellett volna megvalósítani, mégpedig úgy, hogy:

- az átalakítás a meglévő értékek megőrzése mellett folyamatosan, szerves fejlődés követelményeinek megfelelően, anyagi és emberi áldozatokat követelő kampányok nélkül menjen végbe;
- az átalakítás alapvető szempontja lehet a hatékonyság növelése, együttesen kezelve a gazdasági és társadalmi hatékonyságot;
- az átalakításnak igazodnia kell azokhoz a nemzetközileg tapasztalható tendenciákhoz, amelyek az ágazat jövőbeni versenyképességének alapját képezik (a termelési koncentrációk és integrációk erősödése, a zárt termékpályák kialakítása, a természet-, környezet- és tájvédelmi követelmények kielégítése, a higiéniai feltételek javítása stb.).

Ezeknek a követelményeknek a teljesítése azért lett volna fontos, mert a szakemberek előtt világossá vált, hogy a fokozódó hatékonysági és higiéniai követelmények miatt az élelmiszer-előállítás minden szakaszában

- egyértelmű koncentrációs folyamatok zajlanak le (mezőgazdasági termelés, élelmiszeripar, kereskedelem);
- az élelmiszer-termelést a nagy és többnyire multinacionális kereskedelmi cégek, áruházi láncok rendelik maguk alá, ezáltal megszakítva és érdekeiknek megfelelően alakítva a termelő és a fogyasztó közötti kapcsolatot;
- a koncentrált árutermelők tényleges méretüket (föld mérete), a gazdaságok számát meghaladó mértékben vesznek részt az árutermelésben, ezáltal a többi termelő súlya csökken (a termelők a fajlagos hozamok – mennyiség, árbevétel – állandó növelésével, ritkább esetben a piacra kerülő mennyiségnek a hozamokon keresztül történő szabályozásával – például szőlő-bor – tudják a termelés jövedelmezőségét megőrizni);
- a gyengébb adottságú termelőhelyeket a piac leértékeli, ezért ott a termelést csak termelés- és piacpolitikai váltással, extenzívebb termeléssel (low input), természetszerűbb ún. free range termékek előállításával és piaci bevezetésével lehet fenntartani;
- az agrártermelés mint a legbizalmasabb árucikket, az élelmiszert termelő ágazat erősödő társadalmi ellenőrzés alá kerül, és a higiéniai és környezetvédelmi követelmények meghatározóvá válnak;
- az agrártermelés a vidékfejlesztés komplex rendszerébe integrálódik és ennek következtében tevékenységi köre is kibővül, átalakul (az élelmiszer- és iparinyersanyag-termelés mellett szerves feladatát képezi az energiatermelés és a természeti elemek regenerálódását, valamint az ember rekreációját biztosító tájvédelem, tájfejlesztés).

Az átalakulási folyamat ezeknek a szempontoknak, követelményeknek a figyelembevétele nélkül, sőt gyakran azok demagóg módon történő tagadásával történt ... Az átalakulás politika által vezérelt, kizárólag politikai célokat szolgáló folyamat volt, amely egyetlen dolgot, a tulajdon kérdését állította a középpontba, annak alárendelve mindent, akkor, amikor a XX. század végén a közvetlen tulajdonos jelentősége már másodrendű kérdéssé vált. Elsősorban erre vezethetők vissza az átalakulás közismert negatív következményei:

- az agrárágazat (mezőgazdaság és élelmiszeripar) termelésének 35–40 százalékos csökkenése és ezzel együtt az állatállomány közel 50 százalékának elvesztése, a parlagterületek nagyságának a növekedése (300–400 ezer hektár) és már a hazai ellátást és exportot veszélyeztető nyersanyaghiány;
- az agrárágazat egészének tartós vesztesége és vagyonának az elértéktelenedése (az élelmiszer-gazdaság vesztesége 1991-ben 40 milliárd, 1992-ben 40 milliárd, 1993-ban 10 milliárd forint volt);
- a korábbi meghatározó termelési integrációk megszűnése, egyidejűleg a termékpályák szereplőinek, számának növekedése, ami a szabályozatlanság miatt kaotikus piaci állapotokat teremtett a termékpályák minden szakaszában és így az ágazat egészében hatalmas veszteségeket okozott, amelynek nagy része a mezőgazdasági nyersanyag-termelőket sújtotta;

– a falusi (vidéki) munkanélküliség növekedése, a vidék szociális biztonságának a meggyengülése (az élelmiszer-gazdaságból felszabaduló munkaerőnek legalább 60 százaléka tartós munkanélkülivé vált).

Sajnos a kedvezőtlen hatások ezzel nem zárultak le. Hosszú távon az átalakulás során elkövetett hibák miatt rendkívül sok gondot és költséget fog okozni:

- az átalakulás viharaiiban az ágazatból kivont fejlesztési források, valamint az elmaradt karbantartási munkák és fejlesztések pótlása (ennek nagysága 200–300 milliárd forintra tehető);
- a tulajdonviszonyok indokolatlanul nagy költséget igénylő parcellaszintű rendezése, majd a művelhetőség megoldása érdekében a földtulajdonok tagosítása;
- a nagyüzemekből kivált részlegek, gazdálkodók eszközállományának a komplettirozása;
- a szövetkezetekben a külsőkhöz került üzletrésztulajdonok rendezése, valamint a földtulajdon és földhasználat egymáshoz való közelítése.

Ha az átalakulás az agrárgazdaságnak az ország gazdasági életében betöltött szerepének, az agrárágazat tényleges helyzetének és a világgazdasági folyamatoknak a reális értékeléséből indult volna ki, akkor a károk többségét el lehetett volna kerülni. Erre vonatkozóan a tudományos műhelyekben a javaslatok rendelkezésre álltak. A politikai cél azonban a nagyüzemi és a téesz-rendszer radikális felszámolása és nyugati típusú parasztgazdaságok (farmok) kialakítása volt, amelyet a versenyképes, a piaci követelményeknek minden tekintetben eleget tevő mezőgazdaság koncepciójával nem lehetett összehangolni, és tudományosan sem támasztható alá ... Miközben hitelekkel, propagandával főleg a kistermelőket a termelés növelésére ösztönözték, a belső kereslet a romló életszínvonal miatt visszaesett. (Ez önmagában 100–120 milliárd forint értékű termékfelesleget jelentett.) A gazdaságos export pedig az állami támogatás megvonásával töredékére csökkent, a feldolgozók veszteségeiket a termelés fenntartásával úgy próbálták csökkenteni, hogy a költségszint alá szorították a nyersanyagárakat. Ez ugyan elegendő volt ahhoz, hogy gazdasági összeomlásukat átmenetileg elkerüljék, de ezzel a mezőgazdasági termelők tömeges tökremlését okozták, hiszen a költségszint alá, illetve közelébe szorított árak (például vágósertés) nem nyújtottak fedezetet a megemelkedett hitelek visszafizetésére és az akadálytalanul növekvő iparitermékárak ellensúlyozására sem. Az exporttámogatás visszaesése, a keleti piacok kiesése és a hazai értékesítési lehetőségek csökkenése miatt a magas hitelkamatokkal szemben a mezőgazdasági termékárak visszaszorítása sem nyújtott elegendő fedezetet, és ez a feldolgozóipari üzemeknek is a sorozatos csődjéhez vezetett.

Az élelmiszeripari csődök viszont a ki nem fizetett sok milliárd forint értékű termék miatt több tízezer nagy- és kistermelő tönkremenetelét okozták. A kedvezőtlen folyamatokra a kormányzat csak akkor reagált, amikor az export jelentősen visszaesett (1993-ban mintegy 700 millió dollárral) és a külkereskedelmi mérleg jelentősen romlott ... Gyakran elhangzik az a hamis szakmai érv, részben a megtörténtek indokolásaként, részben mentséggként, hogy az átalakulás alkalmazott formáját az Európai Unió követelményei kényszerítették ki, amely nem fogadja be a nagyüzemi jellegű mezőgazdaságot.

Valójában az EU hosszú távú stratégiai érdekei és az egyes parasztszövetségek rövid távú érdekei nem esnek egybe, de azok nem esnek egybe a nagyobb hatékonyságra és a profitra törekvő nemzetközi monopóliumok érdekeivel sem. Az EU-stratégiai érdeke viszont az, hogy a magyar agrárágazat alacsony támogatottsági szint mellett versenyképes termelésre legyen képes és a piacait lehetőleg az Unión kívül bővítse. Az

üzemi forma itt mellékes, annál inkább, mert Nyugat-Európában is elkerülhetetlen egy gyors koncentrációs folyamat, és az üzemi forma ott is változóban van. Magyarországon egyébként az üzemi forma váltása megtörtént, illetve folyamatban van, de nem az előzetes elképzelések szerint történt, illetve történik. Ma még csak két dolog biztos:

- igen változatos üzemi forma alakul ki, méretét és tulajdonosi szerkezetét illetően egyaránt;
- a szövetkezetek jelentős részében (de az állami gazdaságokban is) a felső vezetés érdekeltté vált a nagyüzem felszámolásában, mert ezáltal saját kezelésében olyan vagyont koncentrált (eszközök, föld), amely egy új nagyüzemi rendszer alapjait teremti meg, de úgy, hogy kizárja ebből az üzem korábbi dolgozóit és a tulajdonosokat ...

...Magyarország két olyan vitathatalan komparatív előnnyel rendelkezik, amely az országnak az Európai Unióba történő beilleszkedését tudatos politika esetén megkönnyíti. Az egyik az átlagot meghaladó agrárkultúra, amelynek alapja a föld, de magába foglalja azt a termelési tapasztalatot is, amely az elmúlt évszázadok során felhalmozódott. A másik pedig az a tény, hogy Magyarország az áruk és az emberek nemzetközi mozgásának természetes útvonalába esik, ami jelentős infrastrukturális és idegenforgalmi fejlesztések lehetőségét biztosítja. Ezt bizonyítja az is, hogy jelentős visszaesése ellenére az agrártermelés külkereskedelmi jelentősége nem csökken, és változatlanul az agrártermelés és az idegenforgalom képes pozitív külkereskedelmi mérleget elérni. Ahhoz azonban, hogy ezeket az előnyöket realizálni lehessen, tudatos fejlesztésre van szükség országos és regionális szinten egyaránt ...”

DR. TÓTH JÓZSEF HOZZÁSZÓLÁSA

Dr. Tóth József hozzászólásában egyrészt alapos ismertetését adja a hazai földkérdés történeti-gazdasági folyamatának, másrészt, kutatva a jelenlegi helyzet kialakulásának okait, kritikusan láttatja a rendszerváltozás előtti hibákat éppúgy, mint az elmúlt négy esztendő agrárpolitikáját.

„...A hetvenes, de főleg a nyolcvanas években az ország gazdasági problémái, az ipar, a kereskedelem, az infrastruktúra stb. gyengesége, az ország külföldnek való kiszolgáltatottsága és e kiszolgáltatottságának a külföld által történő tudatos kihasználása, külföldi eladósodásunk növekedése következtében az agrárrolló mind tágabbra nyílt, a mezőgazdaság lehetőségei mindinkább beszűkültek. Ugyanakkor tovább tartotta magát a megalománia, a beruházások erőltetése s ezáltal a mezőgazdasági vállalatok eladósítása. A mezőgazdaság támogatása mindig is azt jelentette, hogy a mezőgazdaságtól a szélesre tárt és állandóan tovább szélesedő agrárrollóval, valamint más módszerekkel elvont érték kisebb részét „támogatás” címén visszadták a mezőgazdaságnak. A nyolcvanas években még ez a „támogatás” is tovább szűkült. Ennek ellenére a mezőgazdaság még sokáig tartotta magát, bár jelentősebb fejlődésre már egyre kevesebb esélye volt. Tartotta magát legalább azon a szinten, hogy biztosította az ország ellátását a legfontosabb mezőgazdasági termékekből, s emellett még – a világgazdasági recesszió és az összeomló keleti piac ellenére – képes volt exportálni is.

Aztán jött a rendszerváltás. A kárpótlási folyamat, a privatizáció (ahogyan végrehajtották), a tulajdonváltás körüli hosszú ideig elhúzódó bizonytalanságok, a magyar szövetkezeti modellnek a magyar parasztság akarata ellenére történő szétverése, a

kisparcellás gazdaságok létrehozásának az erőltetése stb. s mind e mellett a piac elhanyagolása, a tehenek leölésének állami támogatása, majd pedig a tej importálása stb. a mezőgazdasági termelés visszaeséséhez, a mezőgazdasági termékek importjának a kiterjedéséhez vezetett.

A termőföldet szándékosan elértéktelenítették. Soha ilyen alacsony ára nem volt még a magyar termőföldnek más termékekhez vagy más országok földjeihez viszonyítva. „A földnek nincs értéke” – tanította egykor a marxista politikai gazdaságtan. Értéket csak a munka alkot, a földet pedig nem az emberi munka hozta létre. Ennek ellenére a föld megbecsült volt és maradt mindvégig, ösztönözték (esetenként indokolatlanul mereven is) a termőföld teljes kihasználását elmarasztalták, büntették parlagon hagyását. Ha elméletileg tagadták is a föld értékét, valójában nagyra értékelték azt, tisztában voltak használati értékével, nélkülözhetetlenségével. Igaz, az akkori törvények szerint ugyan törvényesen (de nem etikusan) nagyon kevés bérleti díjat, földjáraadékat fizettek a földtulajdonért. Igaz, elértéktelenítették a tőkét is, még a meglévő termelési eszközökben megtestesült tőkét is. Szomorú látni országszerte az elhagyott, mindinkább pusztulásnak induló (volt nagyüzemi) épületeket, gazzal benőtt rozsdásodó gépeket, üresen álló, tönkremenő állattartó telepeket stb. Ugyanakkor a most már saját földdel rendelkező, gyakran öreg, a földet megművelni nem képes gazda örül, ha földjét bérbe adhatja vagy eladhatja, hiszen se ereje, se eszköze, se kedve nincs a farmergazdasághoz. Márpedig a tőkét nem csak azáltal lehet elértékteleníteni, ha nem ismerjük el és nem különítjük el a tőkejövedelmet (és a földjövedelmet) a munkajövedelemtől, vagy az összejövedelemen belül ezen a címen kevesebb részarányt mutatunk ki, hanem azáltal is, ha a föld-, a tőke- és a munkajövedelem együttesen olyan kicsi, hogy talán még az egyik címen történő összevonásra is kevésnek bizonyulna. Még akkor is, ha csak föld- vagy csak tőkejövedelemhez jut a falusi ember, de ez kevés a megélhetéséhez, viszont földje és tőkéje nem teszi lehetővé, hogy megfelelő munkajövedelemhez jusson. Az anyagilag szorult helyzetben lévő embert nem az érdekli, hogy mennyit kap föld-, tőke-, illetve munkajövedelemként, hanem sokkal inkább az, hogy összességében mennyi jövedelmet kap, elégsége-e az maga és a családja megélhetéséhez.

Leértékelték természetesen az embert, a munkaerőt is. Ma már nincs foglalkoztatási kényszer még annak a parasztnak a foglalkoztatására sem, aki a még meglévő szövetkezetekben vagy mezőgazdasági kft.-kben tulajdonjoggal rendelkezik. Mint Benet Iván írja, nagyon sok munkaerő felszabadult a mezőgazdaságból. Más országokkal, például Japánal ellentétben azonban itt Kelet-Európában az ipar is súlyos válságot él át, és kevés az új munkahelyet teremtő beruházás. Mindezek következtében a mezőgazdaságból felszabadult több százezer munkaerő nagy része a munkanélküliek táborát növeli. A kapun belüli rejtett munkanélküliséget célszerű felszámolni, illetve csökkenteni, de az utóbbi néhány évben felszabaduló nagyszámú munkaerő súlyos problémákat okoz. Vizsgálataim szerint egyébként Magyarországon a kapun belüli rejtett munkanélküliséget sem sikerült felszámolni, talán még csökkenteni sem.

Tudományos vizsgálódásokkal már a rendszerváltás kezdetén is lehetett látni, hogy a farmergazdaságok létrehozása nem oldja meg a munkanélküliséget, a mezőgazdaság, egyesek várakozása ellenére, nem lesz képes foglalkoztatni az iparban munkanélkülivé válókat, de még a mezőgazdaságban munkanélkülivé válókat sem. Sőt, gyakran a néhány hektár termőföldön létesített parasztgazdaság csak azért jön létre és csak azért vegetál,

mert nincs más munkaalkalom, nincs más megélhetési lehetőség. A kárpótlás elvonta a téeszek közös földjének több mint a felét, 1,8 millió hektárt, s ebből körülbelül 1,5 millió hektárt ki is licitáltak. 360 000 ember kezére került átlagban négy hektár....

...Úgy tűnik, hogy a mezőgazdaság a második világháborús pusztulásnál is súlyosabb helyzetben van. Mi másnak lehetne nevezni azt, hogy az 1983–1987-es szarvasmarha- és sertésállománynak csak 56, a juhoknak 48, a baromfiállománynak 52 százaléka van meg; kevesebb a tehén, mint a háború végén. Az öttonnás gabonatermés tavaly három tonnára csökkent, és ez jellemzi általában a növénytermelési eredményeket. Tavaly még megtermelt az ország kenyérgabonája, cukorból már behozatalra szorultunk. Mi más ez, mint egy tragikusan súlyos helyzet, és még hátra van az igazi válság, amelyet négy év agrárpolitikája beprogramozott. Ma már importálunk tejet, sertéshúst (!), burgonyát, az életszínvonal csökkenése következtében nagymértékben beszűkült hazai piacot sem tudjuk ellátni azokból az alapvető mezőgazdasági termékekből sem, amelyekből nemrég még igen jelentős volt az exportunk. Közben a kisparcellákon megtermelt termékek egy része piac hiányában (!?) eladhatatlan, tönkremegy!

A jelenlegi feltételek mellett nem lehet versenyképes a magyar mezőgazdaság. 1992-ben a búza és a kukorica egységára 44 százaléka, a marhahús egységára 54 százaléka, a sertéshús egységára 55 százaléka, a tej egységára 61 százaléka volt például a németországi áraknak. Ugyanakkor (a magas adótartalom következtében) a dizelolaj ára 190, a traktoré 104 százalékos a német árakhoz viszonyítva. Tehát a felhasznált ipari anyagok ára igen magas, míg a mezőgazdasági termékekért kapott árak igen alacsonyak voltak...

Az 1945-ös földreformtörvény is nagy figyelmet szentelt a termelésnek. A törvény a földreform lehető leggyorsabb végrehajtását írta elő, de a termelés érdekeit is szem előtt tartotta. Több rendelkezést is találunk, amelyek mind az célozták, hogy a rendkívüli nagy arányú változás a termelés folyamatosságában nagyobb megrázkódtatást ne okozzon. – írta *Fazekas Béla* a *Statisztikai Szemle* 1995. évi 3. sz.-ban megjelent posztumusz tanulmányában...

A tények és a mezőgazdasági törvényszerűségek egzakt, matematikai modellekkel végzett vizsgálatára alapozott elemzések is azt bizonyítják, hogy az elmúlt néhány évben folytatott agrárpolitika mérlege kedvezőtlen lesz... A törpebirtokok nem lesznek képesek a termelés fejlesztésére, a korszerű technika és technológia alkalmazására, s nem lesznek versenyképesek a piacon sem. Ennek folytán előbb-utóbb csődbe juthatnak, s majd kialakulhatnak kedvezőbb birtokméretek, de ennek igen nagy ára lehet.

Semmi nem indokolta a magyar szövetkezetek drasztikus és erőltetett szétverését. Még a tulajdonviszonyoknak a rendszerváltozásból következő megváltoztatása sem. A tulajdon és a birtoknagyság összekeverése mindig is kárt okozott. A földtulajdon nevesítése nem követeli meg szükségszerűen a birtoknagyság megváltoztatását, a nagyüzemeknek kisüzemekkel történő felcserélését. Egyet kell érteni Benet Ivánnal, hogy „A most folyó kárpótlás során azonban úgy tűnik, hogy egy másik hibát követnek el, a munkát értékelik le. Márpedig ezekben a magyar termelőszövetkezetekben az elmúlt 10–20–30 év során nagyon sokan, sokat dolgoztak, és hozzájárultak a szövetkezeti vagyon gyarapodásához. A privatizációs vagyonnevesítés során úgy tűnik, hogy ezek az emberek rosszul jártak, és nagyon sok külső tulajdonos jelent meg ... Azok az emberek, aki tulajdonképpen tevékenykedni fognak az új szövetkezetek keretében, feltehetően háttérbe szorulnak a szavazás során, és olyanok akarata érvényesül, akik meglehetősen távol áll-

nak és a munkavégzés szempontjából külső emberek a szövetkezetben.” Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a mezőgazdasági munka elértéktelenítése a termőföld és a termelőtőke elértéktelenítését is magával vonzza. Márpedig úgy tűnik, hogy Magyarországon az „istenadta nép” legalább annyira védelemre szorul, mint az „istenadta föld”.

OROS IVÁN HOZZÁSZÓLÁSA

Végül *Oros Iván*, mintegy összefoglalva a hozzászólásokat, az alábbiakban fogalmazta meg a véleményekből lesűrhető tanulságokat és saját álláspontját.

„A mai magyar valóság egyik élesen vitatott, széles tömegek érdekeit érintő kérdésről írta meg eszmefuttatását Benet Iván, az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének kutatója. A dolgozat ugyan elsősorban a termőföld helyzetéről szól, de a magyar mezőgazdaságot érintő legfontosabb folyamatokra is kitér. A fő probléma tömören talán úgy fogalmazható meg, hogy a politikai rendszer változását követően olyan folyamatok indultak meg, amelyek a mezőgazdasági termelés és az élelmiszer-fogyasztás visszaeséséhez, az élelmiszerárak inflációt meghaladó mértékű emelkedéséhez, a falusi munkanélküliség országos átlagot felülmúló kiterjedéséhez vezettek. Összefoglalva: az egykori sikerágazat néhány év leforgása alatt, nem egy területen, a sok évtizeddel korábbi szintre hanyatlott vissza.

A *Statisztikai Szemle* szerkesztőségébe érkezett hozzászólások, bár sokszor egymástól eltérő aspektusokból közelítették a kérdést, nem vitatták, hanem megerősítették Benet véleményét. Azt a véleményt, amelyet ezek után bizvást tekinthetünk a magyar agrárértelmiség többségi álláspontjának. Ennek lényege az a kritika, amely a mezőgazdaságban 1990 óta bekövetkezett privatizálási folyamatot és a mezőgazdaság katasztrofális visszaesését előidéző kormányzati intézkedéseket illeti.

A tanulmány és a hozzászólások véleménynyilvánításához tulajdonképpen kevés hozzatenni való lenne, azonban úgy érzem, hogy ezek mélyén bizonyos konfliktusok és elmentmondások húzódnak meg, amelyeket tisztázni kellene ahhoz, hogy a magyar mezőgazdaság jövőjét alakító agrárpolitikát az arra illetékesek helyesen formálhassák. A probléma gyökere – sok egyéb tényező mellett – abban fogalmazható meg, hogy továbbra sincs egységes elképzelés a földbirtokszerkezet, a piaci helyzet és a termelésfinanszírozás fejlesztésére. Célszerű lenne, ha a szakemberek és a politikusok mindezekben kölcsönösen elfogadható álláspontot alakítanának ki.

A szerző a földtulajdon változásainak bemutatásával felvázolja azt a félévszázados folyamatot, amely 1945 óta három alapvető szerkezetváltozáson keresztül elvezetett a mai válságos helyzethez. Az ötvenéves utat olyan politikai, gazdasági és társadalmi változások kísérték, amelyek az ország és a népesség jelentős részének érdekeit gyakran nem vették kellőképpen figyelembe.

Az első fordulatot az 1945. évi földreform hozta, amikor a parasztság régi vágya, a földhöz jutás rövid idő alatt végbement. Az ország akkori, a háborús károk következtében csaknem válságossá váló élelmiszerhiányát a parasztok lelkes munkája rövid idő alatt megszüntette. Ez a munka annak ellenére sikeres volt, hogy a termelés anyagi feltételei igen szűkösek voltak, a korábbi nagyüzemi termelőeszközök csak kevésbé segítettek a paraszti gazdaságok munkáját. Külső segítséget a mezőgazdaság a termelés fejlesztéséhez ebben az időben alig kapott.

Az ezt követő agrárpolitika ezt az önfeláldozó nekibuzdulást néhány év alatt letörte. A begyűjtési rendszer szigorítása és a termelőszövetkezetek erőszakolt alakítása sok gazdát földje felajánlására és a falu elhagyására készített. Vajon, ha az 1950-es évek elején ezek a folyamatok nem következnek be, a mezőgazdaság birtokszerkezete spontán módon hogyan alakult volna? Valószínű, hogy a földreform után kialakult, igen elaprózott birtokstruktúra bizonyos idő után koncentrálódik, úgy ahogyan az a kapitalista utat bejáró európai országok esetében történt. A túlnépesedett mezőgazdaság és az ipar növekedő munkaerőigénye bizonyára meggyorsította volna a társadalmi mobilitást és a migrációt, ha nem is olyan mértékben, mint ahogyan az 1950-es és az 1960-as években az bekövetkezett.

A gazdaságok támogatásának elmaradása a többnyire kényszer hatására összetákolt szövetkezetekre éppúgy érvényes volt, mint az egyéni gazdaságokra. A termelés az időjárás hatására ingadozott, de az 1950-es évek végéig sem érte el a második világháború előtti szintet.

Az ún. szocialista mezőgazdaság átfogóan 1959 és 1961 között valósult meg. A korábbi, túlnyomórészt a sztálini elveken alapuló erőszakos, olykor szakszerűtlen próbálkozások egyértelműen negatív vonásaival szemben ezt a fordulatot bizonyos pozitív elemek is követték. A termelőszövetkezetek működésében nem a kolhozrendszer szovjet módszereit érvényesítették. Mégis, a pozitívumok elérésére a szövetkezetesítés szubjektív tényezői továbbra sem voltak megfelelők. A szövetkezeti kooperáció elemeit a parasztság körében alig ismerték és nem fogadták el, az önállóság feladása súlyos emberi konfliktusok forrásává vált. A magántulajdontól való megfosztottság érzése csak évekkel később, az eredmények és a személyi jövedelmek növekedése láttán enyhült.

A mezőgazdasági üzemek, megszilárdulásuk után, jelentős állami támogatással ugyan, de 20 évig a magyar mezőgazdaság eddigi legnagyobb ívű fejlődési pályáját futották be. A fejlett országokhoz viszonyított korábbi elmaradást behozták, és a növekedés üteme világviszonylatban is kiemelkedett. A mezőgazdaság eredményei még szembetűnőbbek voltak a többi szocialista országhoz képest. Az európai átlagszintet meghaladó élelmiszer-fogyasztás mellett az előállított mezőgazdasági termékek közel egyharmada kivitelre került.

Az eredmények az 1500 mezőgazdasági nagyüzem és a másfélmillió mezőgazdasági kistermelő célszerű együttműködése révén jöttek létre, amiben a nagyüzemek anyagi eszközökkel és tanácsadással, a termelt áruk értékesítésével segítették a kisk gazdaságokat. A termelés polarizálódott a különböző gazdaságtípusok között. Amíg a nagyüzemek a jól gépesíthető, nagy területen termelhető növényeket (gabona, kukorica, szalastakarmányok, napraforgó stb.), az állatfajták közül a kérődzőket részesítették előnyben, addig a kistermelők a kertészeti ágakat, illetve a sertés- és baromfitenyésztést.

1961 és 1989 között a mezőgazdasági földterület ugyan némileg csökkent, de a társadalmi szektorok aránya alig változott. A termelőszövetkezetek több mint kétharmados aránya, az állami gazdaságok 12–13 százaléka mellett a kistermelők a föld 13–16 százalékával rendelkeztek. A termelésben azonban az utóbbiak a nagyüzemek támogatása következtében (takarmány, gép stb.) földterületi arányuknál lényegesen nagyobb részt képviseltek.

A politikai rendszer változásával, az 1990-es években a mezőgazdaságban a földterületeket és egyéb javakat elvesztők kártalanítása került a középpontba. Ezt a kétségtelen

társadalmi igazságot szolgáló intézkedést elősorban a szövetkezetek (kisebb mértékben az állami gazdaságok) feloszlásával, átalakításával kívánták elérni. Az alapjában véve nemes szándékú, nagy tömegeket érintő kárpótlás koncepciója azonban rendkívül egyoldalú volt, mert nem vetett számot a következményekkel, és nem is igyekezett perspektívát felvázolni. Az 1984-es, eddigi legmagasabb szinthez képest 1993-ban és 1994-ben a termelés 40 százalékkal esett vissza.

Az okok (azaz), a hibák szinte vég nélkül sorolhatók:

- nem érvényesült célszerű előrelátás a birtokszerkezet kialakításában;
- a kárpótlási folyamat rendkívül elhúzódott és a föld egy része, a bizonytalanság következtében, műveletlenül maradt, a vetetlen szántóterület többszörösére nőtt;
- a szövetkezés eszméjét elvetendőnek tartották, pedig a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban kimutatható, hogy a kooperáció az agrárágazatban egyre erősödik;
- nem látszott kibontakozni az új üzemforma keresése: sokan, konzervatív módon, a régi kis- és középparaszti gazdaságokban vélték megtalálni a kivezető utat anélkül, hogy az európai fejlődés irányát figyelembe vették volna; mások, az úgynevezett „farmgazdaságokat” (legalább 20–200 hektáros méretű családi birtokok) fetisizáltak, figyelmen kívül hagyva, hogy ezek kialakításához a föld koncentrációja és rendkívüli méretű külső anyagi támogatás lenne szükséges (a föld forgalmának megindulása és a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségéhez igazodó hitelkamat); a nyugat-európai tapasztalatokból kiindulva arra a következtetésre juthatunk, hogy ilyen méretű gazdaságok korszerű szintre fejlődése, specializálódása, csak hosszabb üzemi fejlődés eredménye lehet;
- a föld tulajdoni viszonyai és használati módja a kárpótlás következtében egymástól különváltak, számos olyan személy jutott földtulajdonhoz, aki a gazdasági munkát akár szubjektív, akár objektív okokból nem tudja vállalni: az egyéni gazdaságok összes földterületének 41 százalékát (883 ezer hektár) 1994 őszén mások (nagyobbrészt vállalatok, szövetkezetek) bérelték, és a terület kétharmada az elmúlt évek juttatásaiból származott, egyharmada korábban is a gazdák tulajdonában volt; megindult az érdeklődés a külföldiek részéről is a földbérlések, illetve a föld megvásárlása iránt (bár ezt jelenleg még tiltják a törvények, a Dunántúlon, burkolt formában, az ilyen irányú földforgalom, illetve földhasználat is megindult, és a bérleti díjakból kiindulva úgy tűnik, hogy a külföldi termelők a termőföldet magasabb jövedelmezőséggel művelik, mint a hazaiak);
- a piaci viszonyok kedvezőtlen alakulása és a leszorított mezőgazdasági termelői árak a termelőket arra készítették, hogy költségeik csökkenése érdekében a termelés anyagi ráfordításait csökkentsék: a korábbi helyzethez képest például romlott a takarmányozás színvonala, a minőségi vetőmagvak alkalmazása, a műtrágyafelhasználás pedig egyhatodára csökkent;
- a növénytermesztés retrográd jelenségei az állattenyésztés visszamaradásában is megmutatkoztak, a fontosabb állatfajok állománya – a baromfi- és a lóállomány kivételével – igen jelentős mértékben, csaknem felére esett vissza.

A hiányosságok távolról sem teljes felsorolása arra utal, hogy az elmúlt években követett úton változtatni kell. Helytelen volt, hogy a társadalmi igazságra törekvés miatt a termelés célszerű szinten tartására nem voltak tekintettel. Sajnos a mezőgazdasági értelmiség sem hallatta eléggé hangját, defenzívába szorult, köztük nem kevesen a gúnyos „zöldbárói” címmel illetve.

A megoldás semmiképpen nem lehet a kialakult helyzet durva megváltoztatása. Evvel a helyzettel a jövőben már mindenképpen számolni kell, és a tulajdonviszonyok, valamint a tényleges földhasználat ésszerű egységére kell törekedni. Nem lehet sem a korábbi nagyüzemi viszonyok kritika nélküli rekonstrukcióját (amely az 1980-as évek második felében visszaeséshez vezetett), sem a teljes liberalizálás káoszát vállalni. A mezőgazdasági termelés piaci viszonyokhoz igazodó, korszerű szervezettségét kell megteremteni, aminek egyik fontos útja a szövetkezés. A múltból és a '90-es évek elfogadható eredményeiből valóban alkotó módon kell a jövő érdekében a fejlődéshez szükséges elemeket

kiválasztani és meggondoltan alkalmazni. Szabad teret kell adni a különböző üzemformák egymás mellett élésének, és azonos feltételeket kell biztosítani számukra.

A három földreform fél évszázada alatt a mezőgazdasági munka alapvetően megváltozott. Ez kifejeződik nemcsak a technológia terén, a szakképzettebb munka iránti igényben, hanem a munkavégzés jellegében is. Korábban a falusi lakosságnak jóformán egyedüli megélhetési forrása volt a mezőgazdaság, ami fokozatosan átalakult. A mezőgazdasági keresők 1950. évi 50 százalékos aránya egyre csökkent, és ez a csökkenés a legutóbbi években felgyorsult. A túlnépesedett mezőgazdaság néhány évtized alatt oda jutott, hogy 1995-re már csak alig több mint 7 százalékot tett ki a mezőgazdasági keresők aránya, ami lényegesen kevesebb, mint a mezőgazdasági GDP aránya a nemzetgazdaságon belül. (Ebben a falusi munkanélküliség magas aránya is szerepet játszik.) Egyet kell érteni Benet Ivánnal abban, hogy a mezőgazdaságban a teljes időben (full time) főfoglalkozásban végzett munka mindinkább háttérbe szorul. Még a vállalkozói jelleggel termelő, magas termelési szintet elérő gazdák közül is sokan részfoglalkozásban látják el a szükséges feladatokat.

Ez az egyébként világméretű jelenség Magyarországon már széles körben az 1970-es években, a szövetkezetek mellett létrejött háztáji kistermelésben meghonosodott.

Befejezőként még egy fontos szempontról. A mezőgazdaság erősödő támogatása a XX. század gazdasági fejlődésének egyik jellegzetes velejárója. A gazdaságilag fejlett európai országok már belátták, hogy a mezőgazdaság saját erejéből nem képes ellensúlyozni a befektetett tőke lassú visszatérülését, az alacsony jövedelemtermelő képességet, a termelési költségek fokozatos növekedését. Ugyanakkor felismerték, hogy a hazai mezőgazdaság termelését mindenáron fenn kell tartani, mivel az teszi lehetővé a lakosság – külpiaci hatásoktól független – ellátását, szociális problémákat old meg, és gátolja a mezőgazdaság radikális elnéptelenedését.

A korábbi kormányzat ezeket az érveket csak kevéssé vette figyelembe. Nem lehet elvárni, hogy egy minimális mértékben támogatott mezőgazdaság versenyképes legyen egy 40 százalékos vagy még nagyobb mértékben támogatott mezőgazdaság termékeivel. 1995-re ezek a termelési vagy értékesítési hozzájárulások már emelkedtek, de még mindig messze vannak az Európai Közösség (EK) országaiban nyújtott állami támogatásoktól.

Az évezred fordulója táján várható EK-csatlakozásunk idejére gondoskodni kell arról, hogy mezőgazdaságunk olyan szerkezeti felépítésben, szervezettségben és tulajdonviszonyok között várja a belépést, amelyek a Közösség feltételeinek és az ország érdekeinek is megfelelnek. Nem lehet sem a mezőgazdasági kapacitásokat, sem az élelmiszeripar egységeit olyan tulajdoni helyzetbe juttatni, amelyek idegen országok érdekeit jobban szem előtt tartják, mint a magyar érdekeket. A magyar mezőgazdaság jó természeti adottságait gyümölcsöző módon kell az Európai Közösségbe vinni, hogy a nyugati piacokról való kiszorulásunkat meg lehessen akadályozni. Ehhez minden eddiginél jobb, céltudatos és előrelátó agrárpolitika szükséges, amely előkészíti megteremti a távlati fejlesztés ideális körülményeit.”

SUMMARY

The *Statistical Review* (1995. No. 3. pp. 216–227.) published *Iván Benet's* study entitled „The land gift of God ...” which deals with the conditions of agriculture, and within this of land ownership in Hungary in the years after the change of the regime.

The study has brought about a rather remarkable reaction. Seven outstanding experts in agricultural theory and practice made their contribution, and proceeded with the thoughts put forward by the author.

The present publication informs on the contributions, among them on the opinion extended by one of the members of the Central Statistical Office.

EMLÉKBESZÉD A DR. KISS ALBERT–ELŐADÓTEREM NÉVADÓ ÜNNEPÉN*

A Gödöllői Agrártudományi Egyetem Tanácsa az egyetem érdekében kimagasló érdemeket szerzett professzorairól előadótermet kíván elnevezni. Ezzel a rájuk való emlékezést a mindennapok részévé kívánjuk tenni, egyéniségüket az oktatók és a hallgatók előtt egyaránt etalonná minősíteni. Én személy szerint, valamint a tanszék oktatói, dolgozói megkülönböztetett örömmel vettük tudomásul, hogy *dr. Kiss Albert* professzor nyitja meg ezt a sort.

Hétgyermekes, szegény földműves család gyermeke volt. Már ez a családi háttér is sejteti, hogy nagy akaraterő, kitartás és feltétlen céltudatosság kellett ahhoz a pályáivhez, amit szeretett és tisztelt professzorunk befutott. Ugyanakkor ez a családi háttér olyan erkölcsi értékekben gazdagította, amely emberi arculatát kiemelkedővé tette. Kiváló eredménnyel fejezte be középiskolai, majd a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen egyetemi tanulmányait.

A statisztika – közelebről a mezőgazdasági statisztika – iránt már 1943-ban elkötelezte magát. Ebben a témában készített doktori disszertációja is erről tanuskodik. Ennek ellenére nem csak ezen a szűk területen dolgozott. Kutatóintézeti, szakirányítási–szervezői tevékenysége egyaránt jelzi tenni-akarását. A statisztikában sem csak egy szűk terület, nemcsak az elmélet vagy a gyakorlat, hanem mindkét terület ismerője és kiemelkedő művelője.

Számunkra egyetemi tevékenysége mind a szakmájában, mind az oktatásszervezésben meghatározó. Ő a Statisztikai Tanszék alapítója, első tanszékvezető professzora. A mezőgazdasági statisztika tananyagának kialakítása és folyamatos fejlesztése nemcsak egyetemünkön, hanem az egész agrár felsőoktatásban mértékadó volt, és ma is vállalható

* Elhangzott a Gödöllői Agrártudományi Egyetem 50. tanévnyitóján, 1995. szeptember 1-jén. (*Dr. Kiss Albert*ről, a Központi Statisztikai Hivatal volt elnökhelyetteséről, a *Statisztikai Szemle* szerkesztőbizottságának 1957 és 1988 között volt tagjáról a *Statisztikai Szemle* 1989. évi 11. és 1990. évi 3. számában emlékeztünk meg.)

ismereteket tartalmaz. Különösen nehéz társadalmi, politikai környezetben kellett egy olyan tudományt, diszciplínát képviselnie, amelynek racionalitása ritkán találkozott a politika szubjektív ítéletével. Nagy erkölcsi tartás, szakmai tisztesség és bátorság kellett ahhoz, hogy mi, egykori tanítványai valódi statisztikai diszciplínát ismerjünk meg.

Lehetetlen lenne az Ő munkái nélkül egy mai karnak megfelelő tananyagot kialakítani.

Szakmai munkájában mértékadó volt elődei tisztelete, eredményeik felhasználása. Hasonlóan tisztelte kortársai eredményeit. Ezek olyan etikai jegyek, amelyek csak olyan ember sajátja, aki biztos, széles alapokon nyugvó, hazai és nemzetközi szinten is elismert szakmai tudással rendelkezik. Ilyen volt Ő, aki ebből a tudásból pazarlóan osztogatott munkatársainak, aspiránsainak, hallgatóinak.

A tudományos közélet aktív szereplője volt. Az MTA Statisztikai Bizottságának 1973. évi újjáalakításától betegsége kezdetéig elnöke. Ebben a minőségben számos elméleti és gyakorlati kérdés vizsgálatát kezdeményezte és maga is tevékenyen részt vett ezekben a vizsgálatokban. Sok aspiráns emlékezik rá szeretettel és tisztelettel, mint tudományszervezőre. A kutatás–oktatás szoros kapcsolatát hirdette, és maga is művelte. A diszciplína fejlesztése nála mindig saját és munkatársai kutatási eredményeinek szintézisét is jelentette.

Tagja volt a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának. Ezen belül a Gazdaságstatisztikai Szekció elnöki tisztét látta el. Itteni tevékenységét is a tudományos igényesség jellemezte. Minden munkájában tisztában volt azzal, hogy a jövőt csak olyan kutatók kísérelhetik meg felvázolni, akik ismerik a múlt eseményeit, a történelmi folyamatot, tisztában vannak a megtett úttal, és képesek reálisan felmérni az előttük álló út távolságát. Ő már ezen munkáira alapozva azt kereste, hogyan zárkozzunk fel Európához.

Így válnak kutatási eredményei mai aktualitássá, és úgy gondolom, nagyon is megfontolandóvá.

Ő ugyanis akkor kereste erre a választ, amikor a kutatási eredményei alapján látta a kérdés realitását. Ez a tudós bátorsága, az alapos, korrekt kutatás eredményeinek továbbgondolása. Ehhez kell a mértéktartó, reális, megzabolázott fantázia. Kiss Albert professzor a statisztikai módszereket engedelmessé eszközzé tette. Mindenkor tudta a módszerek által adott eredmények korlátait, mindenkor ütköztette azt más szakmai eredményekkel. Különösen ebben a körben teljesedett ki a mezőgazdaság történetével, a múlt század agrárgazdaságának fejlődésével kapcsolatos munkássága.

Előadásai máig is emlékezetesek. Eredményeiről szeretettel, a tudomány iránti alázattal, szerénységgel adott számot. Az így teremtett légkörnek mindig hitele volt, érezni lehetett belőle a kutatómunka édes gyötrelmét, az elért eredmények alaposágát, megbízhatóságát és azt az örömet, amit egy igazi kutató, egy igazi ember akkor közvetít a környezetének, amikor érzi, hogy eredményeivel használ a szűkebb vagy tágabb közösségnek.

Történeti munkásságával a Magyar Agrártudományi Egyesületen belül a Mezőgazdaságtörténeti Szakosztály tevékenységéhez is kapcsolódott.

Tudományos tevékenysége az ország határain kívül is ismert volt. Tagja volt a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, az Agrárközgazdászok Nemzetközi Szövetségének, az Európai Közgazdászok Egyesületének. E szervezetek konferenciáin rendszeresen tartott előadásokat, méltón képviselve a magyar mezőgazdaság- és közgazdaságtudományt.

Vezető tevékenységét sokan közvetlenül is érzékelhettük. Az akkori idők nemcsak a tudomány területén tették próbára, hanem még fokozottabban a vezetői funkcióiban. Nagyon szerencsésnek mondhatom magam, hogy egyetemi vezetői tevékenységében segíthettem, és így vezetői, emberi tartását jobban megismerhettem.

Vezetőként ugyanolyan alapos, körültekintő, a különböző tényezőket mérlegelő típus volt, mint a kutatásban vagy a tananyagfejlesztésben. Hogy is lehetett volna másképp! Az igaz, becsületos, tiszta emberek minden tevékenységükben önmaguk maradnak, belülről vezéreltek. Ő a vezetői tevékenységében is optimális döntéseket akart hozni, és hozott

is. Ezt soha nem hatalmi pozícióból tette. A testületi véleményt mindenkor tisztelte és igényelte. Ebben olyan vezetői kvalitások fogalmazódtak meg, amelyek a kor vezetőinek többségénél hiányoztak. A saját döntéseinek érvényesítése esetenként nem járt eredménnyel. A hivatalok ideológiai látásmódja több jó elképzelésének megvalósítását késleltette vagy tette lehetetlenné. Szívóssága, hite és erkölcsi tartása ekkor is arra sarkallta, hogy megtalálja a szándékaihoz legközelebb álló, a hatalom által még elfogadható megoldást.

Mindehhez rengeteg türelem kellett. Ezt csak az tudja megtenni, aki szereti az embereket, akinek belső kényszere, hogy csak jót tegyen a közösségért. Kevesen tekintették még akkor olyan őszintén szolgálatnak a vezetői tevékenységet, mint ő. Sőt ma is nagyon sokan távol vannak még ettől. Kiss Albert professzor vezetői tevékenysége példázta, hogy az emberi kvalitások függetlenek a rendszertől. Az emberi tisztesség nehéz időkben is megtartható magatartás, sőt ez teszi igazán próbára az embert.

Szakmai és erkölcsi oldalról egyaránt olyan embert tisztelhetünk és tisztelhetünk Kiss Albert professzorban, akit méltán övezett a társadalom megbecsülése. A számos magas hazai kitüntetésén kívül – egyetemünk a *honoris causa* címet adományozta – a francia kormány a Francia Mezőgazdasági Érdemrend tiszti keresztjével tüntette ki.

Emberi nagyságát összefoglalóan talán úgy lehetne jellemezni, hogy: ha hallaná, amit most elmondtam, nagy részét elhárítaná. Nekem és sokunknak Berci bácsi maradt. Ezt a megszólítást olyan őszinte szeretet és tisztelet övezte, amit kevés ember kapott meg, csak azok, akik nyitottak voltak minden ember és probléma iránt, akik jó szándékát érezték és tapasztalták, aki nem nagyobb akart lenni másoknál, hanem többet akart tenni, mint mások. Úgy gondolom, hogy e nagyon vázlatos néhány gondolat azokban is emlékezetessé teszi Kiss Albert professzor személyiségét, akik nem ismerhették. Mától nemcsak az írásai, hanem ez a terem is az Ő emlékét idézi, aminek megfelelni az iránta érzett szeretetünk és tiszteletünk legkifejezőbb jele lenne.

Kívánom, hogy így legyen.

Dr. Kiss Károly

KISS ALBERT ÖRÖKSÉGE A MAGYAR AGRÁRSTATISZTIKÁBAN*

Hatodik éve már, hogy a statisztikus társadalom szegényebb lett egy kiemelkedő egyéniséggel: *dr.*

* Elhangzott a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanévnyitóján a Kiss Albert-emléktábla leleplezése alkalmából.

Kiss Alberttel. Azzal az emberrel, aki egész életét az agrártudomány és a statisztikai tudomány művelésének és kutatásának szentelte, s aki ebbeli munkásságával nemcsak itthon, hanem nemzetközileg is elismertséget és tekintélyt szerzett.

Ő ugyanis akkor kereste erre a választ, amikor a kutatási eredményei alapján látta a kérdés realitását. Ez a tudós bátorsága, az alapos, korrekt kutatás eredményeinek továbbgondolása. Ehhez kell a mértéktartó, reális, megzabolázott fantázia. Kiss Albert professzor a statisztikai módszereket engedelmessé eszközzé tette. Mindenkor tudta a módszerek által adott eredmények korlátait, mindenkor ütköztette azt más szakmai eredményekkel. Különösen ebben a körben teljesedett ki a mezőgazdaság történetével, a múlt század agrárgazdaságának fejlődésével kapcsolatos munkássága.

Előadásai máig is emlékeztetnek. Eredményeiről szeretettel, a tudomány iránti alázattal, szerénységgel adott számot. Az így teremtett légkörnek mindig hitele volt, érezni lehetett belőle a kutatómunka édes gyötrelmét, az elért eredmények alaposágát, megbízhatóságát és azt az örömet, amit egy igazi kutató, egy igazi ember akkor közvetít a környezetének, amikor érzi, hogy eredményeivel használ a szűkebb vagy tágabb közösségnek.

Történeti munkásságával a Magyar Agrártudományi Egyesületen belül a Mezőgazdaságtörténeti Szakosztály tevékenységéhez is kapcsolódott.

Tudományos tevékenysége az ország határain kívül is ismert volt. Tagja volt a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, az Agrárközgazdászok Nemzetközi Szövetségének, az Európai Közgazdászok Egyesületének. E szervezetek konferenciáin rendszeresen tartott előadásokat, méltón képviselve a magyar mezőgazdaság- és közgazdaságtudományt.

Vezető tevékenységét sokan közvetlenül is érzékelhettük. Az akkori idők nemcsak a tudomány területén tették próbára, hanem még fokozottabban a vezetői funkcióiban. Nagyon szerencsésnek mondhatom magam, hogy egyetemi vezetői tevékenységében segíthettem, és így vezetői, emberi tartását jobban megismerhettem.

Vezetőként ugyanolyan alapos, körültekintő, a különböző tényezőket mérlegelő típus volt, mint a kutatásban vagy a tananyagfejlesztésben. Hogy is lehetett volna másképp! Az igaz, becsületos, tiszta emberek minden tevékenységükben önmaguk maradnak, belülről vezéreltek. Ő a vezetői tevékenységében is optimális döntéseket akart hozni, és hozott

is. Ezt soha nem hatalmi pozícióból tette. A testületi véleményt mindenkor tisztelte és igényelte. Ebben olyan vezetői kvalitások fogalmazódtak meg, amelyek a kor vezetőinek többségénél hiányoztak. A saját döntéseinek érvényesítése esetenként nem járt eredménnyel. A hivatalok ideológiai látásmódja több jó elképzelésének megvalósítását késleltette vagy tette lehetetlenné. Szívóssága, hite és erkölcsi tartása ekkor is arra sarkallta, hogy megtalálja a szándékaihoz legközelebb álló, a hatalom által még elfogadható megoldást.

Mindehhez rengeteg türelem kellett. Ezt csak az tudja megtenni, aki szereti az embereket, akinek belső kényszere, hogy csak jót tegyen a közösségért. Kevesen tekintették még akkor olyan őszintén szolgálatnak a vezetői tevékenységet, mint ő. Sőt ma is nagyon sokan távol vannak még ettől. Kiss Albert professzor vezetői tevékenysége példázta, hogy az emberi kvalitások függetlenek a rendszertől. Az emberi tisztesség nehéz időkben is megtartható magatartás, sőt ez teszi igazán próbára az embert.

Szakmai és erkölcsi oldalról egyaránt olyan embert tisztelhetünk és tisztelhetünk Kiss Albert professzorban, akit méltán övezett a társadalom megbecsülése. A számos magas hazai kitüntetésén kívül – egyetemünk a *honoris causa* címet adományozta – a francia kormány a Francia Mezőgazdasági Érdemrend tiszti keresztjével tüntette ki.

Emberi nagyságát összefoglalóan talán úgy lehetne jellemezni, hogy: ha hallaná, amit most elmondtam, nagy részét elhárítaná. Nekem és sokunknak Berci bácsi maradt. Ezt a megszólítást olyan őszinte szeretet és tisztelet övezte, amit kevés ember kapott meg, csak azok, akik nyitottak voltak minden ember és probléma iránt, akik jó szándékát érezték és tapasztalták, aki nem nagyobb akart lenni másoknál, hanem többet akart tenni, mint mások. Úgy gondolom, hogy e nagyon vázlatos néhány gondolat azokban is emlékeztessé teszi Kiss Albert professzor személyiségét, akik nem ismerhették. Mától nemcsak az írásai, hanem ez a terem is az Ő emlékét idézi, aminek megfelelni az iránta érzett szeretetünk és tiszteletünk legkifejezőbb jele lenne.

Kívánom, hogy így legyen.

Dr. Kiss Károly

KISS ALBERT ÖRÖKSÉGE A MAGYAR AGRÁRSTATISZTIKÁBAN*

Hatodik éve már, hogy a statisztikus társadalom szegényebb lett egy kiemelkedő egyéniséggel: *dr.*

* Elhangzott a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanévnyitóján a Kiss Albert-emléktábla leleplezése alkalmából.

Kiss Alberttel. Azzal az emberrel, aki egész életét az agrártudomány és a statisztikai tudomány művelésének és kutatásának szentelte, s aki ebbeli munkásságával nemcsak itthon, hanem nemzetközileg is elismertséget és tekintélyt szerzett.

A Központi Statisztikai Hivatal nagy „nyeregsége”, ha szabad ezt a szót ebben az összefüggésben használni, hogy ez a jeles tudós-statisztikus 17 éven keresztül, 1969 és 1985 között a hivatal elnökhelyetteseként tevékenykedett. Hivatali pályáját mindvégig a szakmai igényesség, a gondosság, a szakma céljainak és érdekeinek szolgálata, kötelességtudat és az egész lényét átható humanizmus jellemezte. Irányításával a gazdaságstatisztika jelentősen fejlődött, mind jobban és jobban elősegítve a magyar gazdaság eredményeinek, gondjainak és problémáinak objektív és mélyreható megismerését.

A Hivatal agrárstatisztikusai különösen sokat tanulhattak tőle, hiszen a nagy szerelme azért a KSH-ban is az agrárstatisztika maradt; amelyre szerteágazó feladatai közepette is mindenkor kitüntetett és féltő figyelmet fordított. Kiss Albert elnökhelyettesi éveiben a mezőgazdasági statisztika korszakos eredményeket ért el. Hosszú idő, csaknem 37 év elteltével, 1972-ben, újra sor kerülhetett a magyar mezőgazdaság általános összeírására, amely igen részletes helyzetképet „festett” az ország mezőgazdaságáról, és egyben lendületet adott az agrárstatisztika további korszerűsítésének is. Kiss Albertnek meghatározó szerepe volt abban, hogy a kormányzat felismerje az általános mezőgazdasági összeírások rendszeres megtartásának a szükségességét. Így, ennek köszönhetően, 1972-öt követően 1981-ben és 1991-ben is végrehajtotta a Hivatal az Általános Mezőgazdasági Összeírást, csatlakozva az ENSZ Mezőgazdasági és Élelmezési Szervezete, a FAO tízévenkénti világcenzusához.

Mi, agrárstatisztikusok a KSH-ban igyekszünk Kiss Albert örökségét az Ő szellemének megfelelően ápolni, aminek, azt hiszem, azzal felelhetünk meg a legjobban, ha minden erőnket az agrárstatisztika szüntelen fejlesztésének, a mezőgazdaság helyzetének mind mélyebb és megalapozottabb megismerésének a szolgálatába állítjuk.

Ez vezérelt benünket a mezőgazdasági statisztika napjainkban végrehajtott megreformálásakor, új alapokra helyezésekor is. A mezőgazdaságban az utóbbi években végbement gyökeres, történelmi léptékű változások; a tulajdonviszonyok, mindenekelőtt a földtulajdonviszonyok átrendeződése, a szervezeti struktúra módosulása, az egyéni gazdálkodás szerepének növekedése, a piacgazdálkodás kiszélesedése mind-mind hatalmas kihívás a mezőgazdasági statisztika számára. Be kellett látni, hogy az eddig követett statisztikai adatgyűjtési gyakorlat nem folytatható tovább, mert azzal már nem tudnánk megbízható adatokat szolgáltatni a mezőgazdaság valós helyzetéről. A statisztikát tehát halaszthatatlanul s elodázhatatlanul hozzá kellett

igazítanunk a megváltozott körülményekhez és követelményekhez.

A munkához gyakorlatilag azonnal hozzákezdünk, és már ez év elejétől kezdődően a megújított statisztikai adatgyűjtési rendszerrel dolgozunk. Ennek röviden az a lényege, hogy a statisztikai megfigyelés nem a mezőgazdasági tevékenységet folytatók jogi státusához – gazdasági szervezet, egyéni gazdálkodó – igazodik, hanem a gazdaságok két fő termelőkapacitásának (földterületük, állatállományuk) nagysága alapján kialakított csoportjaihoz, csoportonként differenciált (teljes körű vagy reprezentatív) adatgyűjtés végrehajtásával. A gazdaságokat erőforrásaik mérete alapján három nagyságkategóriába soroltuk, úgymint nagy-, közepes és kisméretű gazdaságok. A csoportokba soroláshoz 1994 októberében, a Földművelésügyi Minisztériummal közösen, ún. mezőgazdasági gazdaságszerkezet-összeírást valósítottunk meg a lakosság körében, amely gyakorlatilag teljes körű volt, mintegy 2,2 millió háztartást érintett, és az ország valamennyi településére kiterjedt.

A megújított mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtési szisztémával a mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdaságok korábrinál jóval szélesebb körét figyeljük meg évi rendszerességgel, így az agrárstatisztika objektívabb, megalapozottabb információkat tud szolgáltatni a nemzetgazdasági ág helyzetéről. Az új statisztikai adatgyűjtési rendszer kialakításához nagy segítséget kaptunk a magyar agrártudomány részéről, de támaszkodtunk a nemzetközi kapcsolatokra is, hisz agrárstatisztikánk mindenkor „befogadója” volt más országok fejlett és a magyar viszonyokra is alkalmazható módszereinek. Ennek is élenjáró képviselője volt Kiss Albert, aki sohasem az elzárkózás, hanem az Európához, a fejlett világhoz való felzárkózás harcosa volt. Munkásságát nemzetközileg is magas elismerésben részesítették, a francia kormány a Francia Mezőgazdasági Érdemrend tiszti keresztjével tüntette ki.

Az új agrárstatisztika kialakításakor alapvető elvként tartottuk azt is szem előtt, hogy ne csak országos, hanem területi részletezettségű információkat is biztosítsunk mezőgazdaságunkról. Kiss Albert számos kutatási eredménye, tanulmánya bizonyította a mezőgazdaság fejlődése és a regionális szempontok közötti szoros összefüggést, ráirányítva a figyelmet arra, hogy a mezőgazdaságot nem lehet csak országos szinten vizsgálni, és különösen nem lehet a gondjait, problémáit ilyen síkon megérteni.

Kiss Albert annak is élharcosa volt, hogy a statisztika a lehető legkorszerűbben a legkevesebb ráfordítással oldja meg feladatait, ezért szorgalmazta a reprezentatív módszerek minél szélesebb körű al-

kalmazását. E tekintetben a mezőgazdasági statisztika úttörő szerepet játszott, és példát mutatott más statisztikák számára. A lakosság állatállományát mindinkább a negyedéves reprezentatív összeírásokkal állapították meg, és a kistermelők növénytermelésének megismeréséhez is egyre jobban támaszkodtak erre a módszerre, folyamatosan tökéletesítve azt. Napjaink agrárstatisztikája is ezt az utat járja, de talán még erőteljesebben. Teljes körű megfigyelést csak a gazdaságok igen-igen szűk körében – a nagy gazdaságoknál – alkalmazunk, míg a gazdaságok többségéről: a 66 ezer közepes méretű gazdaságról és a több mint 1,1 millió kisméretű gazdaságról reprezentatív felvételekkel gyűjtünk információkat. Nagyon leegyszerűsítve azt mondhatom, hogy a mezőgazdasági statisztika mintegy 60 ezer gazdaság, vagyis az ország mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó gazdaságai 5 százalékának megfigyelésével tud megbízható, objektív adatokat szolgáltatni az ország mezőgazdaságáról, nemcsak nemzetgazdasági szinten, hanem megyei részletezettségben is.

Kiss Albert megszívlelendő, intő öröksége számunkra az is, hogy a jövő titkainak kifürkészése, de a jelen megértése is csak azoknak sikerülhet, akik megismerik a történelmi folyamatokat, akik tisztában vannak a megtett úttal. A mezőgazdaság fejlődéstörténetével, a múlt feltárásával a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztálya ezért az elkövetkező időben is foglalkozni kíván. Sajnos erőnkől a számottevően megcsappant létszám miatt arra nem futja, hogy ezt ugyanolyan intenzitással végez-

zük, mint azt Kiss Albert idejében tették. De terveink szép számmal vannak, hisz a mezőgazdaság nagy múltú történelme, fejlődésének izgalmas szakaszai az ilyen jellegű munka számára bőséges feladatforrássul szolgálnak. Különösen nagy kihívást jelent a mezőgazdaság 1945 utáni fejlődési pályájával való foglalkozás, ami minden bizonnyal nagy érdeklődésre tartana számot a szakmai, de a szélesebb közvélemény részéről is.

Talán szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy a KSH mai agrárstatisztikusai joggal vallhatják magukat Kiss Albert öröksége folytatóinak, az Ő nyomdokain haladóknak. Az Ő szellemi nagyságához ugyan nem érhetünk fel, de igyekszünk megtenni mindent, hogy az agrárstatisztika továbbra is eredményesen teljesítse feladatát: megbízható, objektív információkat szolgáltatson a nemzetgazdaság e jelentős ágazatának, a mezőgazdaságnak a helyzetéről, eredményeiről, megoldandó problémáiról. Mindezt természetesen nemcsak az adatok egyszerű „előállításával”, hanem eddigi haladó hagyományainkhoz híven a mezőgazdaság egészével és annak részterületeivel foglalkozó szöveges elemzéseinkkel is biztosítani kívánjuk. Kiss Albert szellemének megfelelően nekünk is megrendíthetetlen elvünk, mondhatni ars poeticánk az, hogy csak annak a statisztikának lehet hitele, amely mentes minden politikai „elvárástól”, amelynek csak egyetlen vezérlője van: a szakmai tisztesség és az „objektivitás”.

Németh Ferenc

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal mb. elnöke, *dr. Katona Tamás Baracza Lajosné*, az Informatikai főosztály főosztályvezető-helyettesét „A KSH statisztikai információs rendszere adatbázis-környezetben” rendszerkoncepció elkészítéséért; *Barna Sándornét* az Elnöki főosztály ügykezelőjét hosszú évek óta végzett kiemelkedő színvonalú munkájáért; *Czibulka Zoltánt*, a Népszámlálási főosztály főosztályvezető-helyettesét és *Keszthelyiné dr. Rédey Máriát*, az Életszínvonal Statisztikai főosztály osztályvezetőjét, valamint *Mihályffy Lászlót*, a Népszámlálási főosztály osztályvezetőjét az 1996. évi mikrocenzust és kapcsolódó felvételeket előkészítő feladatokban nyújtott kiemelkedő tevékenységükért; *dr. Pozsonyi Pált*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály főosztályvezető-helyettesét a „Nemzeti számlák 1991–1993” című kiadvány előkészítésének összeállításának koordinálásáért; *Tűű Lászlóné dr.-t*, az Iparstatisztikai főosztály főtanácsosát és *Nádudvari Zoltánt*, az Iparstatisztikai főosztály főtanácsosát a belföldi termékosztályozás rendszerének kidolgozásáért és bevezetésének előkészítéséért; *Lengyel Juditot*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály tanácsosát a külföldi szektor elszámolásának módszertana fejlesztése terén végzett kiemelkedő tevékenységéért; *dr. Vigh Juditot*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály tanácsosát a nemzetgazdasági folyamatok volumen- és ármérése terén végzett kiemelkedő munkájáért; *Magyarszék Zsoltot*, a Szolgáltatás-statisztikai főosztály főtanácsosát az új számítástechnikai környezetben kialakított külkereskedelmi adatbázis statisztikai felhasználói igényei megfogalmazásának, dokumentálásának gyors, színvonalas elvégzéséért; *Oláh Sándort*, a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztály főtanácsosát a rejtett gazdaság becslése terén végzett kiemelkedő teljesítményéért; *Nowosielsky Róbertné*, a Mezőgazdaság- és Környezetstatisztikai főosztály tanácsosát „Az élelmiszer-gazdaság 1994. évi fejlődése” című elemző kiadvány színvonalas elké-

szítéséért; *Sáfrány Gézanét*, a Társadalomstatisztikai főosztály főelőadóját – nyugállományba vonulása alkalmából – két és fél évtizedes társadalomstatisztikai tevékenységéért *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentés–Megbízás. *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal mb. elnöke *Baracza Lajosné* 1995. október 1-jei hatállyal megbízta az Informatikai főosztályon főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával, valamint további intézkedésig az Informatikai főosztály irányításával; *Czibulka Zoltánt* 1995. október 1-jei hatállyal megbízta a Népszámlálási főosztályon főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával, valamint további intézkedésig a Népszámlálási főosztály irányításával; *Horváth Eszternek* a Környezeti és Területi Statisztikai főosztály vezetésére adott megbízását 1995. október 1-jei hatállyal visszavonta, ezzel egyidejűleg megbízta a Mezőgazdasági és Környezet Statisztikai főosztályon főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával és a Környezeti Statisztikai osztály vezetésével; *Kertészné Gérecz Esztertől* az Informatikai főosztály vezetésére kapott megbízását 1995. október 1-jei hatállyal visszavonta, ezzel egyidejűleg megbízta az Informatikai Koordinációs Iroda vezetésével; *Mészáros Árpádnak* a Népszámlálási főosztály vezetésére adott megbízását 1995. október 1-jei hatállyal visszavonta, ezzel egyidejűleg megbízta a Népesedés és Egészségügyi Statisztikai főosztályon főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával.

Helt Ferenc, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Irtzl Károlynét* 1995. október 1-jei hatállyal a Feldolgozási osztály vezetésére kapott megbízása változatlanul hagyásával megbízta az Informatikai főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával; *Karsai Istvánt*, az Informatikai főosztály főosztályvezető-helyettesét – nyugállományba vonulására való tekintettel – 1995. augusztus 26-ai hatállyal vezetői megbízása alól mentesítette és közszolgálati jogviszonyát 1995. december 30-ai hatállyal megszüntette; *Komár Antalt* 1995.

október 1-jei hatállyal a Területi Alkalmazások osztálya vezetésére kapott megbízása változatlanul hagyásával megbízta az Informatikai főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával.

Dr. Lendvai János, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Farkasházi Lászlónét* 1995. október 1-jei hatállyal a Jövedelem- és Pénzügysztaisztikai osztály vezetésére adott megbízása változatlanul hagyása mellett megbízta a

Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával.

Címadományozás. *Dr. Katona Tamás* a Központi Statisztikai Hivatal mb. elnöke *dr. Kollár Zoltánnénak*, *dr. Pozsonyi Pálnak*, *Támadiné dr. Bán-szegei Katalinnak*, kiemelkedő szakmai tevékenysége elismeréséül, 1995. október 1-jei hatállyal statisztikai főtanácsadói címet adományozott.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) 50., jubileumi ülését 1995. augusztus 21. és 29. között tartották Pekingben. A Központi Statisztikai Hivatalt *dr. Katona Tamás*, a KSH mb. elnöke, *Hajnal Béla*, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóság igazgatója, *Kollányi Margit*, a KSH főosztályvezetője, *dr. Marton Ádám*, a KSH főtanácsosa, *dr. Szilágyi György*, a KSH főosztályvezető-helyettese és *Tűű Lászlóné*, a KSH osztályvezetője képviselték.

A főbb témakörök a következők voltak:

- a statisztika a humanitás szolgálatában;
- az egyetemek és a munkáltatók szerepe a statisztikusok képzésében;
- a növekvő technológia-függőség hatása az adatgyűjtésre és a statisztikai adatok kezelésére;
- globális statisztikák és a jövő tendenciák feltárása;
- a hivatalos statisztika tervezése és prioritásai a romló anyagi források közepette;
- az átalakuló országok statisztikája.

Dr. Szilágyi György, a konferencia programbizottságának tagja, aki harmadikban vett részt vizsgálóbizottsági tagként (auditor) a közgyűlésen, felkért hozzászólója (invited discussor) volt Az új nemzeti számlarendszer Kínában című dolgozatnak a Statisztika Kínában című szekcióban, valamint dolgozatot nyújtott be és előadást tartott Teljesítményrangsorok statisztikai módszerei címmel. *Tűű Lászlóné* az átalakuló országokkal foglalkozó szekció munkájának keretében tartott előadást az összehangolt nemzetközi tevékenységi és termékostályozások magyarországi adaptációjáról. *Dr. Marton Ádám* A nemválasztás kezelése a statisztikai felvételekben Magyarországon címmel tartott előadást, abban a 110. sz. szekcióban, melynek egyúttal elnöki tisztét is ellátta. Mint a Magyar Statisztikai Társaság főtitkára részt vett a társaságok vezetőinek találkozásán, ahol a statisztika oktatásáról, valamint a társaságok közötti kapcsolatokról esett szó. Mint az IASS (International Association of Survey Statisticians, mely az ISI egyik szekciója)

Council-jának megválasztott tagja, részt vett az IASS programjának értékelésében és jövőbeni tervei kialakításában.

Dr. Katona Tamás az ülést követően látogatást tett a kínai Statisztikai Hivatalban, amelynek elnökével egyeztetette a kétoldalú együttműködés alapelveit.

A Magyar Statisztikai Társaság tudományos konferenciája. A statisztikai és a gazdasági egyensúly kérdéseiről rendezett tudományos ülést a Magyar Statisztikai Társaság (MST) Szegeden, 1995. szeptember 21–22-én. A plenáris ülést *dr. Kupcsik József*, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke nyitotta meg, majd *Lehmann István*, a Csongrád megyei Közgyűlés elnöke üdvözlő szavait követően *dr. Szapáry György*, a Magyar Nemzeti Bank (MNB) elnöke előadásában a magyar gazdaság egyensúlyi helyzetének aktuális kérdéseivel foglalkozott. *Dr. Lendvai János*, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) elnökhelyettese: Gazdasági egyensúly a statisztika tükrében; *dr. Szerdahelyi Péter*, a Földművelésügyi Minisztérium (FM) közigazgatási államtitkára: A mezőgazdaság és az élelmiszeripar egyensúlyproblémái; *dr. Thuma József*, a Belügyminisztérium (BM) helyettes államtitkára: Az önkormányzatok gazdálkodási feltételei címmel tartottak előadást.

Az első nap délutánján tartott első szekcióülésen, melynek elnöke *dr. Vértes András*, a Gazdaságkutató Intézet Gazdaságkutató Rt. elnök-vezérigazgatója volt, A Deficitből nincs hiány (makrogazdasági egyensúly) összefoglaló cím keretében az alábbi előadások hangzottak el:

Dr. Hüttl Antónia, a KSH főosztályvezetője: Alternatív egyensúlyok a makrogazdasági statisztikában;

Neményi Judit, az MNB főosztályvezetője: Az eladósodási folyamat és a növekedés összefüggései;

Sándor György, az MNB főosztályvezető-helyettese: A monetáris egyensúly mérésének problémái;

Obláth Gábor, a Kopint-Datorg főosztályvezetője: Infláció, költségvetési deficit és államadósság.

Az ülés második napjának délelőttjén a 2. szekció tartotta ülését *dr. Pukli Péternek*, a KSH főosztályvezetőjének elnökletével, a Versenyszféra egyensúlyi kérdései összefoglaló címen. Ezen

Straub Elek, a MATÁV Rt. vezérigazgatója: A MATÁV és a dinamikus fejlődés egyensúlyi problémái;

dr. Boda György, a MOL Rt. üzleti tervezési igazgatója: Egyensúly és egyensúlytalanság egy állami tulajdonú nagyvállalat helyzetéből közelítve;

dr. Vámosi Lukács, a Pick-Szeged Szalámigyár gazdasági igazgatója: Tőzsdei vállalat és a piacgazdaság kérdései;

dr. Kotulics Tamás, a KSH főosztályvezetője: Gazdasági folyamatok a statisztika tükrében

címen tartottak előadást.

A harmadik szekció, melynek elnöke *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatósága főigazgatója volt, az Önkormányzatok, költségvetési szervezetek egyensúlyi kérdései témakörben az alábbi előadások hangzottak el:

Lehmann István a Csongrád megyei Közgyűlés elnöke: Az önkormányzati középszintet foglalkoztató aktuális kérdések (feladatok és erőforrások);

dr. Balogh Miklós, a KSH Nógrád megyei Igazgatóságának igazgatója: Intézményfenntartás és önkormányzati egyensúly, avagy hiányra ítélve;

dr. Csatári Bálint, az MTA Regionális Kutató Központ Alföldi Tudományos Intézetének igazgatója: Kistérségi együttműködés – harmonizációk, lehetőségek és problémák a magyar vidéken;

dr. Lackó László, az Államigazgatási Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára: A regionális egyenlőtlenség változása, mérésének lehetőségei (Az Európai Unió gyakorlata – hazai feladatok).

A kétnapos tudományos ülés munkáját a Konferenciát záró plenáris ülésen *dr. Kupcsik József*, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke foglalta össze.

A III. Európai Népesedési Konferenciát ezúttal 1995. szeptember 4. és 8. között, Milánóban hívták össze. A négyévenként megrendezett konferenciát az Európai Népesedéstudományi Társaság (European Association for Population Studies – EAPS), a Nemzetközi Népeségtudományi Unió (International Union for the Scientific Studies of Population – IUSSP) és az olasz egyetemi demográfiai tanszékekből, a Nemzeti Demográfiai Intézetből és a Statisztikai Hivatalból létrehozott konzorcium szervezte.

Magyar részről *dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, *dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet ny. igazgatója, *Kamarás Ferenc*, a KSH osztályvezetője, *dr. Molnár Attila*, a KSH főtanácsosa és *dr. Pongrácz Tiborné*, a

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos kutatója vettek részt az értekezleten.

A konferencia előadásai két nagy témakörbe sorolhatók:

- a népesedési kérdések politikai összefüggései;
- az öregedés és a generációk közötti szolidaritás.

A magyar résztvevők közül *dr. Klinger András* az „Öregedés” témakör plenáris ülésének volt vitavezetője, *dr. Miltényi Károly* pedig e témakörnek az összevont 1–2. szekciójában volt vitavezető. *Kamarás Ferenc*: A termékenységi és reprodukciós magatartás Lengyelországban és Magyarországon; A népesedési célú intézkedések hatása a termékenységre Magyarországon címmel, *dr. Molnár Attila* pedig A kis súllyal született gyermekek képezhetősége az anya társadalmi helyzetéből függően címmel tartott előadást.

A XII. Szexológiai Világkongresszust 1995. augusztus 10. és 17. között Yokohamában rendezték, melyen – a japán Szexuálpedagógiai Társaság vendégeként – *Kamarás Ferenc* A tizenévesek terhességei és születésszabályozása, *Molnár Attila* pedig A szexualitás alakulása a változó gazdaságú közép-európai országokban címmel tartott előadást.

A Gödöllői Agrártudományi Egyetem (GATE) 50. jubileumi tanévnyitóján, 1995. szeptember 1-jén, iskolateremtő professzorokról emlékező tiszteletadásként előadótermetet neveztek el. Az Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának előterjesztésére a VII. előadótermet *dr. Kiss Albert*ről, az egyetem Statisztikai Tanszékének alapítójáról, első tanszékvezető professzoráról, az egyetem egykori rektoráról, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) volt elnökehelyetteséről nevezték el.

Az emlékülés keretében az előadóterem falán elhelyezett emléktáblát *dr. Székely Csaba* egyetemi tanár, dékán leplezte le. A teremavatót *dr. Kiss Károly* egyetemi tanár, a GATE Statisztikai Tanszékének jelenlegi vezetője tarotta. (Lásd e szám 942-944. oldalán.) A névadó nyomdokain járók nevében *dr. Németi László* a GATE egyetemi tanára és *Németh Ferenc* a KSH főosztályvezetője emlékeztek a tanár, a tudományos képzést irányító, az agrárstatisztikus *Kiss Albert*re. (Lásd e szám 942-944. oldalán.)

Az emlékülésen *dr. Nyitrai Ferenccé*, a KSH ny. elnöke is méltatta *dr. Kiss Albert* emberi, vezetői kvalitásait és szakmai elkötelezettségét.

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

ALS, G.:

A STATISZTIKA SZERVEZETI RENDSZERE AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG TAGÁLLAMAIBAN

(The organisation of statistics in the Member Countries of the European Community. Essays on the 12 national statistical institutes. Comparative study.) EUROSTAT. Luxemburg. 1993. 223 p.

Az Európai Közösség Statisztikai Hivatalának (EUROSTAT) kezdeményezésére tanulmány készült a 12 tagállam statisztikai intézményeiről, működésük jogi alapjairól, finanszírozási forrásairól és belső szervezetük főbb problémáiról. Az összehasonlító elemzést *Georges Als*, Luxembourg statisztikai hivatalának korábbi elnöke készítette a nemzeti statisztikai hivatalok által összeállított részletes beszámolók (kérdőívek), valamint az intézmények vezetőivel folytatott személyes megbeszélések alapján. A tanulmány elsősorban a statisztika szervezeti rendszerének országonkénti közös, illetve eltérő vonásait kívánta feltárni. Nem tekintette tehát céljának, hogy véleményt alkosson az adott intézmények működésének hatékonyságáról vagy az általuk kibocsátott statisztikák minőségéről.

A tanulmány alapmegállapításai közé tartozik, hogy bár a „statisztikára vonatkozó statisztikák” köre meglehetősen szűknek bizonyult, lényeges különbségeket tárt fel a statisztikai tevékenységek országonkénti centralizáltsága tekintetében. Annak érdekében tehát, hogy valóban átfogó – és összehasonlítható – képet alkothassanak a nemzeti statisztikai rendszerek szakember-ellátottságáról és pénzügyi erőforrásairól, a vizsgálat a statisztikai szolgál-

atok egészére irányult, vagyis a statisztikai hivatalokon kívül kiterjedt az egyéb kormányzati szervek statisztikai tevékenységére is.

A nemzeti statisztikai hivatalok többségét a XIX. században hozták létre, működésük jelenlegi alapjai azonban általában a két világháború közötti időszakban alakultak ki. A tagországok túlnyomó többségében általános érvényű statisztikai törvény szabályozza a statisztikai hivatal tevékenységét. Az egyetlen kivétel e tekintetben az Egyesült Királyság, ahol több törvény is támogatja a statisztikai szolgálat működését. Az alapvető statisztikai törvényen kívül természetesen előfordulnak speciális témájú törvények is, amelyek érintik a statisztikai tevékenységet (például a közigazgatási regiszterekre vagy a személyiségi jogok védelmére, adatvédelemre vonatkozó törvények). A jogi alapok tekintetében Németország és Spanyolország helyzete annyiból speciális, hogy esetükben csak új törvény (Spanyolországban királyi dekrétum) rendelhet el új statisztikai megfigyelést.

Az Európai Közösség szintjén hozott statisztikai vonatkozású rendelkezések fontos, integráns részét képezik az országonkénti statisztikai tevékenység jogi alapjainak is, mivel ezek a nemzeti törvényhozás megerősítése nélkül is hatályosak. Lényeges tartalmi változás, hogy míg 1989-ig a közösségi rendelkezések általában konkrét megfigyelésekre vonatkoztak, az utóbbi években egyre inkább az általános érvényű, fogalmi, illetve osztályozási összehangolásokat támogató előírások kerülnek előtérbe.

A nemzeti statisztikai szolgálatok helyzetét, működésük főbb jellemzőit összehasonlítva a ta-

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A *Külföldi Statisztikai Irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól. Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.)

A „*Bibliográfia*” a könyveket az MSZ 3423/2-84, az időszaki kiadványokat az MSZ 3424/2-82 szabványok szerinti feldolgozásban közli.

nulmány az alábbi vonásokat tekinti különösen előnyösnek.

– A kibocsátott statisztikák volumene (s feltehetően minősége) szempontjából lényeges differenciáló tényező a rendelkezésre álló emberi és pénzügyi erőforrások színvonala. A statisztikai szolgálat keretében (vagyis a statisztikai hivatalok központi és területi szerveinél, a minisztériumok, illetőleg a Nemzeti Bank statisztikai részlegeiben, továbbá más statisztikai intézetekben) 1991-ben foglalkoztatottak számát a népességgel viszonyítva három ország volt kiemelkedően jó helyzetben (Luxemburgot speciális körülményei miatt figyelmen kívül hagyva). Míg a Közösség egészét tekintve 10 000 lakos közül 1,5 fő tevékenykedett a statisztikai szolgálat körében, addig ez a mutatószám Németországban 2,2 főnek, Dánia, illetve Hollandia esetében egyaránt 2,0 főnek felelt meg. Hasonlóképpen ezekben az országokban volt a legmagasabb (az imént említett sorrendjüknek megfelelően 7,7, 7,2 illetve 6,7 ECU) a statisztikai szolgálatra fordított költségek egy lakosra jutó összege is. (Összehasonlításképpen: e mutató Görögországban volt a legalacsonyabb: 1,3 ECU/fő, de az Egyesült Királyság, Írország, Belgium, Spanyolország és főleg Portugália esetében is jóval alatta maradt a 4,0 ECU/fő szintnek.)

– A statisztikai szolgálatok hatékony működését nagyban elősegíti, ha pulikációkat külön adatgyűjtések nélkül, a közigazgatási célokra egyébként is szükséges nyilvántartásokra támaszkodva készíthetik el. E nyilvántartások statisztikai célú használatának, illetve a különböző adminisztratív forrásokból nyerhető adatok összekapcsolásának elsődleges feltétele a személyekre, gazdasági szervezetekre vagy más egységekre vonatkozó egyedi azonosítószámok, kódrendszerek használata. Az a négy tagország, ahol ilyen egyedi azonosítószámok rendelkezésre állnak, vagyis Dánia, Franciaország, Belgium és Luxemburg tehát e tekintetben előnyösebb helyzetben van a többi nyolc tagországhoz képest. Természetesen a hasznosítást alapos vizsgálatnak kell megelőznie, mivel a közigazgatási szempontok nem mindig felelnek meg pontosan a statisztikai fogalmi és csoportosítási követelményeknek.

– A nemzeti statisztikai hivatalok pozíciója akkor a legerősebb, ha szakmai döntéseiket önállóan, csak az illetékes Tanácsadó Testület véleményét szem előtt tartva hozhatják meg, vagyis statisztikai programjaik kidolgozását nem befolyásolják a politikai erőviszonyok (kormányzat vagy parlament). E vonatkozásban Hollandia 1899. évi dekrétuma tekinthető ideálisnak, amely szerint: „A Központi Statisztikai Hivatal feladata minden olyan

statisztikai adat gyűjtése, feldolgozása és közzététele, amelyet főigazgatója gyakorlati vagy tudományos célokra szükségesnek ítél.”

– Az országos szintű statisztikai tevékenység egyetlen (vagy korlátozott számú) intézménynél történő központosítása hatékonyabb működésre nyújt lehetőséget, mint a számos koordinációs problémával járó decentralizált megoldások.

– Hasonlóképpen hatékonyabbnak tűnnek a területileg kevésbé tagolt szervezetek (Dánia vagy Hollandia példája alapján). A tapasztalatok szerint előnyösebb, ha a területi részlegek száma nem magasabb 6 igazgatóságnál.

– Az adatszolgáltatói kötelezettség következetes érvényesítésére célszerű törekedni, minél kevesebb egyedi engedménnyel. Az adatvédelem megítélésakor szintén célszerű korlátozni a kivételek számát.

– A statisztikai programok kialakításakor a középtávú tervezés a célravezetőbb, amely az éves programokon keresztül realizálódik.

– Franciaország példája bizonyítja, hogy számos előnnyel jár, ha a statisztikai tevékenység eredményeit azonos intézmény keretében kutatási célra is hasznosítják, illetve a statisztika oktatásával is foglalkoznak. Így könnyebben észlelhető a szükséges információk hiánya, s az esetleges hibák is hamarabb felszínre kerülnek.

– A hatékony működéshez nélkülözhetetlen a szakmailag igényes, az egyéni fejlődésre ösztönző munkahelyi környezet, amely megfelelő anyagi elismeréssel is párosul.

A statisztikai szolgálat tevékenységét hátráltató tényezők között a tanulmány felhívja a figyelmet arra, hogy az egyéni adatok védelmének túlzó követelményei, az ezzel kapcsolatos hatósági beavatkozások (például Németország, Franciaország, illetve Ausztria eseti példái szerint) kifejezetten akadályozzák az egységes elvek érvényesítését a statisztikai munkában. Az egyéni azonosítószámok használatának jogi akadályozása egyértelműen haladáellenes magatartást tükröz, s indokoltsága – elsősorban a dán tapasztalatok alapján – napjainkban már erősen vitatható. A szövetségi elven alapuló államok esetében koordinációs nehézségek forrása lehet, sőt veszélyeztetheti az adatok tartalmi egységességét, szélsőséges esetben a megfigyelés teljes körű végrehajtását is az alapvető statisztikai hatáskörök megosztása a központi, illetve a tartományi szervezetek között.

Az összehasonlító vizsgálat főbb tanulságai alapján az alábbiak ajánlhatók követendő fejlesztési irányként.

Általános követelmény a statisztikai tudományos függetlenségének erősítése. A korszerű feladat

a kormányzati igényeken túlmutató, szélesebben értelmezett nemzeti statisztikai szolgálat kialakítása. Ebből is következik, hogy a statisztikai adatok bizalmas kezelését maradéktalanul, tehát esetleges kormányzati igényekkel szemben is biztosítani kell.

A statisztikai hivataloknak – nemzetközi kötelezettségeiket szem előtt tartva, illetőleg pénzügyi lehetőségeikhez igazodva – önállóan kell kialakítaniuk statisztikai programjukat, amelyről természetesen évente célszerű konzultálniuk az illetékes Tanácsadó Testületekkel.

A nemzeti szervezési vagy intézményi hagyományokat mérlegelve célszerű dönteni az olyan kérdésekben, mint a központosítás vagy a decentralizáció mértéke; a saját megfigyeléseken alapuló kutatások végzése; a statisztikai szakember-utánpótlás módozatai; a publikációk térítésmentes közreadása vagy kereskedelmi úton történő értékesítése.

Feltétlenül indokolt azonban az előbbrelépés a következő területeken:

- a statisztikai szolgálatok országonkénti fajlagos költségei közötti különbségek mérséklése;
- a nemzeti szinten egységes, egyedi azonosítást lehetővé tevő kódrendszerek létrehozása, illetőleg a már létezők szélesebb körű közigazgatási és statisztikai célú hasznosítása;
- az egyéni adatvédelem zavaró túlzásainak kiküszöbölése vagy legalább csökkentése.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

A KUTATÁSÖSSZEGZÉS KÉZIKÖNYVE

(The handbook of research synthesis.) Ed: *Cooper, H. - Hedges, L. V.* Russel sage foundation. New York. 1994. 573 p.

Amikor nekilátunk egy tudományos probléma vizsgálatának, számos előzetes döntésre kényszerülünk; e döntések sorozatát hívják kutatástervezésnek. Az egyik legfontosabb kérdés, ami válaszra vár, hogy saját magunk újonnan gyűjtsük-e össze a szükséges információkat, vagy érjük be a mások által, más jellegű problémák megoldására korábban fülhalmozott adatok ismételt földolgozásával. Többnyire az első utat választjuk; *Bródy Andrásnak* a tudományos jelölésekkel kapcsolatos szellemes megjegyzését kölcsönvéve azt mondhatjuk, az adatokkal is úgy vagyunk, akár a fogkefével: nem szeretjük a másét használni. Ez az idegenkedés azonban társadalmi szempontból meglehetősen költséges dolog és jelentős pazarlással is jár: a drága pénzen összegyűjtött információnak rendszerint csupán töredéke épül be a végső beszámolóba, a kérdőívhalmozok nagy része kiaknázatlanul hever a polcokon vagy az

asztalfiókban. Mindenképpen indokolt tehát a kérdés: nem érné-e meg jobban egy százhuszonhatodik új vizsgálat lebonyolítása helyett inkább körülnézni a már rendelkezésre álló adatok között, hátha azok segítségével is választ kaphatunk a bennünket érdeklő problémákra.

A már meglévő információk újbóli felhasználásának alapvetően két útja van. Az egyik – és ez az ismertebb – maguknak az eredeti adatoknak a visszakeresése és ismételt földolgozása. Ez az, amit a módszertani szakirodalomban általában másodelemzésnek neveznek. A hivatalos statisztikai nyilvántartásokban szereplő területi és idősoros (ún. aggregált) adatok ilyen jellegű újraterhelése hosszú múltra tekint vissza; a műfaj mindmáig klasszikus darabja, *Emile Durkheim* „Az öngyilkosság” című munkája éppen száz esztendeje született. Az egyénekre vonatkozó, kérdőíves adatfelvételekből származó információk másodelemzése viszonylag újabb keletű, s csak a kutatások tárolására szakosodott adatbankok (Magyarországon például a TÁRKI) létrejöttével terjedt el szélesebb körben.

Míg a másodelemzés magukat az eredeti adatokat veti alá újbóli vizsgálatnak, addig a kutatások másik típusa, a metaelemzés a publikált kutatási végeredményekkel dolgozik, s azokat próbálja meg statisztikai eszközökkel összegezni, illetve – ha az eredmények nagyon eltérők – a különbségek okait feltárni. Bár e kutatási irány gondolata csírájában már a század elején fölmerült (a neves statisztikus, *Karl Pearson* próblákozott korrelációs együtthatók átlagolásával), maga a metaelemzés fogalma csupán az 1970-es években vonult be a szakirodalomba. Az ezt követő évtizedben már néhány rövidebb összefoglaló munka is napvilágot látott, hiányzott azonban egy olyan átfogó mű, amely a korábbi eredményekre építve, ám azokat kritikusan meg is szűrve, a teljesség igényével tárgyalja a kutatásösszegzés egyes szakaszait, az elemzés során alkalmazható különféle statisztikai módszereket, s amely ily módon irányadó kézikönyvként szolgálhat a kutatók számára. A *Harris Cooper* és *Larry Hedges* által szerkesztett kötet ezt az űrt igyekszik kitölteni.

A könyv felépítése a metaelemzés folyamatának egymás utáni szakaszait, állomásait követi. Az első rész két tanulmánya a vizsgálni kívánt probléma körülhatárolásával, megfogalmazásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Ennek során a szerzők világosan megkülönböztetik a metaelemzés kétféle célkitűzését: egyfelől a sokféle kutatási eredmény összegzését, a „közös nevező” megtalálását, másfelől az eredmények közötti eltérések magyarázatát. E két célkitűzés, bár ellentétes irányba mutat, mégsem független egymástól: ha az egyes vizsgálatokban

a kormányzati igényeken túlmutató, szélesebben értelmezett nemzeti statisztikai szolgálat kialakítása. Ebből is következik, hogy a statisztikai adatok bizalmas kezelését maradéktalanul, tehát esetleges kormányzati igényekkel szemben is biztosítani kell.

A statisztikai hivataloknak – nemzetközi kötelezettségeiket szem előtt tartva, illetőleg pénzügyi lehetőségeikhez igazodva – önállóan kell kialakítaniuk statisztikai programjukat, amelyről természetesen évente célszerű konzultálniuk az illetékes Tanácsadó Testületekkel.

A nemzeti szervezési vagy intézményi hagyományokat mérlegelve célszerű dönteni az olyan kérdésekben, mint a központosítás vagy a decentralizáció mértéke; a saját megfigyeléseken alapuló kutatások végzése; a statisztikai szakember-utánpótlás módozatai; a publikációk térítésmentes közreadása vagy kereskedelmi úton történő értékesítése.

Feltétlenül indokolt azonban az előbbrelépés a következő területeken:

- a statisztikai szolgálatok országonkénti fajlagos költségei közötti különbségek mérséklése;
- a nemzeti szinten egységes, egyedi azonosítást lehetővé tevő kódrendszerek létrehozása, illetőleg a már létezők szélesebb körű közigazgatási és statisztikai célú hasznosítása;
- az egyéni adatvédelem zavaró túlzásainak kiküszöbölése vagy legalább csökkentése.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

A KUTATÁSÖSSZEGZÉS KÉZIKÖNYVE

(The handbook of research synthesis.) Ed: *Cooper, H. - Hedges, L. V.* Russel sage foundation. New York. 1994. 573 p.

Amikor nekilátunk egy tudományos probléma vizsgálatának, számos előzetes döntésre kényszerülünk; e döntések sorozatát hívják kutatástervezésnek. Az egyik legfontosabb kérdés, ami válaszra vár, hogy saját magunk újonnan gyűjtsük-e össze a szükséges információkat, vagy érjük be a mások által, más jellegű problémák megoldására korábban fülhalmozott adatok ismételt földolgozásával. Többnyire az első utat választjuk; *Bródy Andrásnak* a tudományos jelölésekkel kapcsolatos szellemes megjegyzését kölcsönvéve azt mondhatjuk, az adatokkal is úgy vagyunk, akár a fogkefével: nem szeretjük a másét használni. Ez az idegenkedés azonban társadalmi szempontból meglehetősen költséges dolog és jelentős pazarlással is jár: a drága pénzen összegyűjtött információnak rendszerint csupán töredéke épül be a végső beszámolóba, a kérdőívhalmozok nagy része kiaknázatlanul hever a polcokon vagy az

asztalfiókban. Mindenképpen indokolt tehát a kérdés: nem érné-e meg jobban egy százhuszonhatodik új vizsgálat lebonyolítása helyett inkább körülnézni a már rendelkezésre álló adatok között, hátha azok segítségével is választ kaphatunk a bennünket érdeklő problémákra.

A már meglévő információk újbóli felhasználásának alapvetően két útja van. Az egyik – és ez az ismertebb – maguknak az eredeti adatoknak a visszakeresése és ismételt földolgozása. Ez az, amit a módszertani szakirodalomban általában másodelemzésnek neveznek. A hivatalos statisztikai nyilvántartásokban szereplő területi és idősoros (ún. aggregált) adatok ilyen jellegű újraterjesztése hosszú múltra tekint vissza; a műfaj mindmáig klasszikus darabja, *Emile Durkheim* „Az öngyilkosság” című munkája éppen száz esztendeje született. Az egyénekre vonatkozó, kérdőívvel felvett adatokból származó információk másodelemzése viszonylag újabb keletű, s csak a kutatások tárolására szakosodott adatbankok (Magyarországon például a TÁRKI) létrejöttével terjedt el szélesebb körben.

Míg a másodelemzés magukat az eredeti adatokat veti alá újbóli vizsgálatnak, addig a kutatások másik típusa, a metaelemzés a publikált kutatási végeredményekkel dolgozik, s azokat próbálja meg statisztikai eszközökkel összegezni, illetve – ha az eredmények nagyon eltérők – a különbségek okait feltárni. Bár e kutatási irány gondolata csírájában már a század elején fölmerült (a neves statisztikus, *Karl Pearson* próblákozott korrelációs együtthatók átlagolásával), maga a metaelemzés fogalma csupán az 1970-es években vonult be a szakirodalomba. Az ezt követő évtizedben már néhány rövidebb összefoglaló munka is napvilágot látott, hiányzott azonban egy olyan átfogó mű, amely a korábbi eredményekre építve, ám azokat kritikusan meg is szűrve, a teljesség igényével tárgyalja a kutatásösszegzés egyes szakaszait, az elemzés során alkalmazható különféle statisztikai módszereket, s amely ily módon irányadó kézikönyvként szolgálhat a kutatók számára. A *Harris Cooper* és *Larry Hedges* által szerkesztett kötet ezt az űrt igyekszik kitölteni.

A könyv felépítése a metaelemzés folyamatának egymás utáni szakaszait, állomásait követi. Az első rész két tanulmánya a vizsgálni kívánt probléma körülhatárolásával, megfogalmazásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Ennek során a szerzők világosan megkülönböztetik a metaelemzés kétféle célkitűzését: egyfelől a sokféle kutatási eredmény összegzését, a „közös nevező” megtalálását, másfelől az eredmények közötti eltérések magyarázatát. E két célkitűzés, bár ellentétes irányba mutat, mégsem független egymástól: ha az egyes vizsgálatokban

kapott eredmények közel egyformák, akkor nyilvánvalóan nem sok értelme van a különbségekkel foglalkozni; míg ha az eredmények nagyon eltérők, akkor erősen megkérdőjelezhető bármilyen összefoglaló mutató (például átlag) használata.

A második rész középpontjában az adatgyűjtés áll. A metaelemzés esetében ez a tevékenység az adott témával foglalkozó kutatások lehető legteljesebb körének a feltárását jelenti a szakirodalomkeresés különböző eszközeinek (számítógépes adatbázisok, tematikus bibliográfiák stb.) segítségével. A kötetnek ebben a részében szereplő tanulmányok részletes áttekintést nyújtnak a rendelkezésre álló különféle – részint nyomtatott, részint elektronikus formában hozzáférhető – adatforrásokról és azok használatáról.

A könyv harmadik nagy egysége az összegyűjtött adatok elemzéshez szükséges anyagok előkészítésével foglalkozik. A vizsgálatnak ebben a szakaszában zajlik a kutatások azon sajátosságainak a kijelölése és rögzítése, amelyek az eredmények közötti eltéréseket magyarázhatják. E sajátosságok közé tartoznak mindenekelőtt a kutatások módszertani jellemzői, de ide sorolandók az adatfelvétel színhelyével, a vizsgált személyek körével kapcsolatos információk is. A kutatások mindezen ismerveinek a kódolása korántsem egyszerű dolog; a kötet idevágó tanulmányai e bonyolult feladat megoldásához adnak hasznos tanácsokat.

A metaelemzés negyedik szakasza az adatelemzés; az ezzel kapcsolatos kérdéseket a kötet három külön fejezetben tárgyalja. Az elsőben kaptak helyet azok az írások, amelyek a különböző kutatásokból származó eredmények egyesítése – vagyis a metaelemzés első célkitűzésének megvalósítása – során felmerülő technikai problémákkal foglalkoznak. Ezen a témakörön belül külön tanulmány szól a szignifikancia-szintek, illetve a különféle hatásmutatók (például korrelációs együtthatók) összegzésének módszereiről. A második nagyobb egységet

azok a tanulmányok alkotják, amelyek középpontjában az eredmények közötti eltérések magyarázatával – vagyis a metaelemzés második célkitűzésével – kapcsolatos statisztikai kérdések állnak. Végül a harmadik fejezet cikkei azokat a speciális technikai problémákat taglalják, amelyek kimondottan a metaelemzés sajátosságaiból erednek. Ilyen probléma például az, hogy mivel egy-egy kutatáson belül gyakran több különböző végeredmény is szerepel, illetve ugyanaz a végeredmény más-más kutatásban is felbukkanhat, a metaelemzésben szereplő adatpontok nem tekinthetők minden esetben egymástól függetlennek.

A metaelemzés ötödik, egyben utolsó állomása a vizsgálat eredményeinek közzététele. A kötetben két tanulmány is érinti ezt a kérdéskört; az első a kutatási beszámolók egységes formai követelményeit veszi sorra, a második pedig azzal foglalkozik, miként hasznosíthatók a grafikus ábrázolás eszközei az eredmények szemléletesebbé tételében.

A könyv végére érve az olvasó minden bizonnyal alapos ismeretekkel rendelkezik a metaelemzésről. Mégis, épp a kötet részletessége, a technikai kérdések kimerítő tárgyalása oda vezet, hogy az apró statisztikai finomságok közepette kissé háttérbe szorul a lényeg – vagy ahogyan mondani szokás: a fától nem látjuk már az erdőt. Valóban, a tanulmányok szerzői – a kézikönyv jellegnek megfelelően – félig alapvetően a metaelemzés „hogyan”-ját hangsúlyozzák, s viszonylag kevesebbet beszélnek a „miért”-ről. Talán ezt a fajta egyoldalúságot vannak hivatva ellensúlyozni a könyv zárótanulmányai, amelyek a metaelemzés módszerét igyekeznek egy átfogóbb összefüggésrendszerbe ágyazni, megvilágítva elméleti jelentőségét s felvillantva az alkalmazási lehetőségek széles körét. A kötet legvégén a fontosabb fogalmak rövid magyarázatát adó szöveget és igen részletes tárgymutató található.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BREUSS, F.:

AZ EURÓPAI UNIÓ NEGYEDIK KIBŐVÍTÉSE

(Die vierte EU-Erweiterung - um Österreich, Finnland und Schweden.) - *WIFO Monatsberichte*. 2. sz. 105–125. p.

Az Európai Unió újabb 3 országgal, 15 tagállam közösségévé bővült, ily módon a finn, az osztrák és a svéd csatlakozással a bruttó hazai termék 7 százalékkal, a lakosság 6,2 százalékkal, a terület 37 szá-

zalékkal nőtt. Az egy főre jutó GDP ennek megfelelően 1995. január 1-től 0,7 százalékkal emelkedett a 12 tagállam színvonalához képest.

A bruttó hazai termék 1993. évi értéke (folyó áron és árfolyamokon) a 12 országban 5523 milliárd ECU, a 15 országé együtt 5909 milliárd ECU volt. A kibővített Európai Unió összes teljesítményében 27,6 százalék a német gazdaság részesedése, ezt követi a francia (18,1%), az olasz (14,3%), a spanyol (6,9%), a holland (4,5%), a belga (3,0%), bruttó ha-

kapott eredmények közel egyformák, akkor nyilvánvalóan nem sok értelme van a különbségekkel foglalkozni; míg ha az eredmények nagyon eltérők, akkor erősen megkérdőjelezhető bármilyen összefoglaló mutató (például átlag) használata.

A második rész középpontjában az adatgyűjtés áll. A metaelemzés esetében ez a tevékenység az adott témával foglalkozó kutatások lehető legteljesebb körének a feltárását jelenti a szakirodalomkeresés különböző eszközeinek (számítógépes adatbázisok, tematikus bibliográfiák stb.) segítségével. A kötetnek ebben a részében szereplő tanulmányok részletes áttekintést nyújtnak a rendelkezésre álló különféle – részint nyomtatott, részint elektronikus formában hozzáférhető – adatforrásokról és azok használatáról.

A könyv harmadik nagy egysége az összegyűjtött adatok elemzéshez szükséges anyagok előkészítésével foglalkozik. A vizsgálatnak ebben a szakaszában zajlik a kutatások azon sajátosságainak a kijelölése és rögzítése, amelyek az eredmények közötti eltéréseket magyarázhatják. E sajátosságok közé tartoznak mindenekelőtt a kutatások módszertani jellemzői, de ide sorolandók az adatfelvétel színhelyével, a vizsgált személyek körével kapcsolatos információk is. A kutatások mindezen ismerveinek a kódolása korántsem egyszerű dolog; a kötet idevágó tanulmányai e bonyolult feladat megoldásához adnak hasznos tanácsokat.

A metaelemzés negyedik szakasza az adatelemzés; az ezzel kapcsolatos kérdéseket a kötet három külön fejezetben tárgyalja. Az elsőben kaptak helyet azok az írások, amelyek a különböző kutatásokból származó eredmények egyesítése – vagyis a metaelemzés első célkitűzésének megvalósítása – során felmerülő technikai problémákkal foglalkoznak. Ezen a témakörön belül külön tanulmány szól a szignifikancia-szintek, illetve a különféle hatásmutatók (például korrelációs együtthatók) összegzésének módszereiről. A második nagyobb egységet

azok a tanulmányok alkotják, amelyek középpontjában az eredmények közötti eltérések magyarázatával – vagyis a metaelemzés második célkitűzésével – kapcsolatos statisztikai kérdések állnak. Végül a harmadik fejezet cikkei azokat a speciális technikai problémákat taglalják, amelyek kimondottan a metaelemzés sajátosságaiból erednek. Ilyen probléma például az, hogy mivel egy-egy kutatáson belül gyakran több különböző végeredmény is szerepel, illetve ugyanaz a végeredmény más-más kutatásban is felbukkanhat, a metaelemzésben szereplő adatpontok nem tekinthetők minden esetben egymástól függetlennek.

A metaelemzés ötödik, egyben utolsó állomása a vizsgálat eredményeinek közzététele. A kötetben két tanulmány is érinti ezt a kérdéskört; az első a kutatási beszámolók egységes formai követelményeit veszi sorra, a második pedig azzal foglalkozik, miként hasznosíthatók a grafikus ábrázolás eszközei az eredmények szemléletesebbé tételében.

A könyv végére érve az olvasó minden bizonnyal alapos ismeretekkel rendelkezik a metaelemzésről. Mégis, épp a kötet részletessége, a technikai kérdések kimerítő tárgyalása oda vezet, hogy az apró statisztikai finomságok közepette kissé háttérbe szorul a lényeg – vagy ahogyan mondani szokás: a fától nem látjuk már az erdőt. Valóban, a tanulmányok szerzői – a kézikönyv jellegnek megfelelően – félig alapvetően a metaelemzés „hogyan”-ját hangsúlyozzák, s viszonylag kevesebbet beszélnek a „miért”-ről. Talán ezt a fajta egyoldalúságot vannak hivatva ellensúlyozni a könyv zárótanulmányai, amelyek a metaelemzés módszerét igyekeznek egy átfogóbb összefüggésrendszerbe ágyazni, megvilágítva elméleti jelentőségét s felvillantva az alkalmazási lehetőségek széles körét. A kötet legvégén a fontosabb fogalmak rövid magyarázatát adó szöveget és igen részletes tárgymutató található.

(Ism.: *Moksony Ferenc*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BREUSS, F.:

AZ EURÓPAI UNIÓ NEGYEDIK KIBŐVÍTÉSE

(Die vierte EU-Erweiterung - um Österreich, Finnland und Schweden.) - *WIFO Monatsberichte*. 2. sz. 105–125. p.

Az Európai Unió újabb 3 országgal, 15 tagállam közösségévé bővült, ily módon a finn, az osztrák és a svéd csatlakozással a bruttó hazai termék 7 százalékkal, a lakosság 6,2 százalékkal, a terület 37 szá-

zalékkal nőtt. Az egy főre jutó GDP ennek megfelelően 1995. január 1-től 0,7 százalékkal emelkedett a 12 tagállam színvonalához képest.

A bruttó hazai termék 1993. évi értéke (folyó áron és árfolyamokon) a 12 országban 5523 milliárd ECU, a 15 országgal együtt 5909 milliárd ECU volt. A kibővített Európai Unió összes teljesítményében 27,6 százalék a német gazdaság részesedése, ezt követi a francia (18,1%), az olasz (14,3%), a spanyol (6,9%), a holland (4,5%), a belga (3,0%), bruttó ha-

zai termék aránya. A mezőny második felébe sorolható a svéd (2,7%) és az osztrák (2,6%) GDP nagysága, megelőzve a dán (2,0%), a görög (1,3%) és a portugál (1,2%) gazdaságát, a finn teljesítmény (1,2%) ezt követte.

Az egy főre jutó bruttó hazai termék 1993-ban a 15 országban folyó áron 15 951 ECU, vásárlóerőparitáson 14 592 ECU volt. Az átlagos gazdasági fejlettséghez mérve (100%) Luxemburgban (168%) és Dániában (140%) a legnagyobb az egy főre jutó GDP, a további sorrendben a német (126%), az osztrák (122%), a francia (117%), a svéd (115%), a belga (112%) és a holland (108%) gazdaság haladta meg az Európai Unió átlagát. A finn teljesítmény (88,5%) közel áll az olasz (91,4%) és a britt (87,1%) színvonalhoz, megelőzi az ír (71,1%), a spanyol (65,4%), a görög (65,4%) és a sereghajtó portugál (45,9%) gazdaságát.

Az Egyesült Államok területe háromszorosa (3,2 millió négyzetkilométer) az Európai Unióénak, de lakossága (258 millió fő) kisebb, mint a 15 országé (370 millió fő). Az 1993. évi GDP valamivel kisebb (5367 milliárd ECU) volt az USA-ban, de az egy főre jutó bruttó hazai termék (20 730 ECU) meghaladja az európai teljesítményt (15 591 ECU/fő). A negyvenes évek közepén fennálló amerikai előnyt a 15 európai ország nagyrészt behozta, bár a legszegényebb tagállamok a vártnál lassabban zárkoznak fel.

A svéd gazdaság bruttó hazai terméke 1991 és 1993 között (reálértéken) 5 százalékkal, a finn gazdaságé 12 százalékkal csökkent a súlyos visszaesés következtében. A csatlakozást megelőző években a svéd bankok válságba kerültek, spekulációs hullám miatt összeomlott az ország ingatlanpiaca és csökkent az építő tevékenység. Ausztria ugyanakkor lépést tartott az Európai Unió fejlődésével. Az osztrák külkereskedelem kétharmada ebben a térségben zajlott. A másik két EFTA-országban (European Free Trade Association – Európai Szabadkereskedelmi Társulás) 55, illetve 51 százalék a megfelelő arány, mivel a skandináv országok egymás között szoros kapcsolatot tartanak és az Egyesült Államok is fontosabb partner a számukra, mint az Európai Unió tagországai.

A munkanélküliség növekedése nagyrészt a kereslet csökkenéséből és a kelet-európai munkaerőkinálat ugrásszerű bővüléséből ered a skandináv országokban. A munkanélküliek aránya Svédországban a nyolcvanas évek végén legfeljebb 2 százalék, 1993-ban már 8 százalék volt, Finnországban 3,5 százalékról 18,5 százalékra nőtt. Az osztrák munkanélküliség ennél sokkal kisebb mértékben nőtt. Svédországban egyidejűleg erősödött az

infláció is, a túlértékelt nemzeti valuta leértékelése is elkerülhetetlenné vált.

Az osztrák külkereskedelmi mérleg évek óta kiegyensúlyozott, a svéd bruttó hazai termék 3 százaléknak megfelelő volt 1992-ben a behozatali többlet, a finn deficit aránya (több mint 5 százalék) ennél is nagyobb. Az 1995–1996. évi előirányzatok már jelentős exporttöbblettel számolnak mindkét skandináv országban a megnyílt európai egységes belső piacra alapozva.

A kilencvenes évek elején a gazdaság visszaesése következtében mindkét skandináv országban megnőtt az államháztartás hiánya, az 1993. évi finn bruttó hazai terméknek több mint 7 százaléka, a svédnek több mint 13 százaléka volt a deficit. A svéd államháztartás 1995–1996. évi előrejelzése már 10 százaléknál kisebb hiányt mutat az élénkülés hatására. Az osztrák államháztartás 1990-ig többlettel zárult, majd a GDP körülbelül 4 százalékát elérő hiány alakult ki 1993-ban és 1994-ben.

Az EFTA-országok korábban megszokott gazdaságpolitikai autonómiáját csökkentik az Európai Unió érvényes harmonizálási előírásai, a szorosabb integrációt előmozdító jogszabályok. Az áttérést segíti, hogy az EFTA mint az Európai Gazdasági Térséget alkotó integrációs alakulat, már korábban átvette az Európai Unió másodlagos joganyagának kétharmadát. A nemzeti külkereskedelmi politika helyett a közösségi előírásokat kötelező alkalmazni, kivéve a haditechnikai termékeket (az EU-szerződés 223 cikkelye értelmében). A közös vámtarifa kötelező átvétele alapvető változásokat hoz a 3 csatlakozó országnak az EFTA-, a fejlődő és a kelet-európai országokkal folytatott kereskedelmüket szabályozó egyezményekben és nem lesz lehetőségük saját ágazati előírásaik fenntartására, például az agrártermékek, textiliák, ruházati cikkek, gépjárművek stb. vámszabályozásával. Ausztriában eddig viszonylag magas vámtételeket alkalmaztak, a másik két új belépő viszont viszonylag kis vámterheket vetett ki az importra. Az iparcikkek körében például a legnagyobb kedvezményes vámtétel az osztrák előírások szerint átlagosan 10,5 százalék volt, kétszerese a svéd (4,6%) és a finn (5,5%), illetve az Európai Uniót jellemző (5,7%) színvonalnak.

A Kereskedelmi Világszervezet (World Trade Organization – WTO) legutóbbi ajánlásai értelmében az Európai Unió az ezredfordulóig 37 százalékkal, körülbelül 3,6 százalékos szintre fogja mérsékelni az ipari termékek átlagos vámterhét a legnagyobb kereskedelmi kedvezménnyel kezelt körben. Számítások szerint az Európai Unió bruttó hazai terméke ennek hatására 1,5–2,0 százalékkal fog növekedni.

Az alkalmazkodás kritikus területe a mezőgazdasági politika kötelező előírásainak átvétele, különösen a támogatási mértékeket illetően. A mezőgazdasági termékek termelői áraira számított 1993. évi termelői támogatás az osztrák gazdaságban 56, a finnben 67, a svédben 52 százalék volt, ez meghaladta mind az Európai Unió (48%), mind az OECD (42%) átlagát. A fogyasztói árkiegészítések aránya a termelői árhoz hasonló nagyságú volt a 3 országban, 1993-ban lényegesen nagyobb az Európai Unió (39%) és az OECD (34%) átlagos szubvenciójánál. Az európai Unió az agrártermékek összes támogatásának 70 százalékát árkiegészítésként, 17 százalékát közvetlen kifizetésként, 13 százalékát egyéb formában juttatta a mezőgazdaságnak. A támogatás megfelelő arányai Ausztriában (76+16+8%) és Svédországban (74+15+11%) az árkiegészítés nagyobb szerepére utalnak, a finn agrártámogatásokban (69+26+5%) viszont lényegesen nagyobb a közvetlen kifizetések szerepe. A közös agrárpolitika alkalmazása a 3 ország mezőgazdasági termelőit jelentős többletbevételektől fosztja meg, számítások szerint az osztrák agrártermékek árszintváltozása 1995-ben 23 százalékos lesz. Az alkalmazkodásra összesen 5 év áll rendelkezésre, hogy a megváltozott terhelés ne egyszerre érje a 3 most csatlakozó gazdaságot. A közösség agráralapja megfelelő összegű kiegyenlítő összegeket utal át, részben átvéve a nemzeti költségvetések emiatt keletkező többletterheit és a készletek leértékelődéséből adódó piaci veszteségeket.

Az Európai Unió 1995-ben két jogcímen fizet mezőgazdasági támogatást a 3 országnak: a készletek értékváltozásait kiegyenlítő degresszív támogatás 1547 millió ECU, a közös agrárpolitika céljaira további 951 millió ECU szerepel a megállapodásokban. A kiegyenlítő támogatás 1998 után megszűnik, ugyanakkor az európai agrárrendtartáshoz kapcsolódó támogatások évről évre növekszenek. A 3 új belépő agrártámogatása az Európai Unió 1995. évi teljes költségvetésének 2,5 százaléka, 1999-ben pedig (1951 millió ECU) már 4,7 százaléka.

Az előbbi integrációs szabályozással egyidőben a Kereskedelmi Világszervezet keretében megállapított intézkedések is átalakítják a mezőgazdasági termékek kereskedelmét:

- az agrártermékek vámját 36 százalékkal csökkentik,
- az exportszubvenciókat (folyó árakon) ugyancsak 36 százalékkal mérséklék a 3 országban, ez reálértéken 21 százalékos támogatáscsökkentést eredményez,
- a belső piacokon a termelési támogatás 20 százalékkal csökken (kivételek a környezetet nem terhelő termelés),
- megnyitják a piacokat az import előtt, a belföldi fogyasztás legalább 3 százalékát elérő mértékben (ez 2000-ig legalább 5 százalékos nyitottságig fokozandó).

A most csatlakozó 3 ország 1995–1999 között 4747 millió ECU regionális támogatást kap, ebből az osztrák Burgenland tartomány felzárkóztatására 184 millió ECU, a sarkvidéki svéd és finn körzetek fejlesztésére 230, illetve 511 millió ECU jut (az adatok 1995. évi áron, árfolyamokon értendők). Az iparstruktúra-fejlesztés, a munkanélküliség elleni küzdelem az agrárfejlesztés, valamint a humán erőforrásoknak a változáshoz való alkalmazkodása célprogramjaira ezen túlmenően összesen 3822 millió ECU támogatást nyújtanak 5 év alatt, ebből Ausztria 1439 millió ECU, Finnország 1193 millió ECU, Svédország 1190 millió ECU összeghez jut.

Az Európai Unió jogszabályai meghatározzák a piaci szabályozás alapkérdéseit. A közepes és kisvállalatok bizonyos könnyítéseket kapnak a viszonylag szoros szabályok alól. Az elemzések rávilágítottak a regionális, az iparfejlesztés, valamint a piaci politika szoros összefüggéseire, várható kölcsönhatásaira.

Az egyes államháztartások útján a 15 tagország bruttó hazai termékének átlagosan 48 százalékát osztják el, az Európai Unió költségvetésébe az összegzett GDP-nek csak 1,2 százalékát vonják be. Az Európai Unió 1995–1999 közötti időszakra előirányzott kötelezettségeinek összetételében továbbra is az agrárkassza a legnagyobb (45–47 százalékos) részesedéssel, a struktúrafejlesztést az összegek egyharmada támogatja. Az Európai Unió költségvetése nem válhat deficitessé és nincs adóztatási joga az integrációs szervezetnek. Bevételei nagyrészt vámokból, agrártermékek árlefölözéseiből származnak. Újabb, 1988 óta bevetett bevételi forrás a tagországok általános forgalmi adójának legfeljebb 1,4 százaléka.

Az Európai Unió szerepe nem korlátozódik a gazdasági együttműködésre, megnőtt az elmaradt országokkal való szolidaritás szerepe, amit a kohéziós alap programjai valósítanak meg. A nettó befizetők között Németország terhei a legnagyobbak (1995-ben 11 582 millió ECU), az osztrák nettó befizetés 879 millió ECU, a svéd kötelezettség 1016 millió ECU. A nettó támogatás az ír, a görög, a portugál és a spanyol gazdaság felzárkózását célozza, ehhez a csoporthoz sorolandó Finnország is (1995-ben 27 millió ECU nettó összeggel).

Modellszámításokat végeztek a csatlakozás összegzett gazdasági hatásairól, a következő 3 fokozatot összevetve:

- Svájcra hasonlóan az EFTA 3 tagországa is kimarad az Európai Gazdasági Térség integrációjából, lemondva az egységes európai belső piac keresletnövelő hatásairól;
- az EFTA tagjaként az Európai Unióban érvényes belső piaci feltételek kétharmadát sikerül a 3 országnak

kihasználni, megnövelhető az európai export, de nem kell vállalni például az agrárpolitika egyeztetését;

– az Európai Unió tagállamaként a teljes piaci előnyt kihasználhatják, minden költségvetési következményével együtt, vállalva a politikai és integrációs következményeket is.

Ausztria az első fokozatban (csak EFTA-tag) 2000-ben az alapváltozathoz képest a bruttó hazai termék 1,7 százalékos többletnövekedését érhetné el, a második fokozatban (az Európai Gazdasági Térségben) ehhez képest további 0,2 százalékos GDP növekedést számoltak. Az Európai Unióbeli tagság hatására 2000-ben a második fokozat fölött további 2,8 százalékos GDP-növekedés várható. Ezzel párhuzamosan az osztrák árszint csökkenése 2000-ben a 3 egymásra épülő fokozatra: 2,0, 1,7 és 3,3 százalékos. Összesen tehát a 2000. évi bruttó hazai termék 4,7 százalékkal meghaladja az osztrák gazdaság integrációval nem számoló alapváltozatára előrejelzett reálértéket, a fogyasztói árak szintje pedig összesen 7,0 százalékkal csökken az alapváltozathoz viszonyítva.

Az Európai Unió-tagsággal járó (a harmadik fokozatban a másodikhoz képesti) előnyök, így pél-

dául a 2000-ben várható 2,8 százalékos GDP-többletének fontosabb összetevői:

- a vámunió csökkenti a kereskedelmi korlátokat (0,1%),
- csökkenthetők a csatlakozás után a kereskedelmi költségek (0,9%),
- vonzóbbak lesznek az osztrák telephelyek, mint korábban (0,6%),
- következetes piaci versenyszabályozás érvényesül (0,4%),
- új agrárpolitikai, mezőgazdasági finanszírozási rendszer valósul meg, csökkennek az árak (0,3%),
- kialakulnak az Európai Unió és Ausztria költségvetési kapcsolatai, közösségi támogatás nyerhető el az első években az alkalmazkodáshoz (0,5%).

A 2000-re számított, összesen évi 4,7 százalékos többletnövekedés időüteme a következő az osztrák bruttó hazai termék alapváltozatához képest: 1995-ben, az uniós tagság első évében +2,1 százalékos, majd göngyöltve: +2,8, +3,4, +4,0, +4,4 és 2000-ben 4,7 százalékos. Ez a záróérték az Európai Unió tagországaira modellezett (+5,0 százalékos) növekedési többlethatáshoz közelálló.

(Ism.: Nádudvari Zoltán)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOM STATISZTIKA

BREIMAN, L.:

A NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAINAK 1991. ÉVI HELYESBÍTÉSE

(The 1991 census adjustment: Undercount or bad data?)
– *Statistical Science*. 1994. 4. sz. 458–475. p.

Az 1990-es amerikai népszámlálás adatkorrekciójának „elfogás és ismételt elfogás” („capture-recapture”) modell alapján történő végrehajtása heves viták tárgya volt mind statisztikai berkekben, mind pedig a bírósági termekben. Az adatok esetleges helyesbítésének fő kiindulópontjául szánt utóellenőrzési felvételt követően az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala számos vizsgálatot végzett a korrigált adatok és az összeírt adatok pontosságának összehasonlítására. Ezek sokszáz oldalnyi értékelést, leírást és táblázatot tesznek ki. A Hivatal további kiegészítő információforrásokat is igyekszik figyelembe venni annak eldöntésére, hogy az utóellenőrzés során gyűjtött adatok megfelelő alapul szolgálnak-e az alulszámlálás megbízható becslésére.

A tanulmány egyszerű példán mutatja be az utóellenőrzési felvétel elvét. Tekintsük azt a feladatot, hogy meg kell határozni egy tóban élő halak számát. Ennek érdekében igyekszünk minden halat kifogni, majd mindegyikükre egy piros jelölést téve,

visszaengedjük a vízbe. Tegyük fel, hogy 10 000 halat jelöltünk így meg. Annak ellenőrzésére, hogy a teljes populációról van-e szó, később 100 halat újra kifogunk, ám csak 98-on találunk jelölést. Feltéve, hogy ez a második fogás véletlenszerűen, minden halra azonos valószínűséggel történt, valamint azt, hogy közben a tó halállománya azonos maradt, jó közelítéssel állíthatjuk, hogy a halak száma a tóban 10 204, és 2 százalékos alulszámlálást tapasztalunk.

Tegyük most fel, hogy további vizsgálatok szerint előfordulhatott, hogy mégis volt piros jel a két halon, de nem jól festették fel rájuk vagy az ellenőrzés nem volt elég körültekintő. Ez azt jelentené, hogy korántsem bizonyos a 2 százalékos alulszámlálás, hanem esetleg 2 százalékos hiba volt az ellenőrzésben, vagy 1 százalékos hiba volt benn és 1 százalékos alulszámlálás az eredeti felvételben. Ennek megállapítása alapvető fontosságú az alulszámlálásra vonatkozó becslés pontosságának ismeretéhez. A leírt eljárásra épülő népszámlálási korrekció problémája így az utóbbi évtized egyik legnyilvánosabb és legjelentősebb statisztikai ügyévé vált, amennyiben különféle, jelentős politikai és gazdasági következmények hordozója volt. A népszámlálási alapadatokat használják ugyanis kiindulópontul a kong-

kihasználni, megnövelhető az európai export, de nem kell vállalni például az agrárpolitika egyeztetését;

– az Európai Unió tagállamaként a teljes piaci előnyt kihasználhatják, minden költségvetési következményével együtt, vállalva a politikai és integrációs következményeket is.

Ausztria az első fokozatban (csak EFTA-tag) 2000-ben az alapváltozathoz képest a bruttó hazai termék 1,7 százalékos többletnövekedését érhetné el, a második fokozatban (az Európai Gazdasági Térségben) ehhez képest további 0,2 százalékos GDP növekedést számoltak. Az Európai Unióbeli tagság hatására 2000-ben a második fokozat fölött további 2,8 százalékos GDP-növekedés várható. Ezzel párhuzamosan az osztrák árszint csökkenése 2000-ben a 3 egymásra épülő fokozatra: 2,0, 1,7 és 3,3 százalékos. Összesen tehát a 2000. évi bruttó hazai termék 4,7 százalékkal meghaladja az osztrák gazdaság integrációval nem számoló alapváltozatára előrejelzett reálértéket, a fogyasztói árak szintje pedig összesen 7,0 százalékkal csökken az alapváltozathoz viszonyítva.

Az Európai Unió-tagsággal járó (a harmadik fokozatban a másodikhoz képesti) előnyök, így pél-

dául a 2000-ben várható 2,8 százalékos GDP-többletének fontosabb összetevői:

- a vámunió csökkenti a kereskedelmi korlátokat (0,1%),
- csökkenthetők a csatlakozás után a kereskedelmi költségek (0,9%),
- vonzóbbak lesznek az osztrák telephelyek, mint korábban (0,6%),
- következetes piaci versenyszabályozás érvényesül (0,4%),
- új agrárpolitikai, mezőgazdasági finanszírozási rendszer valósul meg, csökkennek az árak (0,3%),
- kialakulnak az Európai Unió és Ausztria költségvetési kapcsolatai, közösségi támogatás nyerhető el az első években az alkalmazkodáshoz (0,5%).

A 2000-re számított, összesen évi 4,7 százalékos többletnövekedés időüteme a következő az osztrák bruttó hazai termék alapváltozatához képest: 1995-ben, az uniós tagság első évében +2,1 százalékos, majd göngyöltve: +2,8, +3,4, +4,0, +4,4 és 2000-ben 4,7 százalékos. Ez a záróérték az Európai Unió tagországaira modellezett (+5,0 százalékos) növekedési többlethatáshoz közelálló.

(Ism.: Nádudvari Zoltán)

DEMOGRÁFIA – TÁRSADALOM STATISZTIKA

BREIMAN, L.:

A NÉPSZÁMLÁLÁS ADATAINAK 1991. ÉVI HELYESBÍTÉSE

(The 1991 census adjustment: Undercount or bad data?)
– *Statistical Science*. 1994. 4. sz. 458–475. p.

Az 1990-es amerikai népszámlálás adatkorrekciójának „elfogás és ismételt elfogás” („capture-recapture”) modell alapján történő végrehajtása heves viták tárgya volt mind statisztikai berkekben, mind pedig a bírósági termekben. Az adatok esetleges helyesbítésének fő kiindulópontjául szánt utóellenőrzési felvételt követően az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala számos vizsgálatot végzett a korrigált adatok és az összeírt adatok pontosságának összehasonlítására. Ezek sokszáz oldalnyi értékelést, leírást és táblázatot tesznek ki. A Hivatal további kiegészítő információforrásokat is igyekszik figyelembe venni annak eldöntésére, hogy az utóellenőrzés során gyűjtött adatok megfelelő alapul szolgálnak-e az alulszámlálás megbízható becslésére.

A tanulmány egyszerű példán mutatja be az utóellenőrzési felvétel elvét. Tekintsük azt a feladatot, hogy meg kell határozni egy tóban élő halak számát. Ennek érdekében igyekszünk minden halat kifogni, majd mindegyikükre egy piros jelölést téve,

visszaengedjük a vízbe. Tegyük fel, hogy 10 000 halat jelöltünk így meg. Annak ellenőrzésére, hogy a teljes populációról van-e szó, később 100 halat újra kifogunk, ám csak 98-on találunk jelölést. Feltéve, hogy ez a második fogás véletlenszerűen, minden halra azonos valószínűséggel történt, valamint azt, hogy közben a tó halállománya azonos maradt, jó közelítéssel állíthatjuk, hogy a halak száma a tóban 10 204, és 2 százalékos alulszámlálást tapasztalunk.

Tegyük most fel, hogy további vizsgálatok szerint előfordulhatott, hogy mégis volt piros jel a két halon, de nem jól festették fel rájuk vagy az ellenőrzés nem volt elég körültekintő. Ez azt jelentené, hogy korántsem bizonyos a 2 százalékos alulszámlálás, hanem esetleg 2 százalékos hiba volt az ellenőrzésben, vagy 1 százalékos hiba volt benn és 1 százalékos alulszámlálás az eredeti felvételben. Ennek megállapítása alapvető fontosságú az alulszámlálásra vonatkozó becslés pontosságának ismeretéhez. A leírt eljárásra épülő népszámlálási korrekció problémája így az utóbbi évtized egyik legnyilvánosabb és legjelentősebb statisztikai ügyévé vált, amennyiben különféle, jelentős politikai és gazdasági következmények hordozója volt. A népszámlálási alapadatokat használják ugyanis kiindulópontul a kong-

resszusi és törvényhozási képviselői helyek elosztásához, valamint a szövetségi költségvetésből az államok, megyék és települések szintjére lebontott dollármilliárdok juttatásához.

A Népszámlálási Hivatal 1990. évi összeírását előkészítő hosszú távú tervének részét képezte egy több mint 150 000 háztartás újbóli adatfelvételét jelentő vizsgálat. Ezt követően a népszámlálási és az utóellenőrzési személyi adatok összekapcsolása, majd az említett módszer és számítás segítségével kellett volna a népszámlálási népességszámokat szövetségi, állami, illetve helyi szinten korrigálni. A Népszámlálási Hivatal felügyelő Kereskedelmi Minisztérium már 1987-ben úgy határozott, hogy nem kíván 1990-ben statisztikai eljárásokkal helyesbített népszámlálási adatokat kiadni, hanem az utóellenőrzést csupán a teljeskörűsége vonatkozó alapos tájékozódás forrásaként használják. Egyes államok és nagyvárosok törvényes úton történt nyomására azonban 1989-ben beleegyeztek egy új döntéshozatali folyamat indításába. Ennek megfelelően a Kereskedelmi Minisztérium még a népszámlálás kezdete előtt irányelveket tett közzé a hivatalosan korrigált népességszámok esetleges alkalmazására vonatkozóan. Az 1. pont megfogalmazása szerint: „Az Egyesült Államokban a népszámlálás szerinti adatot kell a legpontosabb népességszámnak tekinteni szövetségi, állami és helyi szinten is, hacsak egy korrigált adat nem bizonyul még pontosabbnak.”

Az 1990 márciusában végrehajtott népszámlálást július-augusztusban követte az utóellenőrzési összeírás, amelynek 1991 júniusában közzétett adatai mind szövetségi, mind pedig állami, megyei, illetve nagyvárosi szinten mintegy 2 százalékos (összesen 5 millió fős) népszámlálási hiányt jeleztek. Az előzetes várakozásnak megfelelően a legnagyobb mértékű alulszámlálást a nagyvárosokban élő etnikai kisebbségek körében lehetett kimutatni.

Mindezek után és ellenére született meg a kereskedelmi miniszter döntése, hogy hivatalosan nem helyesbítik a népszámlálást. Nagyvárosok és államok egész sora (például Kalifornia, Los Angeles, Atlanta, New York, Florida, Texas) bírósági eljárást kezdeményezett a helyesbített adatok hivatalossá tételének kikényszerítésére. A statisztikusok egy része a felperesek, másik része a kormányhivatal álláspontja mellett érvelt tanuvallomásában. A bírósági meghallgatások 1992 májusában értek véget, majd az 1993 áprilisában meghozott ítélet helyben hagyta az adatok korrekcióját elutasító miniszteri döntést. Természetesen a vita azóta is tovább folyik, de már csak a statisztikai orgánumok hasábjain.

Maga a korrekciós eljárás rendkívül összetett volt. Az 1990. évi népszámlálást megelőző évtized

során a Hivatalon belül és kívül is statisztikusok egész sora kutatta a megoldás lehetőségeit. Négy próbaszámlálást végeztek 1986 és 1988 között a lehetséges hibák felderítése céljából. A felmerült problémákat számos publikáció, bizottsági jelentés és több ezer oldalnyi, belső használatra készített tanulmány tárgyalta.

A népszámlálási blokkig lemenő, helyesbített adatok értékelésének alapjául 1392 réteg utólagos kialakítása szolgált, az alábbi ismérvek figyelembevételével: kor, nem, faj vagy etnikum, lakásbérlői vagy tulajdonosi jogcím, lakóközvet jellege (városközpont, külterület stb.) és földrajzi település. Egy ilyen réteget alkotnak például a 10–19 éves korcsoporthoz tartozó, New England belvárosi körzeteinek bérlakásaiban élő feketebőrű férfiak. Gyakorlatilag a teljes népesség minden egyede besorolható valamely (és csak az egyik) rétegbe. Ezt követően alkalmazzák az elfogás-újraelfogás elméletét, azaz van egy eredeti összeírás (a népszámlálás), majd egy második (az utóellenőrzés). A megfelelő összekapcsolás révén megállapítható, hogy a második felvételben szereplő személyek közül hányat talált meg az első adatgyűjtés. A népszámlálási adatot az összeírási hibának megfelelően korrigálják. Minden rétegben a helyesbített népszámlálási adat, az utóellenőrzési szám és az összekapcsolt tételek száma alapján állapítják meg az adott réteg népességének elfogás-újraelfogás szerinti becsült számát. Ezt a számot az eredeti népszámlálási értékkel elosztva kapjuk a rétegre érvényes nyers korrekciós tényezőt. Különböző statisztikai módszerekkel a korrekciós tényezők kisebb varianciájú faktorokká finomíthatók. Természetesen már az is meggondolandó, hogy a pontenciálisan eltérő népességekre alkalmazott közös korrekciós tényező maga is milyen mértékű hibaforrás. A tanulmány azonban itt csak az utóellenőrzési és összekapcsolási folyamat során felmerülő hibaforrásokkal foglalkozik.

Az utóellenőrzési összeírás 169 000 háztartás 380 000 személyére terjedt ki. A háztartások 5290, rétegzett véletlen eljárással kiválasztott blokkból származtak. Ezután kísérlet történt e blokkok népszámlálási és utóellenőrzési adatainak összekapcsolására. Ez többlépcsős eljárás volt, beleértve azt, hogy egyes háztartásokat a teljesebb információ érdekében többször is fel kellett keresni. Azokat az eseteket, amelyeknél az összekapcsolás nem volt megoldható, imputációs eljárásnak vetették alá. Az utóellenőrzési összeírást követően egy újbóli összekapcsolási eljárás, újbóli kikérdezés, illetve az adatok megbízhatósága szempontjából döntő rekordok vizsgálata segítségével gyűjtöttek értékelhető információt. A kis minta miatt az értékelhető adato-

kat csak magasabb szinten aggregálva mutatták be. A hibaelemzés megértéséhez mindenesetre azt kell szem előtt tartani, hogy az utóellenőrzés kis hibái az alulszámlálási becslésekben már jelentős hibákat eredményezhetnek.

Sok hibaforrás van. Hibás összekapcsolások jöhetnek létre az ezeket végző munkatársak tévedései folytán, vagy a hiányos, pontatlan, sőt esetleg kitárlt adatok miatt. Ugyancsak hibát okozhat a munkához tartozó blokkban szereplő személyek elköltözése a népszámlálás és utóellenőrzés közötti időszakban. Egyes esetekben nehéz eldönteni, hogy egy adott lakóegység a kijelölt mintához tartozik-e vagy sem. Más jellegű hibák forrása lehet az imputációs eljárás. A Népszámlálási Hivatal jelentése a teljes hibáról 0,7 százalékos, felfelé történt torzításról ad számot, azaz az eredetileg becsült 2,1 százalékos aránytól eltérően az alulszámlálás 1,4 százalék lett. A miniszteri döntést követően az utóellenőrzési anyagban jelentős kódolási hibát észleltek, amelynek javításával a hiány további 1 millió fővel mérséklődött, míg egyes bizonytalan blokkok összekapcsolásának megismételt kísérlete 250 000-es újabb csökkenést eredményezett.

Összességében a Népszámlálási Hivatal ezzel 1,6 százalékos alulszámlálási megállapításhoz érkezett el, ami a 0,7 százalékos felfelé torzítást figyelembe véve a becslésre vonatkozóan valójában már csak 0,9 százalékot jelent. Más statisztikusok által végzett részletesebb vizsgálatok az utóellenőrzésben mutatkozó egyes hibák miatt az alulszámlálás további csökkenését mutatták ki. Azt mondhatjuk tehát, hogy a népszámlálási adathiány még a Hivatal szerint is 55 százalékban az utóellenőrzési felvétel vagy feldolgozás hiányosságainak tudható be, e tanulmány szerzője szerint azonban ez az arány legalább 80 százalék. Ezen belül a hibák eloszlása meglehetősen egyenlőtlen, egyes rétegek sokkal erősebben érintettek, mint mások. Így például a belvárosban élő kisebbségek esetében a déli államokban az utóellenőrzés által megállapított alulszámlálás 5,7 százalék volt, a korrekció utáni becslés viszont már csak 1,5 százalék. Az itt ismertetett cikk egyébként külön fejezetet, illetve mellékletet szentel a Népszámlálási Hivatal és a szerző által végzett hibaelemzés eltéréseinek bemutatására. E számítások a szövetségi szintű rétegzésnek felelnek meg, megyei és települési szintekre vonatkozó ilyen információink nincs. Az utóellenőrzési felvétel megbízhatóságát befolyásoló tényező volt egyébként az is, hogy a mintába került háztartások csaknem 94 százalékában a háztartás valamely tagja szolgáltatott információt, 4 százalék esetében valaki más (szomszéd, házgondnok, a lakást kiadó tulajdonos stb.),

míg 2 százaléknál az adatszolgáltatás meghiúsult. (Az utóbbi kategóriába tartoznak az utóellenőrzési felvételbe tévesen belekerült személyek – ideiglenesen otthon lévő katonák, látogatók, megduplázott rekordok – is.)

A tanulmány nem kívánja azt sugallni, hogy az alulszámlálás valójában 0,4 százalékos lett volna, de még azt sem, hogy 0,9 százalékos. Csupán arra próbál rámutatni, hogy az 1990–1991-ben lefolytatott eljárás nem volt alkalmas a tényleges alulszámlálás megbízható becslésére. Ehhez ugyanis túlságosan sok volt a hibaforrás (összekapcsolási hiba akár az utóellenőrzési, akár a népszámlálási minta oldaláról, összeírói manipulációk, az eszmei időpontra vonatkozó címproblémák, hiányzó vagy hibásan javított adatok, kódhibák, elkésett népszámlálási információk stb.). A szerző megítélése szerint az alkalmazott módszerrel a jövőben sem érhető el az alulszámlálás értékelésének megfelelő pontossága.

(Ism.: Rózsa Gábor)

VOGEL, J.:

TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK ÉS TÁRSADALMI JELENTÉS

(Social indicators and social reporting.) – *Statistical Journal of the United Nations*. 1994. 4. sz. 241–260. p.

A tanulmány áttekintést nyújt a társadalmi jelzőszámok és a társadalmi jelentés történeti fejlődéséről, és egyúttal számbaveszi a jövőbeni hasznosíthatósággal kapcsolatosan felmerülő legfontosabb kérdéseket is. E témakörnek az európai integrációs folyamat ad különös aktualitást, amely folyamat kihívást jelent a tagországok életkörülményeit bemutató statisztikai rendszer számára. Mindinkább növekszik az igény egy olyan integrált jelzőszámrendszer iránt, amely alapján össze lehet hasonlítani az egyes országokat. E cél eléréséhez javítani kell az adatok minőségét, biztosítani kell az időbeli összehasonlíthatóságot és olyan rugalmas adatgyűjtési rendszerre van szükség, amely a felmerülő költségek szempontjából is hatékony. Mindezek érdekében nélkülözhetetlen a nemzeti statisztikai programok nemzetközi keretek közötti technikai koordinációja.

A társadalmi jelzőszámokhoz, illetve a társadalmi riportokhoz viszonyítva a hagyományos társadalomstatisztikai elemzések alapvetően „értékmentesek”, azaz a magyarázó szöveg többnyire csak az információk közlésére szorítkozik és elkerüli a politikai megfontolásokat. A társadalmi jelzőszámok túlmennek ezen a leíró, vagy „könyvelési” megköze-

kat csak magasabb szinten aggregálva mutatták be. A hibaelemzés megértéséhez mindenesetre azt kell szem előtt tartani, hogy az utóellenőrzés kis hibái az alulszámlálási becslésekben már jelentős hibákat eredményezhetnek.

Sok hibaforrás van. Hibás összekapcsolások jöhetnek létre az ezeket végző munkatársak tévedései folytán, vagy a hiányos, pontatlan, sőt esetleg kitárlt adatok miatt. Ugyancsak hibát okozhat a munkához tartozó blokkban szereplő személyek elköltözése a népszámlálás és utóellenőrzés közötti időszakban. Egyes esetekben nehéz eldönteni, hogy egy adott lakóegység a kijelölt mintához tartozik-e vagy sem. Más jellegű hibák forrása lehet az imputációs eljárás. A Népszámlálási Hivatal jelentése a teljes hibáról 0,7 százalékos, felfelé történt torzításról ad számot, azaz az eredetileg becsült 2,1 százalékos aránytól eltérően az alulszámlálás 1,4 százalék lett. A miniszteri döntést követően az utóellenőrzési anyagban jelentős kódolási hibát észleltek, amelynek javításával a hiány további 1 millió fővel mérséklődött, míg egyes bizonytalan blokkok összekapcsolásának megismételt kísérlete 250 000-es újabb csökkenést eredményezett.

Összességében a Népszámlálási Hivatal ezzel 1,6 százalékos alulszámlálási megállapításhoz érkezett el, ami a 0,7 százalékos felfelé torzítást figyelembe véve a becslésre vonatkozóan valójában már csak 0,9 százalékot jelent. Más statisztikusok által végzett részletesebb vizsgálatok az utóellenőrzésben mutatkozó egyes hibák miatt az alulszámlálás további csökkenését mutatták ki. Azt mondhatjuk tehát, hogy a népszámlálási adathiány még a Hivatal szerint is 55 százalékban az utóellenőrzési felvétel vagy feldolgozás hiányosságainak tudható be, e tanulmány szerzője szerint azonban ez az arány legalább 80 százalék. Ezen belül a hibák eloszlása meglehetősen egyenlőtlen, egyes rétegek sokkal erősebben érintettek, mint mások. Így például a belvárosban élő kisebbségek esetében a déli államokban az utóellenőrzés által megállapított alulszámlálás 5,7 százalék volt, a korrekció utáni becslés viszont már csak 1,5 százalék. Az itt ismertetett cikk egyébként külön fejezetet, illetve mellékletet szentel a Népszámlálási Hivatal és a szerző által végzett hibaelemzés eltéréseinek bemutatására. E számítások a szövetségi szintű rétegzésnek felelnek meg, megyei és települési szintekre vonatkozó ilyen információink nincs. Az utóellenőrzési felvétel megbízhatóságát befolyásoló tényező volt egyébként az is, hogy a mintába került háztartások csaknem 94 százalékában a háztartás valamely tagja szolgáltatott információt, 4 százalék esetében valaki más (szomszéd, házgondnok, a lakást kiadó tulajdonos stb.),

míg 2 százaléknál az adatszolgáltatás meghiúsult. (Az utóbbi kategóriába tartoznak az utóellenőrzési felvételbe tévesen belekerült személyek – ideiglenesen otthon lévő katonák, látogatók, megduplázott rekordok – is.)

A tanulmány nem kívánja azt sugallni, hogy az alulszámlálás valójában 0,4 százalékos lett volna, de még azt sem, hogy 0,9 százalékos. Csupán arra próbál rámutatni, hogy az 1990–1991-ben lefolytatott eljárás nem volt alkalmas a tényleges alulszámlálás megbízható becslésére. Ehhez ugyanis túlságosan sok volt a hibaforrás (összekapcsolási hiba akár az utóellenőrzési, akár a népszámlálási minta oldaláról, összeírói manipulációk, az eszmei időpontra vonatkozó címproblémák, hiányzó vagy hibásan javított adatok, kódhibák, elkésett népszámlálási információk stb.). A szerző megítélése szerint az alkalmazott módszerrel a jövőben sem érhető el az alulszámlálás értékelésének megfelelő pontossága.

(Ism.: Rózsa Gábor)

VOGEL, J.:

TÁRSADALMI JELZŐSZÁMOK ÉS TÁRSADALMI JELENTÉS

(Social indicators and social reporting.) – *Statistical Journal of the United Nations*. 1994. 4. sz. 241–260. p.

A tanulmány áttekintést nyújt a társadalmi jelzőszámok és a társadalmi jelentés történeti fejlődéséről, és egyúttal számbaveszi a jövőbeni hasznosíthatósággal kapcsolatosan felmerülő legfontosabb kérdéseket is. E témakörnek az európai integrációs folyamat ad különös aktualitást, amely folyamat kihívást jelent a tagországok életkörülményeit bemutató statisztikai rendszer számára. Mindinkább növekszik az igény egy olyan integrált jelzőszámrendszer iránt, amely alapján össze lehet hasonlítani az egyes országokat. E cél eléréséhez javítani kell az adatok minőségét, biztosítani kell az időbeli összehasonlíthatóságot és olyan rugalmas adatgyűjtési rendszerre van szükség, amely a felmerülő költségek szempontjából is hatékony. Mindezek érdekében nélkülözhetetlen a nemzeti statisztikai programok nemzetközi keretek közötti technikai koordinációja.

A társadalmi jelzőszámokhoz, illetve a társadalmi riportokhoz viszonyítva a hagyományos társadalomstatisztikai elemzések alapvetően „értékmentesek”, azaz a magyarázó szöveg többnyire csak az információk közlésére szorítkozik és elkerüli a politikai megfontolásokat. A társadalmi jelzőszámok túlmennek ezen a leíró, vagy „könyvelési” megköze-

lítésen és felvállalják az értékelést, sőt az előrejelzést. Megkönnyítik a különböző társadalmi csoportok közötti összehasonlítást, jelzik a folyamatok időbeli alakulását és ami nagyon fontos, a jelzőszámok a rendszer teljesítményének a mérésére irányulnak. Így végül is a társadalmi tervezéshez – a különböző empirikus információkkal kiegészülve – minőségileg több információt nyújtanak, mint a tisztán pénzügyi jelzőszámok.

A társadalmi jelzőszámokat legalább három különféle célra szokták felhasználni:

1. a hivatalos nemzeti célok teljesítésének a bemutatására;
2. a társadalmi jólét mérésére;
3. „alapvető statisztika” a nemzeti, a regionális, üzleti és egyéb összefüggésekben.

E tulajdonságok miatt a szerző pontosabb megfogalmazásnak véli a társadalmpolitikai jelzőszámok (social policy indicator) terminológiát.

A skandináv országokban az életkörülményeket szélesebb értelemben használják, mint a hagyományos társadalmijelzőszám-rendszer keretében és ezért az életkörülmények mérésére – az általános társadalomstatistikai vizsgálatok keretében (general social surveys) – igen részletes információkat gyűjtene. Ezek a vizsgálatok egyúttal „előzetes figyelfelkeltő rendszerként” (early warning systems) is felfoghatók, amelyek a politika számára feladatokat fogalmaznak meg.

A társadalmi jelentés (social reporting) átfogó képet igyekszik adni az emberi életfeltételekről. Rendszerint igen sok társadalmi területről ad strukturált helyzetképet. A leggyakoribb fejezetcímek:

- népesség,
- család és háztartás,
- képzés,
- társadalmi mobilitás,
- foglalkoztatottság,
- munkakörülmények,
- jövedelem és vagyon,
- fogyasztás,
- lakás,
- szabadidő és kultúra,
- időgazdálkodás,
- közlekedés,
- a természeti környezet,
- társas kapcsolatok,
- deviancia,
- társadalmi részvétel,
- egészség.

A társadalmi jelentés – bár igyekszik semlegesként maradni – többnyire normatív. E „stratégia” keretében a számok „önmagukért beszélnek” és a tények logikus rendje elvezet a megfelelő konklúzióhoz.

Jelenleg – a társadalmi jelzőszám szempontjából – a nemzeti statisztikai hivatalok két csoportját lehet megkülönböztetni. Az egyik országcsoportban (Nagy-Britannia, Svédország, Norvégia, Finnország, Hollandia, Ausztria stb.) a társadalmi jelzőszámokat az e célra létrehozott szervezeti egységek állítják össze, rendszeres nemzeti jelentéseket adnak ki és a survey technikán alapuló átfogó társadalomstatistikai vizsgálatokat végeznek (general social surveys vagy multi-purpose surveys). Az országok másik csoportja többnyire ad hoc alapon állítja össze jelzőszámait, minimális az e témával foglalkozó szakemberek köre és rendszertelenek a közreadott publikációk.

Új fejlemény, hogy – a statisztika többi ágához hasonlóan – a társadalmi jelzőszámok és a társadalmi jelentés is fokozatosan átkerült a kutatóintézetekből a statisztikai hivatalokba. A nemzetközi trend azt mutatja, hogy a jövőben – a statisztikai hivatalokra alapozva – a társadalmijelzőszám-mozgalomnak egy új hulláma fog jelentkezni.

A statisztikai hivatalok bekapcsolódásával egyre inkább előtérbe kerülnek az adatforrások használhatóságával és megbízhatóságával kapcsolatos kérdések. Az EUROSTAT által kezdeményezett társadalmijelzőszám-program esetében – a koordinációt tekintve – több változat merülhet fel:

1. a jelenlegi nemzeti statisztikákat utólagos strukturálással próbálják az EUROSTAT standardjaihoz közelíteni;
2. javítani lehet a jövőbeni nemzeti statisztikák összehasonlíthatóságát;
3. összehangolt vizsgálatok kialakítására törekednek, preferálva az összehasonlító társadalmi riportok céljára tervezett átfogó társadalomstatistikai vizsgálatokat.

A szerző alapvetően ez utóbbi alternatívát tartja a leginkább célravezetőnek. Ebből a szempontból tanulságosnak véli az OECD keretében végzett átfogó vizsgálatokat. Tény, hogy a tagországok közül nem mindegyik fogadta el az OECD erre vonatkozó ajánlásait, ám a 70-es évek vége óta hét ország (Norvégia, Svédország, Finnország, Dánia, Ausztria, Japán és Új-Zéland) az OECD normái szerint végzi a vizsgálatokat. Így módon a vizsgálatok jó kiindulási alapot nyújtanak a továbbfejlesztéshez.

A tapasztalatok azt mutatták, hogy a nemzetközi összehasonlítást szolgáló kérdésblokkokba (modulokba) rugalmasan be lehet építeni a nemzeti igényeket kielégítő modulokat. Svédországban például az éves vizsgálatba berakták az 50–60 alapvető indikátort tartalmazó modult, amely mellé – évenként változó tartalommal – speciális kiegészítő modulok épültek be. Kiderült, hogy az így szervezett programok a költségek alakulása szempontjából is

viszonylag hatékonyak voltak. A nemzetközi összehasonlítás során jelentkező problémákat figyelembe véve azonban kezdetben célszerű lenne korlátozni az összehasonlításra kijelölt mutatók számát.

Az OECD-országokra vonatkozóan a „Társadalmi helyzetkép Európáról” (Social portrait of Europe) címmel közreadott jelentés ad összehasonlító képet az érintett országokról. Eddig két jelentés látott napvilágot és 1997-re várható a harmadik kiadás. E mellett célszerű lehet más típusú jelentések közreadása is, így például elképzelhető egy olyan táblagyűjtemény (table reports), amely min-

den országra azonos típusú adatokat mutat be. Ennél mélyebb információkat tartalmazhat egy olyan típusú gyors helyzetjelentés (rapid status reports), amely az általános társadalomstatisztikai vizsgálatok legfontosabb 20 mutatóját adja közre. A szerző szerint ez utóbbi jelentést a tisztított adatok elkészültét követő egy éven belül már nyilvánosságra lehetne hozni. Egy-egy résztermében (rapid reports on selected issues) ugyancsak érdemes lenne rövid jelentéseket kiadni.

(Ism.: *Harcza István*)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de l'Algérie = Statistical yearbook of Algeria / Office national des statistiques. - Alger: ONS, 1994. - 448 p., [1] t.fol.

Algéria statisztikai évkönyve, 1992.

I-064-B-0005/1992

ANNUAIRE statistique du Luxembourg / Service central de la statistique et des études économiques. - Luxembourg: Statec, 1995. - [576] ism. p.

Luxemburg statisztikai évkönyve, 1994.

I-030-B-0006/1994

ANUARIO estadístico de América Latina y el Caribe. - New York: UN, 1995. - LXXXIII, 782 p.

Latin-Amerika statisztikai évkönyve.

I-072-B-0409/1994

ANUARIO estadístico de España / Instituto Nacional de Estadística. - Madrid: INE, 1995. - XXII, 890 p., [16] t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1994.

I-034-C-0024/1994

ÅRSBOK för Sveriges kommuner = Statistical yearbook of administrative districts of Sweden. - Stockholm: SCB, 1995. - 191 p.

Svédország területi statisztikai évkönyve, 1995.

I-041-C-0230/1995

ISTATISTIK göstergeler = Statistical indicators / Devlet İstatistik Enstitüsü. - Ankara: DIE, 1994. - XXVII, 445 p.

Törökország statisztikai jelzőszámai, 1923-1992.

I-050-B-0078/1923-1992

LITHUANIA's statistics yearbook = Lietuvos statistikos metraštis / Lithuanian Department of Statistics. - Vilnius: Lietuvos ukis, 1994. - 465 p.

Litvánia statisztikai évkönyve, 1993.

I-042-C-0268/1993

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific = Annuaire statistique pour l'Asie et le Pacifique / Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. - Bangkok: UN ESCAP, 1995. - XXII, 536 p.

Ázsia és a Csendes-óceáni térség évkönyve, 1994.

I-058-B-0008/1994

STATISTICAL yearbook: Thailand / National Statistical Office. - Bangkok: NSO, [1995]. - [22], 426 p.

Thaiföld statisztikai évkönyve, 1994.

I-058-B-0001/1994

STATISTICHKI godishnjak Beograda / Grad Beograd Zavod za statistiku. - Beograd: GZS, 1994. - VIII, 343 p.

Belgrád statisztikai évkönyve, 1993.

I-046-C-0022/1993

STATISTIK arsbör Sverige = Statistical abstract of Sweden. - Stockholm: SCB, 1994. - 573 p.

Svédország statisztikai évkönyve, 1995.

I-041-C-0043/1995

TOKYO statistical yearbook / Tokyo Metropolitan Government. - Tokyo: TMG, 1995. - 20, 553 p.

Tokió statisztikai évkönyve, 1993.

I-051-C-0073/1993

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

1993 *ANNUAL* research conference: March 21-24, 1993: Proceedings / U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. - Washington: U.S. Dept. of Comm., 1993. - XII, 819 p.: ill.; 28 cm

Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala 1993. évi kutatási konferenciájának előadásai.

814720

AUSTRALIAN Statistics Advisory Council. Annual report. - Canberra: ABS, 1994. - IX, 18 p.

Az Ausztrál Statisztikai Tanácsadó Testület éves jelentése, 1993/1994.

472494/1993-1994

HEMMILÄ, P.: Maarakennuskustannusindeksi 1990=100: Käyttäjän käsikirja. - Helsinki: Tilastokeskus, 1993. - 71 p.: ill.; 25 cm

Árindexváltozások elemzése a finn mélyépítőiparban.

I-043-B-0158/32

LESSLER, J. T.: Nonsampling error in surveys. - New York [etc.]: Wiley, 1992. - XIII, 412 p.; 25 cm

Mintavételi és nem-mintavételből származó hibák.

718277

viszonylag hatékonyak voltak. A nemzetközi összehasonlítás során jelentkező problémákat figyelembe véve azonban kezdetben célszerű lenne korlátozni az összehasonlításra kijelölt mutatók számát.

Az OECD-országokra vonatkozóan a „Társadalmi helyzetkép Európáról” (Social portrait of Europe) címmel közreadott jelentés ad összehasonlító képet az érintett országokról. Eddig két jelentés látott napvilágot és 1997-re várható a harmadik kiadás. E mellett célszerű lehet más típusú jelentések közreadása is, így például elképzelhető egy olyan táblagyűjtemény (table reports), amely min-

den országra azonos típusú adatokat mutat be. Ennél mélyebb információkat tartalmazhat egy olyan típusú gyors helyzetjelentés (rapid status reports), amely az általános társadalomstatisztikai vizsgálatok legfontosabb 20 mutatóját adja közre. A szerző szerint ez utóbbi jelentést a tisztított adatok elkészültét követő egy éven belül már nyilvánosságra lehetne hozni. Egy-egy résztermében (rapid reports on selected issues) ugyancsak érdemes lenne rövid jelentéseket kiadni.

(Ism.: Harcsa István)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAIRE statistique de l'Algérie = Statistical yearbook of Algeria / Office national des statistiques. - Alger: ONS, 1994. - 448 p., [1] t.fol.

Algéria statisztikai évkönyve, 1992.

I-064-B-0005/1992

ANNUAIRE statistique du Luxembourg / Service central de la statistique et des études économiques. - Luxembourg: Statec, 1995. - [576] ism. p.

Luxemburg statisztikai évkönyve, 1994.

I-030-B-0006/1994

ANUARIO estadístico de América Latina y el Caribe. - New York: UN, 1995. - LXXXIII, 782 p.

Latin-Amerika statisztikai évkönyve.

I-072-B-0409/1994

ANUARIO estadístico de España / Instituto Nacional de Estadística. - Madrid: INE, 1995. - XXII, 890 p., [16] t.

Spanyolország statisztikai évkönyve, 1994.

I-034-C-0024/1994

ÅRSBOK för Sveriges kommuner = Statistical yearbook of administrative districts of Sweden. - Stockholm: SCB, 1995. - 191 p.

Svédország területi statisztikai évkönyve, 1995.

I-041-C-0230/1995

ISTATISTIK göstergeler = Statistical indicators / Devlet İstatistik Enstitüsü. - Ankara: DIE, 1994. - XXVII, 445 p.

Törökország statisztikai jelzőszámai, 1923-1992.

I-050-B-0078/1923-1992

LITHUANIA's statistics yearbook = Lietuvos statistikos metraštis / Lithuanian Department of Statistics. - Vilnius: Lietuvos ukis, 1994. - 465 p.

Litvánia statisztikai évkönyve, 1993.

I-042-C-0268/1993

STATISTICAL yearbook for Asia and the Pacific = Annuaire statistique pour l'Asie et le Pacifique / Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. - Bangkok: UN ESCAP, 1995. - XXII, 536 p.

Ázsia és a Csendes-óceáni térség évkönyve, 1994.

I-058-B-0008/1994

STATISTICAL yearbook: Thailand / National Statistical Office. - Bangkok: NSO, [1995]. - [22], 426 p.

Thaiföld statisztikai évkönyve, 1994.

I-058-B-0001/1994

STATISTICHKI godishnjak Beograda / Grad Beograd Zavod za statistiku. - Beograd: GZS, 1994. - VIII, 343 p.

Belgrád statisztikai évkönyve, 1993.

I-046-C-0022/1993

STATISTIK arsbör Sverige = Statistical abstract of Sweden. - Stockholm: SCB, 1994. - 573 p.

Svédország statisztikai évkönyve, 1995.

I-041-C-0043/1995

TOKYO statistical yearbook / Tokyo Metropolitan Government. - Tokyo: TMG, 1995. - 20, 553 p.

Tokió statisztikai évkönyve, 1993.

I-051-C-0073/1993

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

1993 *ANNUAL* research conference: March 21-24, 1993: Proceedings / U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census. - Washington: U.S. Dept. of Comm., 1993. - XII, 819 p.: ill.; 28 cm

Az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala 1993. évi kutatási konferenciájának előadásai.

814720

AUSTRALIAN Statistics Advisory Council. Annual report. - Canberra: ABS, 1994. - IX, 18 p.

Az Ausztrál Statisztikai Tanácsadó Testület éves jelentése, 1993/1994.

472494/1993-1994

HEMMILÄ, P.: Maarakennuskustannusindeksi 1990=100: Käyttäjän käsikirja. - Helsinki: Tilastokeskus, 1993. - 71 p.: ill.; 25 cm

Árindexváltások elemzése a finn mélyépítőiparban.

I-043-B-0158/32

LESSLER, J. T.: Nonsampling error in surveys. - New York [etc.]: Wiley, 1992. - XIII, 412 p.; 25 cm

Mintavételi és nem-mintavételből származó hibák.

718277

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ANNUAL bulletin of housing and building statistics for Europe = Bulletin annuel de statistiques du logement et de la construction pour l'Europe = Ezhegodnyij bjulleten' evropejskojj zhilishnoj i stroitel'noj statistiki / Economic Commission for Europe. - New York: UN, 1995. - VII, 209 p.

Európa lakás- és építőipari statisztikájának éves jelentése, 1993.

I-031-B-0112/1993

ANNUAL bulletin of steel statistics for Europe = Bulletin annuel de statistiques de l'acier pour l'Europe = Ezhegodnyij bjulleten' evropejskojj statistiki chernojj metallurgii / Economic Commission for Europe. - New York: UN, 1995. - 250 p.

Európa acélipari statisztikájának éves jelentése, 1990-1993.

I-072-B-0333/1990-1993

ANNUAL bulletin of transport statistics for Europe = Bulletin annuel de statistiques des transports pour l'Europe = Ezhegodnyij bjulleten' evropejskojj statistiki transporta / Economic Commission for Europe. - New York: UN, 1995. - 341 p.

Európa szállítási statisztikájának éves jelentése, 1995.

I-031-B-0094/1995

ANNUAL report on the consumer price index / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo: Stat. Bureau, 1995. - 513 p.

Japán fogyasztói árindexének éves felmérése, 1994.

I-051-C-0059/1994

ANNUAL report on the labour force survey / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. - Tokyo: Stat. Bureau, 1995. - 235 p.

Jelentés Japán éves munkaerő-felméréséről, 1994.

I-051-C-0049/1994

ARBEITSSTÄTTENZÄHLUNG 1991. Hauptergebnisse Österreich. - Wien: ÖStZ, 1994. - 29, 99 p., [1] t.fol.

Ausztria 1991. évi munkahely-összeírása. Országos adatok.

I-002-B-0125/1050/10

AUSSENHANDEL nach Verkehrszweigen = External trade by mode of transport = Commerce extérieur par mode de transport. - Luxembourg: EUROSTAT, 1994. - 103 p.

Az Európai Közösségek országainak külkereskedelme szállítási módok szerint, 1992.

I-030-B-0263/1992

AUSSENHANDEL. Zusammenfassende Übersichten für den Aussenhandel / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1995. - 182 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Összefoglaló áttekintés, 1993.

I-004-B-0093/1993

AUSTRALIA. - Paris: OECD, 1995. - 159 p., 1 t.fol.

Ausztrália gazdasági áttekintése, 1994-1995.

I-033-C-0154/1994-1995

AUSTRIA. - Paris: OECD, 1995. - VI, 149 p., 1 t.fol.

Ausztria gazdasági áttekintése, 1994-1995.

I-033-C-0114/1994-1995

BALANCE of payments statistics: Yearbook / International Monetary Fund. - Washington: IMF, 1994. - XI, 109 p., XXIV, FXVI, SXVI, 789 p.

Az IMF fizetésimérleg-statisztikája, 1994.

I-072-B-0091/1994/1-2

BALANCE of payments. Geographical breakdown = Balance des paiements. Ventilation géographique. - Luxembourg: EUROSTAT, 1987. - XXXII, 209 p.

Az Európai Közösségek fizetési mérlegei földrajzi bontásban, 1981-1985.

I-030-B-0028/2/1981-1985

BANK for International Settlements: Annual report. - Basle: BIS, 1995. - 221 p.

A Bank for International Settlements éves jelentése, 1994-1995.

470011/1994-1995

BANK profitability: Statistical supplement: Financial statements of banks = Rentabilité des banques / Organisation for Economic Co-operation and Development. - Paris: OECD, 1995. - 196 p.

Bankjövendelmesség. Az OECD országok bankjainak pénzügyi helyzete, 1984-1993.

I-033-B-0467/1984-1993

BAUSTATISTIK: Gerätebestand im Hoch- und Tiefbau am 1993. - Wien: ÖStZ, 1994. - VI, 109 p.

Ausztria építőipari statisztikája. A magas- és mélyépítőipar gépállománya, 1993.

I-002-B-0219/1993

BESTANDS-STATISTIK der Kraftfahrzeuge in Österreich: Sonderheft / Österreichisches Statistisches Zentralamt. - Wien: ÖStZ, 1995. - 151 p.

Ausztria gépjárműállományának statisztikája, 1994.

I-002-B-0129/1994

BUCH, C.: Dealing with bad debt: Lessons from Eastern Europe. - Kiel: Inst. für Weltwirtschaft, 1994. - 45 p.: ill.; 21 cm

A „rossz adósság” kezelése: a kelet-európai tapasztalatok.

515489

COMPENDIUM of tourism statistics / World Tourism Organization. - Madrid: WTO, 1995. - XII, 262 p.

A világ idegenforgalmi statisztikai összefoglalója 1995.

I-034-D-0004/15

COULET, T.: Das europäische Versicherungswesen in der Perspektive des einheitlichen Binnenmarkts = European insurance and the single market = L'assurance européenne dans la perspective du marché unique. - Luxembourg: EUROSTAT, 1992. - 117 p.: ill.; 30 cm

Az európai biztosítási rendszer az egységes piac szemszögéből, 1985-1988.

I-030-B-0250

The *CZECH* economy: internal and external developments: internal and external developments since 1989 and future options / prep. by Friedrich Levčik [et al.]. - Wien: WIIW, 1994. - I, 44 p.: ill.; 30 cm

A cseh gazdasági átalakulás belső és külső erőforrásai és a fejlődés lehetséges útjai.

814605

DESSAUX, J.: Balance of payments of the Community institutions from 1987 to 1990. - Luxembourg: EUROSTAT, 1993. - 159 p.; 30 cm

Az Európai Közösségek intézményeinek fizetési mérlege, 1987-1990.

I-030-B-0245/1987-1990

DIS TICARET istatistikleri = Foreign trade statistics / Devlet İstatistik Enstitüsü. - Ankara: DIE, 1995. - XX, 453 p.

Törökország külkereskedelmi statisztikája, 1993.

I-050-B-0057/1993

ECONOMIC bulletin for Europe / Economic Commission for Europe. - Geneva: UN, 1994. - VII, 131 p.
Gazdasági jelentés Európáról, 1994.

I-031-B-0095/46

The *ECONOMIC* situation in Central and Eastern Europe and the main CIS states in 1993 with an outlook for 1994. - Wien: WIIW, 1994. - 76 p.: ill.; 30 cm

Közép- és Kelet-Európa, Oroszország, Ukrajna és Belarusz gazdasági helyzete 1993-ban és az 1994. évi kilátások.

814791

ENERGIE: 1960-1988 = Energy = Énergie. - Luxembourg: EUROSTAT, 1990. - 167 p.: ill.; 30 cm

Az Európai Közösségek országainak energiagazdálkodása, 1960-1988.

I-030-B-0248/1960-1988

ENERGY balances of OECD countries: IEA statistics = Bilans énergétiques des pays de l'OCDE / International Energy Agency. - Paris: OECD IEA, 1995. - 260 p., [3] fol.

Az OECD-országok energiamérlegei, 1992-1993.

I-033-B-0299/1992-1993

ENERGY statistics of OECD countries = Statistiques de l'énergie des pays de l'OCDE / International Energy Agency. - Paris: OECD IEA, 1995. - 312 p., [3 fol.]

Az OECD-országok energiastatisztikája, 1992-1993.

I-033-B-0143/1992-1993

ESTATÍSTICAS da construção de edifícios: Licenciamento, habitação / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa: INE, 1995. - 61 p.

Portugália építőipari statisztikája, 1993.

I-035-B-0090/1993

ESTATÍSTICAS da pesca: Continente, Açores e Madeira = Statistiques de la pêche / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa: INE, 1994. - 81 p.

Portugália halászati statisztikája, 1993.

I-035-B-0082/1993

ESTATÍSTICAS do comércio externo = Statistiques du commerce extérieur / Instituto Nacional de Estatística. - Lisboa: INE, 1995. - 273 p.

Portugália külkereskedelmi statisztikája, 1993.

I-035-B-0059/1993

EUROPA im Wirtschaftsvergleich: Kaufkraft in West und Ost. - Wien: ÖStZ, 1993. - 71 p.: ill.; 29 cm

Európa gazdasági összehasonlítása: vásárlóerő Nyugaton és Keleten.

I-002-B-0125/116

EUROPEAN Community direct investment. - Luxembourg: EUROSTAT, 1994. - 143 p.

Az Európai Közösségek országainak közvetlen beruházásai, 1984-1991.

I-030-B-0201/1984-1991

FAO fertilizer yearbook = Annuaire FAO des engrais = Anuario FAO de fertilizantes. - Rome: FAO, 1994. - XXVII, 148 p.

A FAO növényvédőszer-statisztikai évkönyve, 1993.

I-032-B-0198/1993

FISKERISTATISTISK arbog = Fischereistatistisches Jahrbuch = Fisheries. - Luxembourg: EUROSTAT, 1994. - 157 p.

Az Európai Közösségek országainak halászati statisztikai évkönyve, 1994.

I-030-B-0169/1994

FOREIGN trade by commodities. Series C = Commerce extérieur par produits. Série C / OECD Department of Economics and Statistics. - Paris: OECD, 1995. - 469, [2] p.
Az OECD-országok külkereskedelmi statisztikája, 1993.

I-033-B-0153/1993/3

FOREIGN trade statistics for Africa. Ser. A, Direction of trade = Statistiques africaines du commerce extérieur. Sér. A, Échanges par pays / Economic Commission for Africa. - New York: UN, 1992. - VI, 165 p.

Afrika országainak külkereskedelmi statisztikája. A kereskedelem megoszlása relációk szerint, 1992.

I-069-B-0003/35

The *GRAIN* market. - New York: UN, 1994. - V, 56 p.
A gabonafélék világpiaça, 1992-1993.

I-031-B-0221/1992-1993/2

GRAPH agri. - Paris: SCEÉS, 1995. - 143 p.
Franciaország mezőgazdasága, 1995.

I-033-B-0340/1995

GROSS- und Einzelhandelsstatistik: Umsatz, Wareneingang und Beschäftigte: Monatsergebnisse. - Wien: ÖStZ, 1995. - 110 p.

Ausztria nagy- és kiskereskedelmi statisztikája, 1994.

I-002-B-0205/1994

GÜTERVERKEHR. Strasse = Carriage of goods. Road = Transports de marchandises. Route. - Luxembourg: EUROSTAT, 1994. - XIV, 143 p.

Az Európai Közösségek közötti áruszállítási statisztikai évkönyve, 1991.

I-030-B-0270/1991

HANDEL, Gastgewerbe, Reiseverkehr. Innerdeutscher Warenverkehr / Statistisches Bundesamt. - Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1995. - 88 p.

A Német Szövetségi Köztársaság kereskedelme, vendéglátóipara és idegenforgalma. A kiskereskedelem foglalkoztatottsága, készletgazdálkodása, áruforgalma és beruházásai, 1994.

I-004-B-0230/1994

ICELAND. - Paris: OECD, 1995. - 116 p., [1] t.fol.
Izland gazdasági áttekintése, 1994-1995.

I-033-C-0140/1994-1995

INDUSTRIAL statistics yearbook = Annuaire de statistiques industrielles / Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. - New York: UN, 1994. - XVIII, 1047 p.

A világ iparstatisztikai évkönyve, 1992.

I-072-B-0036/1992

INDUSTRIESTATISTIK. - Wien: ÖStZ, 1995. - 586 p.
Ausztria iparstatisztikai évkönyve, 1992.

I-002-B-0203/1992/2

INSURANCE statistics yearbook = Annuaire des statistiques d'assurance / Organisation for Economic Cooperation and Development. - Paris: OECD, 1994. - 238 p.

Az OECD országok biztosítástatisztikai évkönyve, 1985-1992.

I-033-B-0482/1985-1992

INTERNATIONAL trade statistics yearbook. Trade by commodity = Annuaire statistique du commerce international / Department of International Economic and Social Affairs. - New York: UN, 1995. - CIII, 1080, S119 p., XXXIX, 788 p.
Nemzetközi külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1993.

I-072-B-0097/1993/1-2